

373.3.091.2(045)

В 43

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ВИПУСК I**

Кривий Ріг—1995

373.31
B 43

Криворізький державний педагогічний інститут
Кафедра народознавства і національної педагогічної культури
Науково-дослідна лабораторія проблем педагогіки національної школи

ВИСЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Навчальний посібник
Випуск I

Упорядкування та загальна редакція доцента,
кандидата педагогічних наук Д.Т.Федоренка

Криворізький
Державний педагогічний університет
БІБЛІОТЕКА

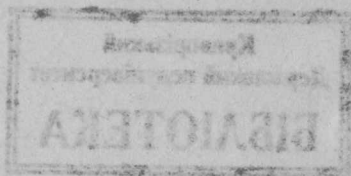
© Федоренко Д.Т., упорядкування - 1996

631759

Викладання і виховання в початкових класах національної школи: Навчальний посібник. – Випуск перший / О.О.Лябар, Д.Т.Федоренко, В.Ф.Олійник, З.М.Мірошник, В.О.Андріанов, І.Т.Лябар, О.Г.Суворова, Т.А.Гаркуша, Г.М.Мартьянова, І.М.Шайовий, В.І.Чирва, О.С.Ковтко, О.В.Романова, В.О.Ашурко, Т.Я.Рейзенкінд, М.П.Трофанова. – Кривий Ріг, 1995.

Упорядкування і загальна редакція доцента, кандидата педагогічних наук Д.Т.Федоренка

Посібник виконано співробітниками Науково-дослідної лабораторії проблем педагогіки національної школи та членами кафедри народознавства і національної педагогічної культури Криворізького державного педагогічного інституту. Вперше в історії педагогічної думки і освіти України посібник розкриває актуальні проблеми теорії і методики викладання і виховання в початкових класах національної школи. Розрахований на студентів і викладачів педагогічних навчальних закладів, учителів шкіл.

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

/ О.О.Л ю б а р /

Проблема національної школи є досить актуальною. Різні кола освітян неодноразово ставляться до неї. Одні вважають, що це надумана проблема. У нас, мовляв, на Україні така школа ніколи не існувала, і не треба її видумувати. Дехто вважає, що школи в яких діти навчаються українською мовою, і є національними, що досить перейти на українську мову навчання як проблема буде розв'язана. Треті вважають, що освіта інтернаціональна, і не можна її рідити у національне вбрання тощо.

Таке розуміння суті національної школи невірне і шкідливе, бо воно не сприяє розбудові національної системи виховання. Українська національна школа не є видумкою, вона існувала на протязі багатьох століть. Наш народ створив оригінальну систему національного виховання, яка, діючи з часів Київської України-Русі, відтворювала український етнос, сприяла духовному піднесенню української громадськості.

Проте втрата Україною незалежності, її поділ на шматки між колонізаторами Польщі, Росії, Австро-Угорщини, Османської Туреччини призвели до занепаду національної школи. Остання була заборонена, як така, що не відповідала інтересам нових господарів на українській землі. Не змовляючись між собою уряди Росії і Австро-Угорщини, вбачаючи в українській школі найгрізнішого противника своєї колонізаторської політики, відповідно 1786 та 1789 р. ліквідували національну школу на всьому терені України.

В УНР та в перші роки радянського періоду були спроби відродити національну школу. Проте вони не мали успіху.

Проголошення України незалежною державою викликало до життя ідею відродження національної школи. Сьогодні це не мрія, а реальність. Проте противники української державності сьогодні все роблять аби загальмувати процес її становлення. Ними поширюється трухлява теза про те, що розбудова національної школи приведе до ізоляції України від європейського та світового освітнього процесу, обмеження розвитку молоді, замкнення її світогляду,

інтелекту, способу мислення, свідомості тощо національними рамками.

Досить агресивними стосовно розвою національної школи є громадяни України, які бачать у розбудові ущемлення націоналістичної ментальності, що мешкають в Україні.

Ці та інші погляди на сутність національної школи не мають під собою ніяких підстав, вони є або не розумінням проблеми, або замаскованим супротивом пр. цесу державотворення в Україні. Саме державотворення, тому що світова практика не знає такого досвіду, коли б засобами чужої народу школи здійснювалося виховання громадян суверенної держави.

Що ми мали колоніальну школу, яка виховувала не громадян України, а рабів, роботів режиму свідчить трагедія нашого народу, який добившись волі, не знайшов в собі мудрості до однання і розбудови держави, проявивши свій "талант" на ниві розкрадання державного майна, злочинності, спекуляції, корупції, неробства, пиятики, паразитизму, деморалізації. В цьому і проявилися характерні риси гібриду "новаї обциность - советський народ" ретельним селекціонером якого була КІРС.

Такими ненависними до всього свого національного нас готувала майже 70 років "радянська школа". Тоталітарний режим та його керівники не допускали й думки про те, що в Україні в українській школі будуть зростати свідомі українці, потенційні вороги колоніального режиму. Все робилося аби діти українців були національно безальними, т. б байдужими до рідної культури: історії народу, держави, мови, традицій, звичаїв, обрядів, способу господарювання, мистецтва, побуту тощо. Їм прищеплювалося схильняння перед російською псевдокультурою і захочувалася зневага, презирство до всього українського.

Радянська школа повністю вичерпала себе, але на жаль продовжує функціонувати і отруйвати свідомість молодого покоління. На зміну їй має постати національна школа. Яка ж суть національної школи, які її притаманні риси?

Є чимало визначень та характеристик національної школи. Всі вони зводяться до того, що національною школою слід називати навчальний заклад в якому здійснюється виховання молоді на засадах національної культури з використанням крадих духовних надбань світової цивілізації. Національна школа забезпечує репродукцію,

відтворення рідного народу, етнізації молодого покоління, сприйняття ним національної ідеології, світогляду, свідомості, характеру, моралі та інших духовно-моральних цінностей українського народу.

Які ж характерні риси національної школи? Вони випливають з глибокого аналізу багатовікового досвіду школи українського народу в різних часах дохристиянства, Київської України-Русі, Коваччини, Гетьманщини, УНР, 20-30 років українізації в УРСР, творчої спадщини великих вітчизняних просвітителів.

I. Найхарактернішою рисою національної школи є народність. Національна школа є істинно народною школою, так як вона створена і виплемана народом, відповідає його інтересам та потребам.

Народна школа, і в часи суверенності України, і втрапи її, утримувалася і управлялася громадою, діяла на людинолюбчих та людинотворчих засадах. Метою її діяльності є формування у молоді інтелекту, духовності та тіловиховання. Вчителі народної школи все робили аби допомогти дітям розвинути всі їхні природні задатки та нахили. Навіть у початкових школах, якими були школи грамоти, мандруючих дяків, полкові, січові та інші, діти крім азів грамоти і лічби широко знайомилися із народною культурою. Так, при вивченні дітьми лічби використовували українські народні лічилки, задачі, загадки, ігри тощо. Засобами народної мудрості, сконцентрованої в приказках, прислів'ях, думах, піснях, віршах дітям прищеплювалася любов до рідної землі, художнього слова, здорова народна мораль. Народні вчителі виступали носіями естетичної культури, серед яких було багато музик, віршотворців, організаторів вертепа, вистав з народного побуту та інше.

Школи грамоти, мандруючих дяків, полкові та запорозькі школи давали дітям хліборобського стану примітивні знання, але вони були доступними, задовольняли скромні потреби трудового люду в знаннях, культурі. Ці школи були надійним джерелом, в якому жеврла рідна мова, правда про історію свого краю, зберігалися і примножувалися народні звичаї, традиції тощо.

Народна школа завжди приймала естафету від родини і спільно в нею росила хлібороба-господаря своєї землі, козака-лицаря, обброня від напасників, аристократа духу, який над усё цінує волю, гідність, вірність рідній землі.

Український народ створив оригінальну підвищену /братські

школи, колегіуми/ і вищі школи: Острівську, Києво-Містийнську та Харківську /Тижорганська/ академії, які готували для України діячів культури, освіти, церкви, державної служби, і в цих закладах все навчання і виховання молоді здійснювалося на багатих національних традиціях, звичаях та обрядах, здобутках духовності українського народу.

Навіть в колоніальній Росії кращі просвітителі, працюючи у приватних школах /які переслідувалися, закривалися тощо/, намагалися в них реалізувати український ідеал людини. Так, у колегії імені Павла Галагана, яка функціонувала в 1871 - 1920 рр. у навчально-виховному процесі домінували народні духовні традиції. За рівнем науковості, вишарпаності, інтелігентності, вихованості випускників сучасники прирівнювали цей заклад до Царсько-Сальського ліцею, Скоффордського і Кембріджського коледжів. Колегія імені Павла Галагана виховала справжню плеяду вчених, діячів культури і освіти, серед них президент АН України В.Липський, академіки А.Кримський, Н.Котляревський, В.Грабар, К.Костюк, Ч.Максименко, письменники М.Драй-Хмара, П.Шилевич та багато інших. Цей же заклад закінчив і автор гімну "Ще не вмерла України" Павло Чубинський.

У народній школі органічно поєдналися дві течії в розвитку освіти: загальне і професійне навчання. Професійним знанням традиційно передую загальна освіта. Це забезпечує її гуманітарний характер, етичне, фізичне і естетичне виховання молоді, зокрема, формування духовних цінностей як людяність, сердечність, великодушність, доброчесність, справедливість, скромність, чемність, правдивість, добродійність тощо. Засвоєння зими принципів народної філософії, ієрології, моралі, естетично сприяє втіленню у життя традиційного українського ідеалу Людини.

Сьогодні продуктом народної школи мають бути юні громадяни України - продовжувачі культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів, творчі та оборонці матеріальних і духовних цінностей українського народу.

2. Здійснення обов'язкового навчання і виховання дітей і молоді рідною мовою в обов'язковій умово існування національної

І. С с н о в и національного виховання /За згг. ред. В.Г.Кузя, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергіючука. - Умань, 1993. - С. 71.

школи. Прогресивні педагоги всіх часів і народів вимагають навчати дітей тільки рідною мовою. В епоху Відродження /XIV-XVI ст./ ці вимоги переростають у загальнонавчання, провідний принцип педагогіки. Просвітителі епохи Відродження першими усвідомили людинотворчу роль рідної мови, її значення як провідного фактору при творенні суспільства, нації, держави.

Чому ж ми, українці, і в кінці другого тисячоліття не можемо отримати цю всім народам зрозумілу істину? Це при тому, коли навіть великі просвітителі Т.Г.Шевченко, О.В.Духнович, В.Д.Грінченко, І.Я.Франко, М.П.Драгоманов, М.П.Грушевський, С.Д.Русова, Г.Ващенко, І.Срітенко, В.О.Сухомлинський та багато інших все своє життя відстоювали право українського народу навчатися рідною мовою. У своїх педагогічних, художніх творах вони підкреслювали її першорядне місце у школі, суспільстві, державі, що втрата мови веде до знищення нації.

Образно підкреслює цінність української мови П.О.Куліш: "Єдиний скарб у тебе - рідна мова,

Закритий для сусіднього хитавства.
Вона твого життя міцна основа,
Пенніша над усі скарби й багатства".

К.Д.Ушинський вважав, що навчання на чужій мові шкодить дитині, воно не призведе до повноцінного розвитку її природних здатків і здібностей. Він застерігав не робити цього, виходячи із негативного досвіду виховання в Росії XVII-XIX ст. дворинських дітей на французькій мові. Подібні школи Ушинський називав "жалюгідними клаптиками, де відсутня глибока і поживна народна атмосфера". Наслідком цього експерименту Ушинський дав таку оцінку: "Нам удалося бачити зразки дітей вихованих таким способом. Це були або майже цілковиті ідіоти, або діти... без будь-якої творчої сили... Відні діти, яке страшне вбивство вчинили над вами ваші занадто дбайливі батьки: вони не тільки позбавили вас батьківщини, характеру, поезії, здорового духовного життя, але й з людей перетворили вас на ляльок для потіхи собі, на потіху суспільству, яке добровільно зрікається всякої плідної участі в житті народному".

Задумамось, навже українські батьки, прихильники русифікації, "американізації", чи чогось іншого бачать такого своїм дітям і відводять собі таку роль у їхній долі? Хіба в історії нічого так і не навчилися?

Отже, у національній школі всі навчальні предмети мають викладатися рідною мовою. Діє єдиний мовний режим, створюється українське мовне середовище у позакласній, громадській діяльності тощо.

3. Не менш важливою попередньою речю є виховання дітей і молоді на засадах національної культури. Тому рідна культура має бути основою національного змісту освіти та виховання. Що ж слід розуміти під поняттям культура?

Д. Антосевич під культурою вважав "все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості, як в царині матеріальній, так і духовній, в царині громадського життя, звичаїв та побуту".¹

Влучне уточнення до цього поняття подає професор Кононенко П. П. Культура для нього це "і будування житла, матеріальне /хліборобське й ремісничье, промислове/ виробництво, село і містобудування, обряди, звичаї, релігія, філософія /світосприйняття і світорозуміння/ людини /нації/, освіта, наука, мистецтво, економіка, право, військ., отже: сфери і буття і свідомості народу".²

Таким чином, основні компоненти національної культури мають відбиватися у змісті освіти і виховання середньої школи. Із здобутками різних галузей української культури знайомляться учні у процесі вивчення обов'язкових навчальних предметів, спеціальних курсів, при проведенні позакласної та позашкільної роботи тощо.

Якщо ж зміст освіти та виховання у школі не пронизаний принципом українознавства, не відзеркалює стан вітчизняної культури, така школа не може вважатися національною.

4. Національна школа широко використовує ліпший досвід навчання і виховання інших народів, праці, надбання їхньої культури, сприяючи національному і загальнолюдському розвитку української молоді. Знаходячись на перехресті епох, доріг і поколінь, Україні випала доля "синтезувати досвід, культуру, ідеї Сходу і Заходу, Півдня й Півночі, бути гармонічним чинником життя у Європі, а тим самим й на всій планеті".³

1. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. - К.: Либідь, 1993. - С. 17.

2. Кононенко П. П. Українознавство: Навч. посібник. - К.: Заповіт, 1994. - С. 282.

3. Там само. - С. 318.

З книжних часів наша школа була відкрита для впровадження і вивчення у навчальному процесі творів видатних вчених, їхніх ідей, новацій. Так, у школах "учіння книжного" в XI – першій половині XIII ст. використовувалися твори всесвітньої історії, переклади уривків з праць Арістотеля, Платона, Сократа, Елікура, Плутарха, Софокла, Геродота та багатьох інших вчених Античного світу.

У братських школах XVI–XIII ст. вивчалися предмети семи вільних мистецтв – граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії і музики, тобто тієї, що і в тодішніх школах Європи.

У Острозькій Академії вивчалися крім словенської /української/, грецька, польська, латинська мови, їх граматики. При викладанні риторики, діалектики, астрономії, математики, філософії, теології використовувалися праці іноземних авторів, а також досвід викладання їх у ряді європейських університетів /Краківському, Празькому, Болонському тощо/.

У Києво-Могилянському колегіумі, а в 1669 року Академії добре було поставлено вивчення латинської мови, яка на той час була офіційною мовою європейської науки. У XIII столітті у навчальний процес вводяться російська, старовврейська, німецька, французька мови, а разом з ними і науки здобутки інших народів, що сприяло розвитку вітчизняної науки і культури.

Українські просвітителі, обстоюючи право українського народу на національну освіту, одноразово закликали і "чужому навчатись".

На їхню думку у національній школі молодь має вивчати життя, історію, культурні традиції інших народів. Разом з тим вони вказують на недопустимість духовної асиміляції, національного нігілізму, що ведуть до духовної деградації. М.С.Грушевський підкреслює, що народ, який виховується на чужій культурі, відчуває себе нижчою культурно несповніщеною нацією.

Діячі вітчизняної освіти і культури наполягали на тому, щоб чужоземний досвід запозичувався не сліпо, а творчо, бо не можна виховувати за чужою педагогічною системою, на матеріалі чужої культури. Таке широко робилося в радянській школі, коли засобами освіти здійснювалися денационалізація і деморалізація української нації.

Успішно проводять "антиукраїнську" роботу і сьогодні засоби масової інформації: телебачення, кінопрокат, книготоргівля, які

прищеплюють українській молоді культ розпусти, насилля, неаваробленого бізнесу, мазування, плазування перед закордонним стало поширеним явищем серед молоді, як і продажність та зрада.

Все це робиться при мовчальному спогляданні влади, умиряючої радянської школи. Подібне "виховання" веде до подальшого духовного виродження народу.

Історичний досвід національної школи переконує в тому, що прищеплюючи молоді духовні цінності українського народу, здійснюється і загальнолюдське виховання, бо національна культура є складовою частиною культури людства. "Якщо учні недостатньо оволодівають національними цінностями, цілісною народною духовністю, вони втрачають у своєму і національнсьому, і загальнолюдськсьому розвитку".¹

Стже, безпідставні звинувачення української національної школи в тому, що вона буде сприяти ізоляції вітчизняної школи від європейського і світового освітнього процесу є безпідставними. Наша школа в часи суверенності і незалежності своєї держави завжди була складовою частиною освітнього життя Європи і відчутно впливала на його розвиток.

Є. Серцевинаю змісту освіти і виховання у народній школі є національна ідеологія. Кожна нація має свою ідеологію, яка відбиває історично обумовлені духовні надбання конкретного народу.

Український народ виробив свою ідеологію – систему релігійних, філософських, політичних, правових, економічних, моральних, естетичних, виховних ідеалів, поглядів, ідей тощо. У них відображені інтереси багаточисельних поколінь української людності, її потреби, уподобання, прагнення, убоління тощо. Головний виховний ідеал для українця – віра в Бога і жертвенна любов до України має стверджуватися у проєсї виховання у молоді високї духовної культури, національної свідомості і самосвідомості, світогляду, моралі тощо.

Національна ідеологія має бути визнана ідеал гією суверенної України і служити основою державної політики в галузі освіти.

Суверенітет України, її народу, української нації, окремої

1. Українська національна система виховання /концепція/

/У кч.: Основи національного виховання /За заг.ред. В.Г.К у з и, В.Д.Р у д е н к а, З.О.С е р г і й ч у к а. – Умань, 1993. – С.87.

особистості, вірність і віданість Батьківщині, готовність до її захисту, побудова демократичної правової держави, мир, злагода і спокій в суспільстві, забезпеченні справедливості, гуманізму та демократизму в ньому, всебічного розвитку культури та самобутності українського народу, вільної праці, прав громадян на освіту, працю, відпочинок, відправлення віросповідувань, свободи мислення і висловлювання, пріоритетність у вихованні молодого покоління, мирне співжиття та сприяння розвитку культури національних меншин в Україні, повага до інших народів і всього людства, ці та інші напрями ідеології українського народу впливають у повсякденну практику вітчизняного шкільництва.

Занву окремих діячів освіти стосовно того, що школа повинна бути поза політикою, деідеологізованою є невиваженими. Згідно Закону України "Про Освіту" дієсно в навчальних закладах забороняється діяльність політичних партій, організацій, рухів тощо. Але ж то стосується діяльності політичних сил, які сповідують різні ідеї, програми, напрями, що часто звуть суспільство до конфронтації, ворожнечі, боротьби.

Національна ідеологія, як вияв ідеалів та прагнень багатьох поколінь, діє тільки в інтересах народу, нації, а в умовах суверенної України і в інтересах держави. Ідеологія партій, організацій, рухів, які звуть суспільство до непримиренності, до насильства, до втрати невідчужності України виступають проти розквітачання, трудящих, ровном української культури тощо є людиноненависницькі і їм не місце в українській школі.

Національна ідеологія є єдинсприйнятою в діяльності освітньо-виховних закладів України.

6. Історія вітчизняного шкільництва візначає однією з великих рис національної школи гуманізм, як вияв людяності, глибокої поваги до особистості учня. Гуманістична природа нашої школи полягала в тому, що остання була носієм високих гуманістичних ідеалів, дбала про виховання та всебічний розвиток адібностей дітей. Краді представники вітчизняної школи Герасим і Мелетій Сютрицькі, Петро Могила, Памво Беринда, Інокентій Писель, Григорій Сковорода, Феодан Прокопсвич, Олександр Духнович, Костянтин Ушинський, Богдан Грінченко, Степан Васильченко, Софія Русова, Григорій Ващенко, Василь Сухомлинський та інші постійно дбали про виховання людини-творця, всебічну освіченість людей. З допомогою

поширення освіти серед громади України вони мріяли поліпшити людину, суспільство, зробити пращу вільною, а життя гідним людиною.

Гуманістична спрямованість нашої школи забезпечувала високий рівень національної освіти, яка в певні періоди розвитку /в XI - першій половині XII ст., XII-XIII ст./ перевердувала за своїм змістом досягнення європейської школи і науки.

Гуманітарні знання, які набували учні в школах графств, мандручких днів, братських, козацьких полкових, січових школах, колегіумках, Острівській та Києво-Могилянській академіях, завжди посідали гідне місце у викладанні і забезпечували формування у молоді цільного уявлення про людину, природу і суспільство, духовних цінностей українського народу, духовного аристократизму. Як зазначає Г.Ваденис, духовний аристократизм є характерною рисою українського народу, що проявляється у свідомості своєї людської гідності, незалежно від положення чи матеріального стану, почуття і честі, пошани до інших людей, чести, прижитності та шлюхетності вчинків тощо. Аристократизм духу прицеплявся вільнолюбивими батьками та старшими родини, вчителями, народними піснями, історичними оповідями, казками, приказками, прислів'ями та іншими видами народної творчості. Виховані в душі аристократизму молоді люди ставали лицарями, безмежно мужніми, хоробрими, готовими до загибелі в ім'я Волі, Справедливості, України.

Гуманістичне виховання забезпечувалося глибокою любов'ю вчителів до учнів, що було традиційним у діяльності народної школи та народних учителів. Прикладом такої любові є ставлення Г.С.Сковороди до своїх учнів. Його стосунки з вихованцями ширі, чисті, сердешні. До свого учня Михайла Ковалинського він, наприклад, звертається такими словами: "Найжаданіший друже", "мій скарбе", "найблагородніший", "моя радість", "найдорожча моя істота". Безмежна любов скріплювалася великою вимогливістю до учня, вірою в його сили і можливості. Педагог залучує юнака до роздумів про призначення людини, дає поради про те, як варто поводитися в тих, чи інших ситуаціях, розкриває шляхи морального самовдосконалення, аби зберегти "бога в людині". Між вчителем і учнем встановлювалася взаємна любов, першоосновою якої була любов педагога. Про це йдеться мова в листі до М.І.Ковалинської /липень-серпень 1768р./ "...любов породжується любов'ю, і, бажаючи бути любимим, я сам першим люблю". Ці слова можуть бути заповітом сучасному поколінню.

учителів і мають стати серцевинно гуманістичної педагогіки.

Високий гуманізм змісту освіти і виховання нашої школи побудований на релігійній основі. У всі часи школа спільно з родиною, церквою намагалася виховати глибоко релігійних людей. Любов до Бога, що прищеплювалася дітям, мала не тільки догматичний, а й людинолюбчий добродійний характер. Вона сполучалась з ними поколіннями в любов'яз до ближніх, благодійність, піклуванням про хворих, убогих, сиріт.

Діяльність школи, церкви, монастирів, усіх поширених вогнищ культури в часів прийняття християнства і до зниження національної системи освіти та виховання /разом із ліквідацією української державності/, була спрямована на формування у молоді християнських ідеалів, поєднаних з надбаннями української релігійно-моральної культури.

Сьогодні ми не уявимо відродження духовності нашого народу без спільної діяльності школи, родини, держави, в її засобах масової інформації, церкви. І хоч церква відлучена від держави, а в школі відповідно до Закону "Про освіту" заборонено вивчення релігії, ми повинні шукати спільні форми впливу школи і церкви на виховання у нашої молоді духа єдності і братства, Христової науки взаємної любові.

7. Тісно пов'язана з гуманізмом і така характерна риса вітчизняної школи та діяльності наших просвітителів як демократизм.

В княжі часи, у період Козаччини та Гетьманщини, МНР, УРСР тобто в часи, коли Україна мала свою державність, українська держава дбала про охоплення дітей свого народу навчанням у школі. Школи грамоти були досить поширеними у XI-XIII століттях. У кожному селі були школи за часів Козаччини. Павло Алепський наприклад, мандруючи Україною в часи Хмельниччини, був вражений загальною грамотністю чоловіків і жінок, чого не знала тодішня Європа. Він пише: "По всій козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за незначними винятками, навіть здебільшого їх жінки та діти, зміють читати і звають порядок богослужіння та церковний спів".

Такий рівень освіти Алепський пов'язує із станом суспільства, його демократизмом. Люди в демократичній Україні "були приязні і ласкаві, поводитися з нами як із земляками". Проїжджаючи землями сусідньої держави, Алепський змальовує іншу картину, зокрема, у людей "наче замки висіли на серці, думки були до краєй придушені,

бо в московській землі ніхто не почував себе вільним". Отже цим порівнянням чужинець-мандрувник показав взаємозалежність стану держави і освіти: у демократичному суспільстві розвивається і демократична школа та навчання.

Народна українська школа подарувала нам практику демократичного добору учителів громадю. У літературі описана така процедура вибору вчителя громадю і зумовлення її обов'язків перед майбутнім наставником дітей.

"Вибір на посаду вчителя проходив таким чином: дик забиралися на дзвіницю, а батьки задавали йому питання, виявляючи його моральний облік, любов до дітей, знання послів, кодифік тощо. Якщо відповіді задовольняли громаду, вони укладали з диком угоду, в якій викладалися обов'язки його і батьків. Створювалися питання про виділення приміщення для занять, оплату за навчання дітей, забезпечення школи паливом і ін. Якщо громада порушувала угоду, вчитель мав право залишити її в любий час".

Шкільне життя учнів було регламентовано правилами-настановами, якими визначалася поведінка дітей, їхнє ставлення до вчителя, сам процес навчання тощо. Вони носили доброзичливий, демократичний характер. Так, у Букварі для шкіл народних, виданому у Львові в 1871 р. вказується поради дітям, що досягні час діяти в народній школі:

- Входячи до школи поклонися на всі боки, все вайве захочай, щоб тебе кождий похвалив, а учитель полюбив.

- Змолоду не лінився та до науки приліпися, чому навчився в юності, те вгодиться на старість.

- Кого увага у школі мучить, той нічого не научить.

- Не вибігай без причини у час шкільної години.

- Слухай вчителя свого, знайдеши багато розумного у нього.

- Говори те, що вивчив, а не пусті казки.

- На заняттях не забувай і не розмовляй.

- Добра кожному бачай і в чому зможеши допомагай та їмлі.

Для української школи був характерним примат обов'язків над правами. Обов'язки стоять у народній практиці на першому місці, від їх виконання можда людина має задоволення, що переростає в часом у свідому дисципліну. Саме на такій дисципліні тримається

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР. - М.: Педагогика, 1988. - С. 580.

національна школа.

Чи не тому, що ми відійшли від цієї основи сьогодні маємо безвідповідальних економодавців, виконавців від Міністра і депутата до рядового робітника чи службовця?

Заслугують на увагу навівність елементів демократизму у житті Києво-Могилянської академії. Ними є обрання ректора викладачами разом з представниками духовенства і міщанства, вибір учителя в-поміж кращих випускників академії, вільне обрання учнями класів навчання тощо. Кождий учень чи студент мав право перервати на певний час навчання або не приходити зовсім богословської підготовки. В академії добре було поставлене учнівське самоврядування. Учні через своїх уповноважених підтримували навчальну дисципліну, чистоту приміщення та шкільне.

Академія була загальнообізнаним, науково-освітнім центром не тільки України, а й Європи. При доборі учнів не було обмежень через національність, майновий стан, вид заняття тощо. Тут готувалися освічені люди для Росії, Болгарії, Сербії, Чорногорії, Волощини, Молдавії, Греції та інших країн. У жовтні-грудні 1734 року в академії вивчав курс філософії і працював у академічній бібліотеці М.В. Ломоносов.

Українські прогресивні діти освіти постійно обстоювали право кождої людини на здобуття освіти. Вона має бути доступною для усіх дітей, незалежно від їх соціального і майнового стану, походження, віросповідання тощо. Прикладом може служити діяльність Феодана Прокоповича, який створив на власні кошти школу для бідних дітей та сиріт. Учні цієї школи одержували не тільки елементарні знання, але й вивчали риторику, філософію, фізику, математику. Вихованці набували всебічного розвитку внаслідок залучення до музичної культури, співу, живопису, різних ремесел, ігр, фізичних вправ тощо. Багато вихованців цієї школи гідно представляли вітчизняну науку, як наприклад, Семен Котельніков та Олексій Протасов. Багатьох своїх здібних учнів Прокопович направляв для продовження освіти до академічної гімназії, за кордон. Такі приклади не поодинокі. Українське шкільництво має добрі традиції меценатства, які відроджуються у наші дні.

8. В основі навчально-виховного процесу національної школи, всієї її діяльності є здобутки української етнопедагогіки.

Вчителі шкіл грамоти, братських шкіл, колегіумів, великі

вітчизняні педагоги Г.С.Сковорода, О.В.Духнович, К.Д.Ушинський, Б.Д.Грінченко, С.В.Васильченко, В.О.Сухомлинський, А.С.Макаренко та багато інших у своїй практичній педагогічній роботі широко використовували педагогічний досвід свого народу. М.Т.Рильський народ вважав наймудрішим, найталановитішим педагогом:

Немає мудріших, ніж народ, учителів,

У нього кожне слово – це перлина,

Це праця, це натхнення, це людина. ¹

Український народ за багато віків свого розвитку створив оригінальну систему знань і умінь у справі навчання і виховання молодих поколінь – народну педагогіку. Вона розкриває український національний виховний ідеал, зміст його втілення, форми, методи виховання і навчання дітей на протязі багатолітньої історії. За способами застерень, нагадувань, запитань до роздумів, повторень схваленень чи засуджень та інших народних прийомів, через використання казок, пісень, сповідей, народної поезії, приказок, прислів'їв тощо дітям передається досвід пізнання та опікування людей. Характерно, що фольклор служить не для передачі дітям логічних скепсисів, а образно-емоційного сприйняття змісту того, що прищеплюється.

Народна педагогіка жовить офіційну педагогіку, є першоосновною родиною виховання, визначальною у здійсненні громадського виховання. Її ідеї завжди враховувалися в часи незалежної України при виробленні державної політики, ідеології, в галузях культури, освіти, охорони здоров'я тощо.

На жаль сьогодні здобутки етнопедагогіки вистосовуються у шкільній практиці недостатньо. Причиною є невідомість сучасного вчителя в національній культурі, яка була витіснена з навчальних програм школи, педагогічних навчальних закладів.

Отже, ознайомлення вчителя з багатовіковими надбаннями українського народу в галузі навчання і виховання цих поколінь – першочергове завдання органів народної освіти і самого вчителя.

Для того, щоб етнопедагогіка сприяла поліпшенню всієї справи сучасного шкільництва, педагогічна наука покликана вирішити такі проблеми:

І. Р и л ь с ь к и й М.Г. Як парость виноградної лози.
- К.: Наукова думка, 1973. - С. 106.

1. Дослідити можливості виховних засад української етнопедагогіки у формуванні вного покоління українців з притаманними народові його духовними цінностями.

2. Вибрати і укласти зміст народної педагогіки із розсипаних по різних жанрах фольклорних джерел до хрестоматійних тематичних видань в усіх напрямів виховання /наприклад морально-релігійне виховання; тіловиховання та загартування тощо/.

3. Провести дослідження шляхів та методик втілення в шкільну практику народного досвіду виховання.

4. Провести науково-методичну роботу щодо розробки та укладання рекомендацій в використанні української етнопедагогіки у навчально-виховній роботі школи.

5. Розробити зміст та методику вивчення учнями та студентами педагогічних навчальних вкладів української етнопедагогіки в процесі їхньої професійної підготовки.

6. Розробити рекомендації щодо шляхів підвищення вчителями власної національної свідомості, опанування глибокими знаннями педагогічної спадщини народу та використання цих знань у щоденній вчительській праці.

Про те, що ці завдання сьогодні є важливими і занадто складними свідчать зізнання В.О.Сухомлиньського: "... я задумав написати книгу про українську народну педагогіку. Не знав, що вийде, збирав матеріал. Багато трудівців і наголовитих в них - це брак чіткої межі між народною мораллю і народною педагогікою. Гадаю, що на цю роботу піде років п'ять".¹

Отже, ця робота є невідкладною. До участі в ній крім науковців можуть і повинні залучатися вчителі, які мають певні успіхи у прилученні дітей до життя за ідеалами української етнопедагогіки.

Використання традицій української етнопедагогіки у сучасній школі має стати системною, глибоко продуманою, творчою роботою всього учительського колективу. За цієї умови вона буде основою для відтворення народу в дітях, збереження та примноження ним поколіннями нецінних духовних цінностей.

9. Однією з важливих рис нашої школи є прищеплення учнівській молоді любові і поваги до книги як джерела мудрості. Це прадавня

1. Дзєєвєрін О. Видатний радянський педагог. Вступна стаття /В кн.; В.О.Сухомлиньський. Вибрані твори в п'яти томах. - Т. 1. - К.: Рад. школа, 1976. - С. 16.

Криворізький
Державний педагогічний університет
БІБЛІОТЕКА

631759

традиції українського народу. Закладаючи центральний храм православія княжої доби, Ярослав Мудрий обрав його форму у вигляді книги, що покладена на престол. Книга зображає мудрість, науку. Ця велика книга завиває світу, що Україна-Русь обрала миродобний шлях розвитку у царині мудрості, освіти, шкільництва, знань.

Влучно висловився про користь книги в житті людини автор "Повісті про життя св. Кирила": "... книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаєння, і мудрість, і стриманість здобуємо із слів книжних. Книги подібні рікам, що галузять справу цілого світу, це джерела мудрості. Книги бездонна глибина, ми ними в печалі втілюємося, вони узда для тіла і душі".¹

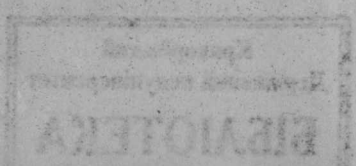
На протязі віків книга є нашим міним наставником юних поколінь. В часів Ярослава Мудрого вона є джерелом знань, до створення якої залучалися найталановитіші просвітителі, Крадії букварі, читанки, граматики, словники та інші навчальні книги створювалися такими майстрами слова як Мелетій Смотрицький, Павло Беринда, Давид Зизаній, Іоаннік Галаговецький, Інокентій Пізелъ, Кирило Старовенський, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Борис Грінченко, Маркіян Шакевич, Костянтин Ушинський, Тимофій Лубенець та багато інших відданих народному шкільництву людей.

В українських сім'ях завжди глибоко шанувалися художнє слово, а портрети Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка як народних Апостолів і сьогодні можна бачити, уквітчених рушниками, у багатьох родинах. Бібліотеки дитячої літератури збагатили своїми талантами Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, П.Калшубинський, П.Грабовський, О.Олесь, Олесь Гончар, Наталя Забіла, та інші майстри рідного слова.

Книга - навчальна, художня, наукова, суспільно-політична, технічна тощо і в наш час є незамінним наставником молоді на довгому шляху пізнання. Вона є джерелом розвою педагогічної мудрості та майстерності вчителя. Самому Степану Васильченку вважав, що "учитель на селі повинен бути енциклопедистом, у нього при школі повинна бути широка по всім галузям наук бібліотека".²

І. Д. в б а р О.С., Ф е д о р е н к о Д.Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. Частина друга: Книга доба. - К.; 1994. - С. 33.

2. С л о в о про вчителя. - К.: Рад. школа, 1965. - С. 124.

Традиція шанувати книгу наш народ проніс через віки. Сьогодні у багатьох школах любов до книги переростає у здоровий іт культу. Вшановуються свята книги, свята і зустрічі в окремих регіонах книг, вистави за творами, читацькі конференції, конкурси і олімпіади на краще знання теорії, їх читання тощо. Вшановуються шкільні дати письменників, ведеться листування і зустрічі із сучасними майстрами художнього слова тощо.

Добре чинять там, де бібліотекам віддають ліпші приміщення, кімнати тощо.

10. Українська школа завжди виконує освітню і виховну функції. Це важливо підкреслити тому, що у суспільстві посилюлися тенденції до того, щоб школа переросла у виключно освітню, навчальну установу. При цьому надається посилення на шкільну практику окремих т.з. цивілізованих країн.

Ці думки протирічать історичному досвіду українського шкільництва.

Ще в нижчих школах /грамоти/ Київської Русі поруч з вирішеними освітніми завданнями /читання, писання, лічба/ вся справа навчання була підпорядкована вихованню у них народного світогляду, оволодінню основами хліборобської культури. Діти зростали на народній моралі і естетичній, дотримувалися звичаїв своїх предків, у них формувалося ставлення до Природи як до живого організму, розуміння природного календаря тощо.

За часів Ковальської Республіки школа, продовжуючи традиції родинного виховання, прищеплювала дітям синівську вірність землі, готувала із них козаків-лицарів, оборонців України.

Українські просвітителі завжди підкреслювали думку про єдність освітніх і виховних функцій у роботі вчителя. К.Д.Ушинський наполягав на тому, щоб учителі були і вихователями. Він вважав, що викладачеві середнього навчального закладу знання предмета, аж ніяк не становить головної якості. Діяльність учителя-вихователя має носити, на думку Ушинського, цілеспрямований характер. Іт він порівнює із діяльністю архітектора, який перш ніж будувати уявляє свою майбутню споруду. "Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зміг би відповісти вам на запитання, що він хоче будувати... Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зміг чітко й точно визначити вам мету своєї ви-

ковної діяльності".¹

Відомий педагог Григорій Ващенко школу розглядає не лише як установу, куди діти приходять на 4-6 годин, щоб тільки чогось навчитись, а як дитячу громаду, що має свої спільні інтереси, своє громадське життя. Вона, вважає Ващенко, мусить мати свої органи, що керують цим життям, свої збори, загальні і групові.

Педагогічне керівництво різними напрямками громадської роботи здійснюють досвідчені вчителі. Г. Ващенко підкреслює, що педагогічне керівництво не означає підміну виборних учнівських органів, а спрямоване на те, щоб активну участь в громадському житті школи брали всі учні, щоб у керівних органах школи не було василів честолюбних учнів, щоб в учнів виховувалася думка, що нема прав без обов'язків і що на першому місці мають стояти обов'язки, а потім уже права. Так в учнів крок за кроком виховуються навички до громадської роботи і риси свідомого громадянина.² Ці висновки видатного педагога випливають із п'ятирічного досвіду керівника по організації шкільного життя в с. Білки під Полтавою. Учні школи створили чудовий хор, драматичний театр, що влаштував театральні вистави, читали публічні доповіді для селянства.

Історичний досвід переконує в тому, що при навчальних закладах завжди створювалися учнівські громади — братства, товариства, організації СМД, ПЛАСТ, СОКІЛ, піонерські, комсомольські тощо. Всі вони, в залежності від історичних, політичних та соціальних умов виконували певну роль у вихованні школярів. Сьогодні, у зв'язку з посиленням національного виховання народжуються дитячі та юнацькі об'єднання "Джугра", "Кміт козачата", "Січ" та інші. Треба зауважити, що можливості традиційних об'єднань та організацій, вище нами згаданих, далеко не вичерпані. І СМД, і Пласт, і піонери при врахуванні нових завдань, що стоять перед українським суспільством, могли б і повинні добре послужувати йому.

Школа у співпраці із дитячими громадськими організаціями повинна вийти на новий рівень розв'язання проблем громадського виховання української молоді.

1. У ш и н с ь к и й К. Д. Вибрані педагогічні твори. У двох томах. — Т. I. — С. 126.

2. В а щ е н к о Г. Виховний ідеал. — Полтава: Полтавський вісник, 1994. — С. 100-101.

II. "Учителем школа стаєть" - ці правдиві слова І.Я.Франка вивначають роль вчителя в українській школі. На особі вчителя гудується все навчання і виховання. К.Д.Ушинський вважав, що виховна сила впливаєтья тільки в живого джерела людської особистості. На його думку ніякі статуту і програми, ніякий штучний організаційний викладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання. Історія української школи свідчить про високі вимоги суспільства до особистості вчителя. У Статуті Луцької братської школи за 1896 р. наприклад, викладені такі вимоги: "Дядько або вчитель цієї школи має бути благочестивий, розумний, сумирнодурний, ласканий, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не проповідь, не гнітальний, не вадришений, не сміхотворець, не лихослов, не чардія, не байкопосвідач, не пособник ересей, але прихильник благочестія, в усюду бувши заступцем добрих справ, в таких чеснотах нехай перебувають і уніт, як іхній вчитель".

Проблемі вчителя приділяли увагу всі видатні піднесені педагоги. Вони хотіли його бачити високоосвіченою, високоморальною особою, яка досконало знає свою справу, сумлінно виконує вчительський обов'язок, є справедливою, послідовною і цілеспрямованою у своїх діях.

І.Я.Франко, М.М.Кобилянський, П.А.Грабовський, Леся Українка, В.Д.Грінченко висміють вчителів-чиновників, садистів, які вбивають в дітях прагнення до знань, вшукують над ними морально та фізично. Таким гора-вчителем просвітителі протиставляють образи справжніх народних вчителів, які живуть життям народу, і в любов'ю виховують його дітей на культурних здобутках попередніх поколінь.

Щоб готувати молоде покоління до життя, вчитель має бути особібно вихованим, національно свідомим інтелектуалом. Він несе і пропагандист національної і краєвих здобутків світової культури. Народний вчитель володіє духовно-моральними цінностями українського народу і прищеплює їх своїм вихованцям. Національні світогляд, ідеалогія, свідомість, спосіб мислення, характер, мораль і етика, естетика та інші компоненти духовної культури українців наповнюють духовний світ особистості учителя. Тільки духовно багата

особистість вчителя здатна формувати морально-естетичні почуття учнів, засвідчено влучним висловом В.О.Духновича, шкеницею добру нину: Бездуховний, морально розбачений, аденационалізований педагог замість шкениці сіє у серцях і душах дітей кутіль, смій і забур'яння їх. Великий педагог стверджує, що наука у такого учителя в те саме, що зброя у руці розбійника, який зазіхає на чуже майно. Сьогодні такий вчитель свідомо, а то й не свідомо продовжує дегуманізацію та деморалізацію суспільства, чинить злочин проти свого народу.

Альтернативи національно свідомому вчителю у національній школі не має: засобами рідної мови, вітчизняної історії, народної педагогіки, фольклору, мистецтва, національної символіки, традицій, звичаїв і обрядів, родинно-побутової культури тощо він готує молодь покоління до засвоєння і наслідування культури свого народу, здійснює його етнізацію.

Народний вчитель продукує творчість матеріальних і культурних цінностей українського народу, будівничих і захисників України.

Народний вчитель виконує найвідповідальнішу, найпочеснішу місію у суспільстві, йому нація і держава доручає своє майбутнє, свою долю. Народний учитель має залишити такий слід у житті вихованця, щоб про свого наставника міг сказати словами Володимира Гоголя:

"Я в рук твоїх давно пішов у люди,
в життя бурхливі, гресані морі,
учитель мій!.. Таба я не забуду,
моєї їні радісна зорі!"

12. Органічний зв'язок шкільного та родинного виховання характеризує науку школу з давніх давен. Сім'я для дітей є школою людяності, духовної спільності покоління, трудового співробітництва між ними, громадського зростання, етнізації учнів. Першими вихователями дітей є Мати і Батько, подвійницька роль яких використувалася у т.з. батьківську педагогіку, як золотого фонду родинної педагогіки. У родині в дітей зароджуються найсвятіші почуття – любові до Матері, Батька, Бабуся, Дідуся, Брата і Сестри, Роду і Народу. Тут же всебічно розвиваються почуття доброти, співчуття, ніжності, милосердя, чуйності, совісті, честі, справедливості, вірності, гідності, відданості тощо. І все це відбувається не шляхом якихось організаційно-формальних заходів, а при-

родньо, у процесі спілкування і пізнання життя.

У системі національної освіти та виховання сформувалися дві взаємозалежні ланки – родинного і родинно-шкільного виховання. І в першій і в другій ланці головними вихователями є батьки, а їх аутоматично спрямовані щодо всебічного розвитку дітей доповнює школа. Вона дбає про те, щоб ідеї родинної педагогіки як любові до батьків, рідні, поваги до родоvodu, української мови, духовних цінностей свого народу, його історії, поваги до праці, хліба, рідної землі; піклування про молодих і старих людей, співчуття і милосердя до тих, хто переживає горе, вірності народним традиціям, звичаєм і обрядам, заповітам діда і прадіда, вшанування пам'яті померлих і загиблих тощо були сприйняті учнями. Така спільна робота родини та школи приводить дітей до усвідомлення своєї належності до рідного народу, причетності до його долі та прагнення "в долев битися" за краще життя народу та майбутнє України.

Здавна склалися традиції у народних школах шанувати батьків і особливо Матір. Скверопе Г.С., наприклад, повчав дітей: "Перш за все батька й матір шануй і служи їм. Вони ж бо видимі портрети твоєї невидимої сили, які ти стільки зобов'язаний". Діти, на його думку, повинні зростати в атмосфері глибокої поваги і любові до батьків, він ставив питання про культ Батька і Матері, називавши їх іконами божими для дітей. Цю думку пізніше передав у поетичній формі Т.Г.Шевченко:

У наші раї на землі
Щого кращого немає,
Як той мати молодая
З собою дитинкою малю...
...] перед нею покланяю,
Мов перед образом святим...

Цю ідею знайшла глибоке практичне втілення у діяльності В.О.Сухомлинського. Ціла низка продуманих і олюднених заходів /святі Матері, день Матері, перші каїти Матері тощо/ у Павлівській школі склали дієву педагогічну систему шанування Жінки-Матері, що уміло педагоги використали і у здійсненні завдань ставового виховання майбутніх матерів.

1. Українська національна система виховання /В пн.: Основе національного виховання /За заг. ред. Б.Г.К у в л, Ю.Д.Г у д е н к а, З.О.С е р г і й ч у к а. – Умань, 1993.

Школа, учитель, черпаючи до свого арсеналу виховних заходів знанні із джерел педагогічної мудрості народу, одноразово дбають і про духовно-педагогічну культуру батьків. У наш час значна частина їх виростала в умовах національного нігілізму, презиріння всього українського. Зрозуміло, що такі батьки не можуть своїм дітям надати національного виховання. Вони потребують допомоги. На допомогу їм мають прийти всі форми педагогічної просвіти батьків: батьківські збори, лекторії, конференції, консультації, вечори запитань та відповідей, індивідуальні зустрічі педагогів з батьками. У Наддніпрянській середній школі, наприклад, складалася така форма спілкування батьків і педагогів як "батьківська школа". У ній були створені групи батьків:

- 1/ для молодят, у яких ще немає дітей;
- 2/ для батьків дошкільників;
- 3/ для батьків учнів 1-2, 3-4, 5-7, 8-10 класів;
- 4/ для батьків, діти яких мають вади в розумовому та фізичному розвитку.

Після традиційної форми співдружескої сім'ї і школи виробив педагогічний колектив Центрально-Дніпрового діляно м.Кривого Рогу /директор К.А.Коваленко/. Тут працює клуб "Молода сім'я", рада батьків-чоловіків, проводяться батьківські дні, відкриті уроки для батьків, семінари-практикуми, науково-практичні конференції, підсумки і диспути, обмін досвідом з питань сімейного виховання для батьків тощо.

Батьки не тільки вчать, а й допомагають школі в організації навчально-виховного процесу здебільшого через систему рівнозначних структур позакласної роботи. Вони керують і беруть участь у роботі гуртків, факультативів, клубів, об'єднань за інтересами тощо.

Подібна спільна діяльність, а також щоденна робота вчителя з батьками допомагає родині виконувати ладисоготворчу функцію, виховувати молоде покоління освічених, психовно окреманих громадян України.

Українська національна школа, якій притаманні саме такі риси, майже виснажила країні здобутки національного шкільництва, мудрості народної педагогіки, ідей великих вітчизняних просвітителів, проблемами рідної мови, сучасної науки, ідеології, історії, природи рідного краю, фольклору тощо, спільними зусиллями вчителів, сім'ї здатна формувати повноцінну суверенну особистість, національно свідомих громадян Української держави.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ЗАКЛАДІ

Д. Т. Федоренко, О. Г. Суворова

Перші роки відбудови незалежної і суверенної України дали підстави сподіватися, що соціальне замовлення на випускника середньої школи (гімназії, ліцею, коледжу) та вузу суттєво змінилося. Ставлячи на перше місце інтереси нації, українська держава робить замовлення в першу чергу на високоосвіщені національні кадри, на їх ґрунтовні знання у певній галузі, а також високий інтелектуальний і духовний рівень.

Під системою національного виховання і навчання в загальноосвітньому навчально-виховному закладі слід вважати такий логічно побудований на досягненнях сучасних лінгвістичних наук і методик формування особистості комплекс взаємопов'язаних педагогічних дійств (процесу, явищ, подій, стану), що здійснює формування і підготовку до життя національно свідомих громадян, які задовольняють потреби соціально-економічного, політичного, духовного зросту незалежності і суверенності держави, що сповідує принципи національного будівництва.

Теоретично до такої системи входять всі типи уроків, види позакласної пізнавально-виховної діяльності, участь батьків дітей по навчанню та умінням здійснювати національне виховання в сім'ї засобами повернення її побуту до витоків традиційно народного, до здобутків української етнопедагогіки.

За останні роки здійснено спробу визначення системи національного виховання, розроблена групою авторів відповідна концепція.

Однак її можна вважати лише як пробним каменем в спорудженні важливої будови, ім'я якій національна школа незалежної України.

Оскільки основним завданням середньої і вищої освіти є вироблення інтелектуального капіталу для держави, то школа, в тому числі й вища, в умовах державності України має готувати національні кадри для повнокровного функціонування всіх сфер суспільства. Пріоритетна роль в цьому належить розвитку і вдосконаленню національної системи освіти й національного виховання, яка має забезпечити вихід молоді незалежної Української держа-

ви на світовий рівень. Цю систему відстоював ще К.Д.Ушинський. Вона покликана виховувати носіїв і діячів духовності рідного народу, з глибоким народним світосприйняттям, мисленням, національною психологією, характером, світоглядом, сприяти всебічному розвитку особи.

Базовою ланкою національної системи навчання і виховання є національна школа. В епоху державного й духовного відродження України створюється школа нової генерації - українська національна. Саме українська, бо ця школа працює на Україну та її майбутнє, а не на аморфний та безликий простір; саме національна, бо виховує вона істинно національно свідомих громадян, а не псевдопатріотів - флюгерів, торкатиметься коренів української ментальності й українського духу, відкриваючи їх, як замулені після поведі джерела, і живиться ними. Українська національна школа зносить у діяльність освіти домінуючий соціальний зміст - відродження України, її єдності, цілісності, соборності, розквіту в світовому співтоваристві.

Але щоб національне виховання не звелось до відтворення етнографічних подробиць, побуту та обрядів, натомість необхідно викладання всіх без винятку предметів поставити на науково обґрунтований і виважений національний основу, наповнити його національним змістом.

У початкових класах є широке поле діяльності вчителів для проведення уроків з погляду ідей національної школи. Так уроки читання (творів національної класики і українського фольклору) на основі народної дидактики можуть викликати у учнів початкових класів певний інтерес, коли діти зануряться у золототкані твори, писані рідною мовою, яку не дарма звуть солов'їною за її мелодійність, можливість передати найтонші прояви людської душі, адже не дарма українську мову порівнюють із величезним ансамблем бандуристів, в якому кожна із 75 струн кобзи звучить своїми неповторними акордами, формуєчи мовний колорит, полофонію і виличезну гаму тональності.

Такі багатозвучні і мелодійні, переповнені думками і почуттями художні та фольклорні твори, що народжені українською мовою.

Тому уроки читання в початкових класах національної школи, як і уроки позакласного читання, володіють невичерпними виховни-

ми, формуючими, розвиваючими пізнавальними та навчальними можливостями.

Саме тому кожен ур к читання чи позакласного читання повинен перетворитися у таке педагогічне нетрадиційне і нестандартне дійство, в ході якого учні початкових класів, по-перше, повинні дізнатися і засвоїти:

- відомості про українську національну культуру і її витоки, про основні народні традиції, обряди і ритуали;
- кращі зразки класичної національної дитячої літератури, твори різних жанрів українського дитячого фольклору;
- історичні свідчення про давність українського народу, його духовність, основні риси національного характеру тощо.

Національна школа України має свої давні прогресивні традиції виховання і навчання дітей, яка в загально-освітньому навчально-виховному закладі включає в себе всі ланки педагогічної діяльності і найперше - навчання читаною рідною мовою, уроки читання і позакласної роботи з цього та інших предметів.

Вченими в останні роки доведено, що ще до появи на світ дитина розрізняє матусине мовлення, розмоцу тата (якщо він кладе руку на живіт дружини) і розпізнає рідну мову від чужинської, яку прагне не слухати, запліщує оченята і занурюється у сон.

Тому, чим раніше дитина чутиме колісанки, потішки, забавлянки, звуконаслідування, пісеньки, вірші, казочки та інші фольклорні твори рідною мовою, тим результативнішим і ефективнішим стане національне виховання, тим міцнішою і гнучкішою буде цілосна система.

Допомогове виховання, формування основ національної свідомості у дітей дошкільного віку - невід'ємні ланки цілосної системи національного виховання. При чому спілкування, читання і розповідання рідною мовою - основна умова успішності і результативності педагогічних зусиль у досить делікатній і відповідальній сфері людських взаємин та буття, якими є національна свідомість особистості і спілкування з іншими людьми на її засадах.

В передових сучасних загальноосвітніх навчально-виховних закладах вже якоюсь мірою склалася певна система національного виховання. Теоретичне осмислення мети і завдань національного виховання зумовили продуктивні види діяльності (нестандартні

уроки, нетрадиційні навчально-виховні заходи, що уже переросли у звичайні, ординарні, жива, нетрафаретна робота з батьками учнів початкових класів по відновленню традицій національного виховання в сім'ї і за місцем проживання), що сприяють постанові національного виховання на науковій основі, методично виважено, а за змістом у повній відповідності із здобутками вітчизняної етнопедагогіки.

Вчителі першої в Україні національної педагогічної гімназії Криворізької СШ № 24 розробили навчальні програми, для того, щоб кожен урок з молодших класів був осяяний материнською колисанкою, народними піснями, казками, козацьким гумором, фантазією, грою, а учні зачаровані рідною природою, самобутньою творчістю однолітків різних епох. Так, для учнів 2-ого класу на уроках читання згідно народному календарю, вчителі проводять уроки-святка, уроки-казки, уроки-екскурсії, а на уроках рідної мови через мовний матеріал з історії української спільності формують національну свідомість і самосвідомість учнів.

Для організації і практичного здійснення науково-пошукової і творчо-методичної діяльності учителів початкових класів Більшість педагогічних гімназій Києва, Харкова, Дніпропетровська, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Кривого Рога та ін. міст) отворили кафедри національної педагогіки початкових класів (назви в різних закладах дещо вер'ються), до яких входять всі вчителі початкових класів педагогічних гімназій.

Як правило, кафедри очолюють заступники директора з питань наукової роботи гімназії, або найбільш досвідчені творчі вчителі.

Кафедра національної педагогіки початкових класів координує навчально-виховним процесом у цілому, зосереджує увагу учителів на певних проблемах відновлення української школи, що виникають на той чи інший момент державо-творення незалежної України.

Методичний кабінет Криворізької національної педагогічної гімназії № 24, яка входить до педагогічного комплексу - дитсадок - школа - педучилище - педінститут, вчителі початкових класів мають можливість широко познайомитися з публікаціями народної творчості по народних традиціях, символікою. Тут вчителі ідти зустрічаються з Берегинєю, яка допомагає вчити й зберегти надбання народної мудрості. Учні початкових кла-

олі пишуть книгу-Нам'ять народна і оформляють дитячий посібник. "Чиста криниця", до якого вони заносять зібрані своїх сім'ях матеріали з народної творчості (пісні і мязки, приказки та прислів'я, загадки, легенди, перекази тощо).

Це справді чиста криниця родового української модності, коріння якої простежуються ще понад п'ять тисяч років до Різдва Христового.

Не випадково учителі початкових класів національної педагогічної гімназії № 24 м.Кривого Рога вміло використовують національний компонент на уроках математики; доречно влітаючи до навчального матеріалу народно-педагогічні уявлення про лічбу, про міри ваги, довжини (народну метрологію тощо).

В методиці такої роботи відзначається, що спочатку слід вести підготовку роботи і вивчити історію, мову народу, побут, а потім спирається на зібрані етнографічні матеріали і використовувати їх при вивченні тем: "Ряд натуральних чисел першого десятка" (загадки); "Геометричний матеріал" (орнамент, хустка), "Арифметичні задачі" (купівля-продаж сорочок, бісер, полотно, чоботи); "Знаходження площі" (поле з льном, елементи одягу).

Природа відображена у невичислюваних скарбах народних. Кожна рослина, кожна жива істота має свою історію виникнення, народну назву, легенду, походження, повір'я та забобони, що пов'язані з нею. Врахування цього - основна умова проведення уроків природознавства та інтегрованого курсу "найколишній світ". Захоплюючими уроки для першокласників будуть тоді, коли використати народний агрокалендар у поєднанні з народною мудрістю, що накопичена у прикметах, спостереженнях за змінами природи. Уроки мистецького циклу, мають добрий шматок для духовного відродження через національне мистецтво, традиціями якого багатий ріднокрай, для входження в світ дизайнерських знань. В гімназії до цього циклу відносять нестандартні уроки музики та інтегрований курс "Художня праця з основами дизайну". Нестандартні уроки музики об'єднують різні види діяльності учнів: співу, акапельний і під супровід народних, слухання музики, дидактичні ігри, співальські імпровізації, складання казок під враження прослуханої музики. Всі ці форми роботи на нестандартних уроках підпорядковуються залученню школярів до багатющих скарбів народної музично-пісенної творчості рідного народу і особливо до пісен-

них жанрів як окраси української нації, яка завжди була з людьми у години радості й горя, під час роботи та відпочинку, боротьби із загарбниками і розбудови миру.

Знайомство учнів початкових класів із музично-пісенним спадком Запорозьких козаків, із мелодією козацьких танців (ковачок, метелиця, гопак тощо) заронює в серцях наймолодших учнів не лежати до працьовитого і співучого, миролюбивого і богобоязливого народу. А на уроках праці та дизайну учні знайомляться з декоративним оздобленням, витинанками, конструють панно, ділять з пластиліну і всі ці види роботи носять народнознавчий характер, адже в Криворізькій національній педагогічній гімназії №24 постійно діють тематичні виставки української вишивки ("Чарівна рукотворна веселка"), виробів гончарів Середньої наддніпрянщини ("Дорожче золота"), писанок ("спочатку було яйце...") тощо.

Тут продумано все: неординарна назва тематичної виставки, оригінальний план її, (опис експонатів тощо) і у такий спосіб організатори тематичних виставок українських традиційних промыслів і обрядів домагаються максимального підвищення результативності і ефективності її впливу, "активного педагогічного впливу кожного експоната, що дає можливість формувати певні уявлення, знання і переконання кожному відвідувачеві, якщо він навіть поодинокий і "неорганізований".

Кожен вчитель кафедри національної педагогіки початкових класів гімназії має проблемну тему, над якою працює засобом самоосвіти. В основному це теми методичного, наукового та народнознавчого характеру.

Члени кафедри національної педагогіки початкових класів за два-три роки підготували немало цікавих з науково-методичної точки зору розробок(досліджень), які зберігаються в методкабінеті і доступні кожному учителеві, хто працює натхненно, творчо. Наприклад, методичний посібник до підручника "Українська мова" (2 кл.), "Дивосвіт", який розробила учителька Т.С.Сівак.

Цьому сприяє й методичні рекомендації до вивчення курсу розробки окремих уроків конкретного змісту, широкої розробки теми, що насичені численними прикладами.

Методкабінет Криворізької національної педагогічної гімназії № 24 має також методичні рекомендації по виготовленню аплікацій та витинанок за народними мотивами "Сонячні брости" (2-4 кл.),

учитель Л.В.Влизюк - розробки структури і змісту позакласних нетрадиційних виховних заходів з проблем вивчення українського малдрства ("Козак Малай запрошує гостей", "Петрівський царівниний квітник", "Опішанські ополохи" тощо);

- орієнтовні сценарії криворізьких зимових вечорниць, традиційних народних свят і обрядів; сучасних свят і урочистостей, що наповнені матеріалами здобутків національної етнопедagogіки тощо.

Тож, коли учитель виховує в собі національну самосвідомість правильно розкриє і неординарно з'ясує зміст свого предмету в народознавчому аспекті, забезпечить глибоке засвоєння учнями найголовніші культурно-історичні здобутки рідного народу - все це створить сприятливі умови для виховання високо моральної особи, повноправного господаря своєї країни. Цю мету і сповідасть учитель криворізької національної педагогічної гімназії № 24, інших провідних навчально-виховних закладів юридичного і українського. Швидко настане час, коли педагогічна наука і практика відмовиться від окремих уроків народознавства, а весь навчальний матеріал базовий компонент освіти буде пронизаним національним традиційним змістом, враховуватиме досвід багатьох попередніх поколінь української освіти.

Враховуючи те, що діти 6-7 років повинні оволодіти певною частиною духовної спадщини народу, яку виробила українська людина протягом багатьох віків і навіть тисячоліть сам народ і нація. Першими носіями і учителями цього народного спадку для кожної дитини повинні бути їх батьки, та вихователі дошкільних закладів.

У деяких населених пунктах, де є вищі педагогічні заклади (Київ, Харків, Кривий Ріг та Ін.), створюються своєрідні педагогічні комплекси, що обов'язково включають і дошкільні дитячі заклади різних типів (дитсадок, дитсадок-комбінат, будинок малюка, дошкільний дитбудинок тощо).

За таких умов основи національного виховання, національної самоосвідомості розпочнуть закладатися набагато раніше, а це значить, що і результативність та ефективність його будуть значимо вищими.

В багатьох гімназіях України, особливо Середньої Наддніпряни, добре відомий рукописний (машинописний) альтернатив-

ний посібник за програмою курсу "Рідний край" (3 кл.), "Козацькі паланки" (учителька І.В.Коваленко), що побудований на фактичному краєзнавчому матеріалі тих козацьких полкових військових поселень (паланок), які існували на території Придніпров'я. Вдале поєднання історичних свідчень про героїчне минуле народу та його високу моральну духовність з природним об'єктами колишньої Інгулецької паланки, що майже повністю увійшла до теперішнього Криворіжжя, дає змогу учителям за цим програмним посібником досягти найвищої результативності такого комплексного впливу на свідомість учнів початкових класів, їх світоглядність, волю, характер. Інакше кажучи, в цілому на особистість школяра.

В дошкільних закладах різних типів національно виховання зводиться до загальних відомостей про давність і самобутність народу, до родинної етнопедагогіки. Це, насамперед, нетрадиційна робота з членами сім'ї дошкільника, формування культу матері створення обстановки розвитку стосунків доброзичливості й злагоди, взаємтурботи і співпереживання. Звичайно, все це здійснюється рідною мовою, мовою наших давніх пращурів, національних героїв.

Велику роль в національному вихованні дошкільці відіграють святкові розваги народознавчого характеру. Діти залюбки одягають українські національні костюми, вчать вірші та пісні рідною мовою, беруть участь в Інсценізаціях. Таку роботу вихователям краще здійснювати так, щоб дитина якомога раніше полюбила все, що її оточує і народні звичаї та обряди своїх дідів, пісні, які співвають матері й бабусі, вбирала в себе багаті скарби усної народної творчості.

На допомогу прийдуть урочистості старших дошкільників:

"Свято зустрічі весни";

"В гостях у Марійки Підгірянки";

"Свято Миколая";

"Вшановуємо Т.Шевченка";

"Заспіваймо пісню веселеньку" та інші.

Але більше ширші можливості для національного виховання учнів у освітньому закладі відкриває виховні заходи, де учні розумом і серцем засвоюють високу народну духовність і мораль, певні норми поведінки, народну етику і національну естетику особливості побуту і культури, оволодять умінням і навичками

трудової діяльності, фізичного вдосконалення. Ці заходи відрізняються відуроків тим, що не обмежуються рамками 45-ти хвилин, і у них беруть участь як учні одного так і різних класів.

Слід не забувати, що справжні народні учителі України протягом багатьох століть навчали і виховували учнівську молодь на традиціях, народних промислів і хатніх ремісел (гончарство і плетіння з лози, різьблення по дереву і плетіння з рогами та соломки, інкрустації і аплікації по дереву, металу, вичинній шкірі і матерії; художній розпис, малюнок, іконографія і народний гуртокписанкарство і витинанки тощо).

Саме в народних реміслах і промислах ховається таємниця народного духу, народного мислення, сприйняття, світоглядності, естетичного ідеалу і моральності, бо немає в світі вищого щастя, ніж насолода від наслідків праці, досягнень (успіхів) у навчанні, красоти і чарівності людських взаємин.

В умовах гімназії здійснення національного виховання можливе лише при наявності національних за змістом і формою діяльності молодіжних організацій, в яких добре поставлена виховна, пізнавальна, пошукова, творча та розважальна діяльність дітей, що враховували б краї традиції, вікові особливості дітей, їх інтереси.

Такою організацією для гімназистів молодших класів серед інших виділились і ствердились "Юні козацата", що уже мають свій статут, ритуали, форму, свята, форми пізнавальної творчої діяльності і відпочинку.

Ігрові моменти в діяльності "Юних козачат" повинні бути присутніми на кожному етапі життя членів цієї самодіяльної організації за інтересами - від "посвяти в юні козацата" і аж до випуску їх після закінчення початкової школи. Добре підготовлений педагог широко залучатиме національні дитячі ігри, рухливі ігри козачат, козацькі розваги, влаштуватиме короточасні і одноденні (з польовим харчуванням та відпочинком в куренях) походи по місцях козацької слави, бо ніщо краще не впливає на формування юної юної особистості, як залучення до концертних дій, прилучення до святої історії рідного народу, наповнення юних високою духовністю вільнолюбного і працьовитого, пісенного і широчердного українського народу.

Згідно концепції національного виховання в гімназії, вихов-

на позакласна робота з учнями мусить здійснюватися на основі колективних творчих справ. Ця робота об'єднує молодшу, середню та старшу ланки гімназистів, які готують виховні заходи разом і разом беруть в них участь. Цей вид спілкування учнів різних вікових категорій формує творчу особистість, забезпечує високу обідченість і вихованість школярів, збуджує бажання і потребу старших піклуватися за меншими. Переважна більшість навчально-виховних заходів носять народознавчий характер.

Це свята, обряди, тематичні заходи, що розкривають давні традиції народного (чи сільськогосподарського) календаря, сімейного побуту української родини, присвячені ушлавленню, чарівності і мелодійності рідної мови, неповторної культури тощо. Важливо, щоб такі заходи будувалися на оригінальному (незнайомому чи мало відомому учням) фактичному матеріалі, мали нетрадиційну структуру і навіть нестандартні назви. Припустимо, мовний блок виховних заходів може звучати так: "Рівна серед найдавніших: Витоки мови праукраїнців", "Сестра санскриту: Спільні основи двох давніх мов"; "Величава і солов'їна: Українська мова народно-пісенної творчості", "Сурми грали на біл: Мова пісень запорозких козаків"; "Тема її доля... Мова народних пісень на слова Т.Г. Шевченко" та ін..

Аналогічних принципів варто дотримуватися і при розробці сценаріїв виховних заходів та структури нестандартних уроків на засадах етнопедагогіки за всіма іншими блоками: навчання основних наук, позакласні навчально-виховні заходи з проблем формування високої духовності юних українців, трудового, естетичного, фізичного виховання учнівської молоді, попередження правопорушень і злочинності серед дітей і підлітків, та роботи з батьками учнів по підвищенню рівня їх педагогічної культури та по відновленню виховної роботи за місцем проживання дітей і їх сімей.

Кожен національний навчально-виховний заклад повинен мати "Малі академії народних мистецтв", як нову форму виховання гармонійно розвинених особистостей на народних мистецьких традиціях, прилучення їх до здобутків національної культури. МАНМ буде свою роботу на засадах етнопедагогіки, сприяє відродженню в житті школи і побуті учнів, народних звичаїв обрядів, свят, традиційних ремесел і промислів, залучаючи до роботи народних майстрів, музикантів, знавців народного одягу, пісенності, хореографів

фії тощо.

МАНМ свою діяльність будують у відповідності до Статуту, що розробляється учителями навчально-виховного закладу і затверджується його педагогом. Добре, коли перед затвердженням статут пройде відповідну апробацію в регіональному Інституті післядипломного підвищення кваліфікації (колишні Інститути вдосконалення учителів), методкабінет.

Суттєву методичну чи принаймі одноразову допомогу можуть надати Будинки народної творчості та Палачи виховання учнівської молоді.

Як правило, в "Малій академії народних мистецтв" можуть функціювати такі відділення: хорове, фольклорно-етнографічне, народного танцю, товариство народних умільців (залежно від учнівських бажань і наявності керівників). Репертуар хору повинен складатися з українських народних і козацьких пісень духовних творів і музично-пісенного спадку січових стрільців тощо. Для учнів 1-4 класів створюються групи народних танців, де діти вчать різні танцювальні рухи, готують певні хореографічні композиції на основі народних традицій (метелиці, гопака, горлиці, козачка, повзунця та ін.).

А товариство народних умільців може об'єднувати гурток народної вишиванки для учнів 1-4 класів "Рукотворна веселка";

гурток різьблення по дереву "Лісова феєрія";

гурток витинанок та аплікації з природного матеріалу "Казкова чарівність";

гурток писанкарства "Ліце-райце";

плетення із соломки "Сонце в капелюсі";

декоративного народного розпису "Чарівний пензлик";

народного в'язання і макроне "Бузлик напам'ять";

дитячу студію українських мультиплікаційних фільмів "Козачка гармата";

естрадний шкільний театр мініатюр "Левада" та інші.

Учителі - викладачі і керівники гуртків Малої академії народних мистецтв працюють за власними навчальними планами раз-два на тиждень. Періодично, не рідше двох разів на рік, влаштовуються тематичні виставки учнівських робіт або звітні концерти вистави. Найкращі експонати і номери художньої саодіяльності повинні відзначитися авторитетним учнівським жорі, а їх автори і

виконавці - прем'юватися Президентом МАН від імені дирекції навчально-виховного закладу.

Фольклорно-пошукова робота в Малій академії народних мистецтв проводиться у вигляді експедицій учнів, збирання, систематизації вивчення матеріалів та творення народознавчих виставок музеїв, центрів. Вихованці шкіл різних типів і профілів беруть участь у фольклорно-етнографічних експедиціях "Моя земля - земля моїх батьків", за результатами якої створюється "Світлиця", "Берегиня", "Покуть", "Басусина хата" тощо.

Мала академія народних мистецтв Криворізької педагогічної гімназії № 24 встановила зв'язки з усіма областями України, що представляють різні її регіони від Слобожанщини і Середньої Наддніпрянщини до Прикарпаття і Західної України, що дало можливість зібрати багатий фактичний фольклорно-етнографічний матеріал і таким способом відкрити постійно діючі тематичні виставки (музейні експозиції) народних художніх промислів і хатніх ремесел. Належно тому вихованці першої національної педагогічної гімназії чітко орієнтуються в морі українських народних ремесел і промислів, добре обізнані з фольклору.

В процесі формування почуттів національної гідності, національної самосвідомості у учнів загальноосвітнього навчально-виховного закладу важливе місце належить тематичним фестивалям різного ідейно-тематичного, мистецького чи фольклорного спрямування. Це можуть бути фестиваль естафети "Народні свята України", фестиваль українських народних мистецтв "Козацькими шляхами", фестиваль свят сільськогосподарського календаря "Весняні броди", огляд-конкурс класних та шкільних творчих колективів (ансамблів, театрів, студій, музичних оркестрів, хорів, танцювальних колективів тощо) "Зоре моя світанкова..." та інші.

Фестивалі, конкурси, огляди, тематичні екскурсії по постійно діючих виставках (музейних експозиціях) - одна з дієвих форм діяльності Малих академій, народних мистецтв та національного виховання в загально-освітньому навчально-виховному закладі. Прочому ці форми діяльності органічно вбирають в себе процеси викладання народознавчих дисциплін, навчання учнів різних вікових категорій основам національної культури, фольклору, літератури,

мистецтва, народним промислам і ремеслам та залучення до участі у відновленні (відродженні) давніх традицій, обрядів і ритуалів.

Кожній середній загально-освітній навчально-виховній заклад (школа, гімназія, ліцей, коледж, училище тощо) зацікавлені в створенні народознавчих центрів - виховних осередків в навчальному закладі. Довід свідчить, що можна починати із скромного, світлиці, до якої збирати саморобні доріжки та килимки, здобуті по навколишніх селах, прядки, національні вишиванки, старовинний одяг, знаряддя праці, різне домашнє начиння.

Образом кожного навчального закладу повинен стати музей дитячої вторинності, в якому певним розділом слід знайомити учнів і їх батьків з традиційним іграшковим проміолом в Україні, національними ляльками, м'якою іграшкою, що нині дуже популярна серед дітей різного віку, серед дорослих.

Крім того повинні бути розділи за видами дитячої творчості (як от: "Лісова казка" (ляльки та іграшки з гілок, коріння і іншого рослинного матеріалу); "Пластмасова гава" (дитячі ліплення, скульптура); "Смарагдові зірочки" (роботи з інкрустації і аплікації); "Зупинись, миттєвість!" (виставка робіт в них фотографів); "Веселкові червюності" (виставка робіт в них художників тощо).

В музеї дитячої творчості повинні знайти своє місце дитячі твори будь-якого виду діяльності, незалежно від матеріалу виготовлення експонату чи жанру (макети, муляжі, конструкторські диша та ін.).

Звичайно, добре, коли в навчальному закладі діє власний музей українського мистецтва, а в педагогічних гімназіях - зали національної педагогічної культури, в якому українська етнопедагогіка посідала б центральне місце.

У такому комплексі педагогічних центрів і системи національного виховання знайдеться місце для родинних свят, які сприятимуть формуванню у учнів пам'ять. Народження, родина, родичі, рід, родовід які супроводжують людину протягом всього життя. На такі свята запрошуються учні, батьки, дідуся, бабусі, які разом з вчителем вибирають форму проведення свята і цим самим формують культ Матері і Батька, Бабусі і Дідуса, культ Роду і Народу, що закладає основу національної самосвідомості, національної визначеності.

Всі ці засоби, шляхи, форми, методи та прийоми діяльності спрямовані на формування у школярів національних ідеалів, закріплення традицій, звичаїв, духовної культури, збагаченої віковим досвідом рідного народу.

Таким чином, національне виховання учнів загальноосвітніх закладів стало немислимим без ґрунтовної професійної підготовки учительських кадрів, забезпечення педагогічного процесу, необхідним фактичним матеріалом і апробованими методиками, без достатнього матеріально-технічного забезпечення, пошукового і творчого підходу учителів, батьків учнів, керівників народної, меценатів (спонсорів, благодійників) української національної школи і всіх тих, кого хвиляє виховання і доля молоді парості незалежної і суверенної України.

СУЧАСНИЙ УРОК В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ УКРАЇНИ

Д.Т.Фелоренко

Відбудова національної школи не може не торкнутися найсвітлішої ланки педагогічного процесу в початкових класах – уроку.

Довгий час в історії педагогічної думки і освіти України та інших країн існувало переконання, ніби класно-урочна система виникла в XVI ст. у зв'язку із загальним розвитком освіти...

Насправді ж система організації занять в навчально-освітньому закладі, при якій здобуття учнями знань здійснюється водночас з повною постійною групою дітей, однакових чи близьких за віком, рівно як і викладання основ наук у науково та методично обгрунтованій послідовності, в обмежений час, при чому основною формою навчання є урок, відома в Україні з давніх часів. Прообразом української класно-урочної системи була школа, що існувала в землях тогочасної України ще задовго до Різдва Христового і прийняття християнства, до виникнення слов'янського алфавіту Кирилом-Мілошом, коли українська людина мала власних два види письма. Особливо сталої форми українська класно-урочна система здобула в роки зародження козацтва і гетьманщини, тобто за кілька століть до того, як Ян Амос Коменський /1592-1670/ спробував описати, а славетний педагог України Костянтин Дмитрович Ушинський /1824-1870/ теоретично обгрунтувати її. Зазначимо, що К.Д.Ушинський був великим прихильником такої структури уроків, яка була домінуючою в школах України, і гостро критикував уроки в школах Росії та ін. країн Європи, на яких учитель обмежував свою діяльність опитуванням учнів та короткими вказівками до домашніх завдань.

То ж хочемо того чи ні, а настав час вести мову про національні уроки українського шкільництва, які історично склалися в давні часи і тепер мають право на своє відродження як складова і невід'ємна частина системи освіти і виховання незалежної і суверенної держави.

Нові часи вимагають і нового підходу як до уроку взагалі, так і до кожної його структурної одиниці. Важливо не лише змістовно насичити /наповнити/ основної форми навчально-виховного процесу, якою є урок, українським матеріалом /хіба ж можливо без цього національна відбудова?/, а й збагачення методики підготовки їх і проведення у відповідності до вимог національної етно-

педагогіки, розбудови державності незалежної і суверенної України.

Урок взагалі прийнято розглядати як "відосний, логічно закінчений, обмежений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну і планомірну навчально-пізнавальну діяльність групи учнів певного віку і рівня підготовки, спрямовану на розв'язання поставлених навчально-виховних завдань".¹

У цьому найбільш вдалому і певному визначенні уроку, не вистачає констатації формування розвивальних /розвивальних/ функцій і можливостей сучасного уроку, які свого часу докладно розкриті у методичному листі МНС України.²

Типологія уроків у залежності від дидактичної мети навчального матеріалу /за С.П.Барановим і В.С.Сластьоніним/ вважалася чи не єдиною прийнятою в початкових класах. І теоретично, і на практиці в школі ще донедавна вимагалось відтє знання структури таких типів уроків:

1. Урок пояснення навчального матеріалу;
2. Урок формування і закріплення умінь та навичок.
3. Урок узагальнення, повторення.
4. Урок контролю, перевірки і оцінки знань учнів.
5. Комбінований урок.³

Зрозуміло, що така класифікація уроків не відповідає досвіду і вимогам національної школи України, хоча багато десятиліть нав'язувалась їй як єдино можлива і найбільш оптимальна.

Власне такої ж класифікації уроків дотримувалися всі інші педагоги Росії /Б.П.Сєпов, М.І.Махитов та інші/, а тому їм втрутили, прагнули наслідувати і не виходити з прокладеного фарватеру і вчені України.

Але ж українське шкільництво з давна знає різні класифікації уроків як основні форми навчального процесу.

Так вже тріпалося, що багато десятиліть існували і певно

1. Педагогіка /За ред. А.М.Дележюка, - К.: Вида шк. 1986, - С. 177-178.

2. Розвивальні можливості сучасного уроку: Методичний лист вчителю молодших класів. - К., 1985. - С. 30.

3. Педагогіка /Мод ред. С.П.Баранова, В.А.Сластьоніна, - М.: Просвещение, 1986, - С. 124.

мірєю задовольняли вимоги української школи такі типи уроків бун-варного типу: а/ урок на вивчення нового звуку і нової букви; б/ урок на закріплення вивченого звуку і вивченої букви чи кількох звуків і букв; в/ урок письма з показом нової писаної букви.¹

Також незвично сьогодні звучать типи уроків з граматики рідної мови в школах України: а/ уроки на вивчення нового матеріалу; б/ уроки на закріплення вивченого на попередньому уроці чи кількох уроках; в/ уроки на повторення певної теми, розділу; г/ уроки на перевірку й облік якості засвоєння учнями знань.²

У чомусь подібною типизацією уроків рідної мови користувалися українські учителі понад 50 останніх років /уроки вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого, повторення, узагальнення вивченого матеріалу, уроки перевірки набутих знань, аналіз контрольних письмових робіт/.

А от учителі української літератури віддавали перевагу урокам-лекціям, урокам-розповідям, урокам учнівських читань, урокам вивчення тексту художнього твору; самостійної роботи учнів над підручником, хрестоматією, іншими друкованими джерелами; уроки складання планів, письмових робіт і ще п'яти інших типів.⁴

Невгледі донедавна у досить популярних в педагогічних колах виданнях, розрахованих на учителів України, пропонувалося класифікація уроків /вивчення нових знань, застосування знань і формування умінь, узагальнення й систематизації знань і умінь, контролю і корекції знань і умінь, комбінований урок/.⁵

1. Ч у й к о Г.А. Методика викладання української мови в початкових класах: Підручник для педагогічних училищ. - К., 1966. - С. 67-68.

2. Там само. - С. 217.

3. Д м и т р о в с ь к и й С.М. Методика викладання української мови в середній школі: Посібник для вчителів-словесників середньої школи. - К., 1965. - С. 73.

4. С о б о л е в І.І. Типи уроків і засоби активізації викладання літератури в школі. - К., 1963. - С. 19-20.

5. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя /За ред. Ю.І. Я л ь о в а н о г о. - К.: Світа, 1992. - С. 26.

Відомі в Україні вчені В.О.Снищук, А.М.Алексюк, М.Д.Ярмаченко та інші/, у визначенні уроків мали лише певні незначні розбіжності, а по суті теж не змогли відірватися від російської класифікації уроків, так і не зуміли повернутися ленте до національної класно-урочної системи.

Так В.О.Снищук визначає шість типів уроків, а саме:

1. Урок засвоєння нових знань.
2. Урок формування /засвоєння/ умінь і навичок.
3. Урок комплексного застосування знань, умінь і навичок.
4. Урок узагальнення і систематизації знань.
5. Урок перевірки, сирики і корекції знань, умінь і навичок.
6. Комбінований урок.

Як бачимо, розбіжності у класифікації типів уроків є, однак не настільки суттєві, щоб вимагати значних типів уроків за усіма класифікаціями, щоб вести мову про національну /українську/ типологію уроків.

А в Україні в процесі відбудови національної школи з'явилися якісно нові структури уроків у загальноосвітніх навчально-виховних закладах, які ще донедавна називали нетрадиційними чи нестандартними, але які побутовали на ґрунті українських етнопедагогічних традицій.

Власне кажучи, настав час вести мову про уроки української національної школи, особливості їх структури і класифікації.

Найголовнішими ознаками подібних уроків можна вважати такі:

- насичення змісту кожного уроку досягненнями української етнопедагогіки, вітчизняної науки, культури, літератури, мистецтва, фольклору, української історії, буття і менталітету;

- реалізація навчально-виховних та розвивальних завдань із залученням коштовних здобутків народної педагогіки, не тільки у зміненіх, ноближених до традицій національної школи, обставинах;

- архітектурований уроку на якісно новій методуні, що витікає з традицій вітчизняної етнопедагогіки і логічно є творчим їх продовженням;

- підпорядкування змісту, структури, методички підготовки і проведення уроків найголовнішим завданням відбудови - виховання

І. С н и щ у к В.А. Урок в сучасній школі. - М.: Просвещение, 1981. - С. 70; Ягош: Типи, структура и методика уроков в школе. - К., 1976. - С. 59-100.

національно свідомого громадянина незалежної і суверенної держави, духовно багатого, всбічно розвиненого, морально чистого і витриманого в народних традиціях активного учасника державної розбудови;

- докорінний перегляд мети /та й завдань/ уроків в національній школі України тощо.

Згідно цих вимог сучасні уроки в початкових класах національного загальноосвітнього навчально-виховного закладу можна класифікувати так:

Основні види уроків в початкових класах національного загальноосвітнього навчально-виховного закладу України /за структурно-композиційними особливостями

- 1. Урок українознавства /народознавства/
- 2. Урок - панорама /на національній основі/
- 3. Урок української казки
- 4. Урок - ранок
- 5. Урок - подорож /заочна екскурсія по Україні/
- 6. Урок народної /сюжетно-рольової/ гри
- 7. Комплексний урок
- 8. Урок - прес-конференція
- 9. Урок - диспут та ін.

Рис. 1. Найбільш типова /узагальнена/ класифікація уроків у початкових класах за структурно-композиційними особливостями.

Однак, враховуючи вікові та психолого-педагогічні особливості учнів кожного з початкових класів, для наймолодших варто шукати нові структури уроків, більш зрозумілі малюкам, властиві їх світобаченню і світосприйняттю /див. рис.2/

Типи уроків для учнів перших класів
національного загальноосвітнього навчально-виховного закладу України /за
структурно-композиційними особливостями/

- 1. Урок - казкова чарівність.
- 2. Урок - посиденьки малює
- 3. Урок - козацькі забави
- 4. Урок - метушна пісня
- 5. Урок - кашанова сопілка
- 6. Урок - бабусяна казка /бабусяна скринька/
- 7. Урок - вярдіий /сюжетній/ таночок

Рис. 2. Типологія уроків для учнів перших класів
/за структурно-композиційними особливостями/

Досвід національної школи України останніх років підтверджує правильність широкого практичного застосування принципу врахування всіх особливостей учнів загальноосвітнього навчально-виховного закладу в педагогічному процесі, тому цілком природно є поява якісно нових структур уроків для учнів другого і третього класів.

Цілком зрозуміло, що за рік навчання в першому класі учні зростають духовно, збагачують досвід сприйняття і відображення оточуючого, дорослішають аж на цілий рік /в початкових класах для кожної дитини - то ціла епоха!/, а тому і уроки повинні якісно "зростати" - змінювати зміст, структуру, форми і методи реалізації навчального, виховного, розвиваючого і формуючого завдань.

А тому структуру уже відомих типів уроків в класах, слідує за першим, не варто, навіть зніжлив систематично повторювати /крім випадків підкріпчих мотивованих/.

Типи уроків для учнів других-третьох класів національного загальноосвітнього закладу України /за структурно-композиційними особливостями/

- 1. Урок - тематичний ранок
- 2. Урок - шкільне /народне/ свято
- 3. Урок - конкурс /змагання/
- 4. Урок - тематичний концерт творів дитячого фольклору
- 5. Урок - зустріч з людьми праці і цікавої долі
- 6. Урок - фантастична подорож
- 7. Урок - фестиваль народної казки

Рис. 3. Типологія уроків для учнів других-третьох класів /за структурно-композиційними особливостями/.

Варто звернути увагу на те, що за станом на середину дев'ятих років виробилися і прийшли апробацію такі, раніш невідомі уроки з читання і позакласної роботи цього предмета:

- урок-казка /за мотивами навчального матеріалу/;
- урок-гра /сюжетно-рольові ігри по творах, що вивчаються/;
- урок-подорож у світ чарівності;
- урок-спектакль /ідейнізміни художніх і фольклорних творів, що вивчаються в класі/;
- урок-фестиваль /конкурс на краще виконання фольклорних та художніх творів/;
- урок - тематичний концерт /на теми навчального матеріалу/;
- комплексний несурядний урок по одному з творів фольклору чи української класики та ін.

Враховуючи те, що уроки в початкових класах є професійною творчістю і майстерністю учителя, достеменно розкривати кожен структурний елемент не варто, але не можна не визначити найбільш загальні, типові для всіх уроків національного загальноосвітнього навчально-виховного закладу краї особливості.

Найбільш типовими постійними структурними компонентами сучасного уроку будь-якого типу в початкових класах є: вивчення нових знань, первинне формування умінь, творче застосування знань і вдосконалення умінь, узагальнення і систематизація знань і умінь, аналіз письмових робіт та ін.¹

Здавна українське шкільництво дотримувалося традицій формувати умови успішної реалізації навчального процесу. Тому уже нині можна визначити внутрішні особливості забезпечення ефективності і результативності педагогічного процесу в початкових класах і зовнішні умови реалізації національного компоненту в навчально-виховній діяльності загальноосвітнього закладу України. /Див. рис. 4/.

Забезпечити успішне вирішення проблеми реалізації національного компоненту можна лише за умов комплексного підходу до підготовки, організації, побудови і проведення навчально-виховного процесу в загальноосвітньому закладі. Можна виділити такі найбільш загальні зовнішні умови: /див. рис. 5/.

Принципи української етнопедагогіки, як основні, вихідні положення національної теорії і практики виховання, навчання, освіти, формування своєї особистості і підготовки учнівської молоді до життя, розбудови державності вимагають від учителя відповідної професійної підготовки, майстерності, навичок і умінь. А від якості і рівня професійної підготовки, майстерності, навичок і умінь учителя загальноосвітнього навчально-виховного закладу будуть свор навчальною і освітньою діяльністю на принципах етнопедагогіки України залежить результативність виховання в учнів початкових класів почуття національної самосвідомості, формування основ світоглядності, інакше кажучи, результативність практичної реалізації національного компоненту менталітету українця.

Тому, таку велику увагу кожен учитель має приділяти вимогам до принципів української народної дидактики як при підготовці до уроків, як освіщенні, вибору педагогічного композиційного жанру цієї основної форми навчального процесу в загальноосвітньому навчально-виховному закладі, так і в цілому в процесі багатогран-

1. Докладніше див.: *Форми навчання в школі: Кн. для учителя* /В. ред. Ю.І.М а л ь о в а н о г о. - К.: Освіта, 1992. - С. 27-29.

Основні внутрішні особливості забезпечення ефективності і результативності уроків в початкових класах національного загальноосвітнього навчально-виховного закладу України

1. Обсяг "якомога" навчальності і мітус формулювання навчальних, виховуючих, розвиваючих та формуючих завдань для кожного уроку будь-якого типу, структури і проблематики.
2. Ситиміальний добір фактичного навчального матеріалу з урахуванням досягнень національної етнопедагогіки, науки, культури, мистецтва та підпорядкування навчальним цілям творів різних жанрів народно-естетичної творчості.
3. Творча реалізація принципів народної дидактики на кожному уроці в національному загальноосвітньому навчально-виховному закладі, їх відповідність загальнодидактичним і народним принципам, взаємозв'язок між ними.
4. Активізація навчально-пізнавальної діяльності кожного учня зокрема і всього класу в процесі засвоєння знань на уроці в українському навчальному закладі.
5. Реалізація національних традицій врахування вікових та особистісних особливостей учнів класу, їх інтелекту, психолого-педагогічної готовності до сприйняття матеріалу в педагогічному процесі /типу мислення, пам'яті, уваги, уваги тощо/.

Рис. 4. Основні внутрішні особливості забезпечення ефективності і результативності педагогічного процесу.

Спеціальні вимоги забезпечення оптимальної реалізації принципів народної дидактики в підготовці і проведенні національних уроків в середньому загальноосвітньому навчально-виховному закладі України

Грис. 6/

1. Планування, попередня підготовка і забезпечення уроку в українському навчальному закладі дидактичними розробками, навчними посібниками, ТЗН, репродуктивними матеріалами, викладачів фольклору тощо.
2. Робота учителя над текстами фактичних /документальних/ матеріалів, визначення його місця в структурі уроків різних типів, що проводиться в національному навчально-виховному закладі.
3. Підготовка тематичних разових виставок літератури, ілюстрацій, гербаріїв, популярних колекцій, іншої необхідної атрибутики відповідно до композиційного жанру уроку українського змісту.
4. Забезпечення /при потребі/ виступу дивних /фольклорно-етнографічних ансамблів, театрів, драматизації народних творів, гуртів народних світ, ігор, обрядів, окремих виконавців та визначення їх місця в структурі національного уроку.
5. Забезпечення необхідного обладнання і тематичного оформлення в українському класі місця проведення національного уроку /клас-кабінет, читальня зал, спортивна зала, бібліотека, спортмайданчик, їдальня, музична композиція.../ та інші вимоги.
6. Залучення до структури національного уроку творів літератури, кіно, телеспектаклів і тематичних телесюжетів та окремих західів, записаних на відеоплітку, образотворчого мистецтва тощо.
7. Створення шкільних /класних/ фондів запозичуваних українських народних дум, історичних, соціально-побутових, ліричних та інших пісень, кавок, легенд тощо та розробка найбільш оптимальними методами вивчення їх до структури національних уроків в середньому загальноосвітньому закладі України

А що ж тоді ставити завдання уроку на цю тему, адже одне в них віднесено до мети?

Таким буде тенденція і традиція російських методистів початкового навчання. Підтвердженням є введення методими, видані свідомо московськими освітєно-педагогічними видавництвами, наприклад, звіт-збірник книги для учителя "Навчання в першому класі", "Навчання в другому класі", "Навчання в третьому класі" для учителів перших класів рекомендує такі зразки мети уроків:

Т е м а з а н я т я: Читання книги В.Сутєєва "Милена і Олівець" та розглядання книги того ж автора "Казки і малюнки" /будь-яке видання/.

М е т а з а н я т я: Познайомити учнів з новою цікавою книгою, з її автором і художником; учити дітей слухати, запам'ятовувати, обдумувати прочитане, оцінювати вчинки героїв, мотивувати свою оцінку.

Як видно, у такому визначенні мети чітко виражені завдання: навчати дітей слухати, запам'ятовувати, обдумувати прочитане, оцінювати вчинки героїв, мотивувати свою оцінку, до того ж усі у формі непоказаного виду, немаче учителюві нема чого завершити формувати на цьому уроці... А мета? Сгубана з усіх сторін і обмежена лише бажанням "познайомити учнів з новою цікавою книгою, її автором і художником", зупинила скригленим учителем завдання, роботи над змістом твору.

Така тоталітарна наступальність на творчу майстерність учителя початкових класів тиражувала засучених, немов гербарії, факхівців, кому за своїм статусом належить бути архітектором дитячої радості і щастя, благословеним майстром духовності наймолодших учнів, чого за умови нехлябського ставлення до визначення мети і нехтування формулюванням завдань уроку здійснити практично неможливо.

Тому педагогічна неспроможність мела надзвичайно тяжкі наслідки, що пристражем багатьох десятиліть спинило розвиток прогресивних рис педагогічної науки України і спрямувало його по хибному, непродуктивному шляху через лабиринт у нікуди.

І. Обучення в першому класі: Кн. для учителя /Сост. и отв. редак. В.Г.Горьки. - Изд. 3-е, перераб. и доп. - М.: Просвещение, 1973. - С. 134.

Цими наслідками є:

- Відкидання традиції української національної класно-урочної системи загальмоване.

- Формування особистості, яка якісно і продуктивно засвоює систему знань, підмінене штучною тривалистю суттєвої мети уроку, а то й "п" трицифровим уроком" чи "уроком пілосного аналізу".¹

- Прямо і опосередковано винищувався все національне, що зберігалось в генетичній пам'яті народу і жовіло в українській школі.

- Поредження дворушності учительських кадрів при плануванні одного, одійсенні іншого, а бути шире переконаним зовсім у іншому.

- Перетворення класно-урочної, найпрогресивнішої в світі, до того ж народжені в Україні, системи із творчого й високо продуктивного інструменту у засіб застою, консерватизму і зуб-трачки тощо.

То й не дивно, що в офіційних документах української школи не так уже й давно неодрушливо стверджувалося: "Правильна постановка й реалізація мети уроку - передумова результативності навчання, виховання і розвитку учнів".² Але далі пішли напромаджені думки і змішування різнх за значенням суджень: "Як відомо, на уроці реалізуються три функції навчання - пізнавальна, виховна і розвивальна. При визначенні навчальної мети уроку учитель початкових класів може орієнтуватися на псуоронні розр'бки, по-сібники з методик конкретних предметів. Найбільшу трудність ви-кликає, за нашими даними, визначення і реалізація виховних і розвивальних можливостей уроку".³

Стак бадання, схопити все разом і втиснути в одне проскурове ложе поступово привело до конгруетності понять мета і завдання,

1. Про структуру урсків літератури: Метод. лист /Сюллі Т.Д.Б у г л а й к с, З.Ф.Б у г о й к с. - К., 1964. - С. 26-27.

2. Шляхи підвищення ефективності уроку в початкових класах: Методичний лист. - К.: Рад. ви., 1961. - С. 4.

3. Шляхи підвищення ефективності уроку в початкових класах: Метод. лист. - К., 1961. - С. 4.

нік ніяк не є тотожними і які не можна змішувати. Однак навіть офіційні документи Міністерства Освіти України, їх категорична невизначеність і нечіткість створює тупик у безвихідь, штучно гальмуючи розвиток національної класно-урочної системи.

"... На уроках математики і граматики ставиться, як правило лише навчальна мета, а виховна мета якде і вказується, проте в процесі уроку не реалізується, хоч матеріал підручника, допоміжні засоби дають змогу це зробити. Нерідко вказана у плані виховна мета відірвана від змісту уроку або сформульована надзвичайно абстрактно, що її конкретний зміст важко визначити".¹

Нечіткість висловлень мети уроку призводить до плутанини навіть в найновітніх посібниках-дослідженнях.

Наприклад, мета уроку застосування знань і формування умінь ужо пропонується так: "Знаходження можливостей застосування знань у навчальному пізнанні і практичних ситуаціях, формування досвіду такого застосування, предметних і загальних навчальних умінь".²

Тут знову завдання уроку націлюється до категорії мети /друга частина визначення/ і подається у такому тоні, ніби таке судження і безапелляційне, і єдино правильне.

На превеликий жаль, методичні видання продовжують тиражувати вісентратну суміш мети і завдань сучасних уроків. Наприклад, урок – усний журнал В.М.Карасьова обрала за такою темою: "Знай, люби, бережи", і визначила м е т у: Поглибити та систематизувати знання учнів про зимуючих та перелітних птахів, способі їх життя. Збагатити словниковий запас, вдосконалити техніку читання. Розвивати пізнавальну діяльність школярів, їхнє мовлення. Виховувати бережливе ставлення до природи.³ І ця, з дозволу сказати, мета уроку поглянула завданням.

Різні типи уроків різної тематики провідні методичні журна-

1. Шляхи підвищення ефективності уроку в початкових класах: Мет. лист. – К., 1991. – С. 4.

2. Форми навчання в школі : Ки. для вчителів /За редак. Г.І.Малюваного. – К.: Світа, 1992. – С. 26.

3. Карасьова В.М. Нестандартний урок з української мови в I класі //Почат. школа, 1993. – № 7. – С. 15.

ли Зраїни формують самобутньо, але не зовсім конкретно, а то й небажано. Наприклад такі уроки:

Т е м а. Сонце – джерело життя на землі.

М е т я. Повідоми, що сонце – небесне світило, яке має найбільше значення для життя на землі. Бути спостерігати різні види і зміни у природі. Відшукувати причини цих видів і змін. Повідувати словник дітей образними висловками про сонце. Бути послідовно і логічно висловлювати думку.

М е т я. сценарію свята-уроку на тему: "Розмаїття вісрунків на полесті" сформувати дітей за оберегом української родини – рушником, із значенням його в побуті, навчити читати вісрунки.

Пробудувати пізнавальні інтереси до вивчення традиційних художніх ремесел українського народу.

Виховувати глибокі почуття любові до батьків, поваги до людей праці, гордості за майстерність родичів, близьких.

Сприяти розвитку творчих здібностей дітей, бажанню оберігати родинні традиції, не забувати своєї національної культури.

Те ж, як бачимо, немало це учителів слідує негативній інерції, але ж паростки нового, що з'явилися в школах Середньої Наддніпрянщини, і зокрема, на Криворіжжі, свідчать, що сучасне українське учителство нарешті пішло своїм шляхом, туди, корінни якого в глибочині національного шкільництва, вітчизняної педагогічної думки і освіти.

Найбільше, звичайно, вдалих розробок уроків народознавства в початкових класах міст Дніпропетровська, Кривого Рога, Павлограда, Марганця, Нікополя, Новомосковська та інших місцевостей Придніпров'я.

Наведені нижче приклади свідчать про раціональність визначення мети і завдань уроків відповідно до їх теми /подальшу структуру не варто наводити, бо то – творчість учителя/.

Приклад перший. Урок-ранок з народознавства на тему: "Свято нашого роду" /для учнів ІV класу/.

1. В а р з а ц ь к а Л.С., Ш е в ч е н к о Л.М. Уроки мислення серед природи //Місцят. школа, 1991. – № 6. – С. 91.

2. Д я ч е н к о Л.Д., П о п о в и ч С.С. Розмаїття вісрунків на полесті //Рідна школа, 1993. – № 5. – С. 22.

М е т а: Розкрити творчість історії українського народу, довести до свідомості нашої єдності, її самобутність, миролюбивість, працьовитість і писемність.

З а в д а н н я:

1. Пробудити пізнавальні інтереси учнів 4 класу до історії рідного народу.

2. Сформувати бажання творчо ставитись до народної творчості, родоводу.

3. Виховати почуття поваги і любові до загиблих героїв та звичаїв свого роду і країни.

Приклад другий.

Урок-панорама з народознавства на тему: "Рідна мова українського народу" /для учнів 3 класу/.

М е т а: Розкрити багатство і чарівність рідної мови, показати невичерпні її виховні можливості, довести потребу глибокого оволодіння українською мовою.

З а в д а н н я:

1. Сформувати почуття любові і поваги до української мови як мови спілкування давнього і сучасного народу.

2. Виховати почуття гордості належати до українського народу і його солов'їної мови.

3. Поглибити навички спілкування учнів державною мовою.

Приклад третій.

Урок-свято з народознавства на тему: "Стародавнє світло українського народу "Рідне Христове".

М е т а: Показати красу, різноманітність народного свята; реактивувати значення народного свята в сумісній роботі сім'ї та школі по вихованню дітей осміричного віку під час оздоровлення налітальної школи України; довести необхідність організації та проведення народних свят при активній участі батьків.

З а в д а н н я:

1. Навчити дітей виконувати колядки та щедрівки.

2. Засвідчити відомості про народні свята.

3. Виховати повагу і любов до народної мудрості: свята, обрядів та традицій.

4. Сформувати почуття зацікавленості народною творчістю рідного краю.

В анотаційному ключі передові учителі формують мету і зав-

данна до уроків з усіх інших предметів.

Так учителі початкових класів української національної школи № 68 м.Кривого Рога давно уміють чітко розрізнити мету від завдань уроку і на практиці точно втримують їх виміст. Чи не тому учні початкових класів УНД № 68 Сакагачівського району м.Кривого Рога тримають першість в місті по успішному засвоєнню знань і по вихованості.

На розсуд учителів і студентів наводяться формулювання мети і завдань уроків, відповідно до теми кожного.

Приклад перший.

Урок читання в I класі.

Т е м а: "Українські народні казки. Знайомлення з казкою "Хитрий Шивень".

М е т а: Довести значимість читання класки у житті людей; показати необхідність глибокого засвоєння матеріалу як ланки безперервного процесу; розкрити особливості казки як одного з жанрів дитячого фольклору рідного народу.

З а в д а н н я:

1. Знайомитися із змістом української народної казки "Хитрий Шивень", проаналізувати її зміст і художні особливості.
2. Сформувати вміння і навички виразного правильного читання твору у відповідності до виміст швидкості читання.
3. Виховувати увагу, кмітливість, правильність вимови слів, наголосу і орфоепічних поз.

Приклад другий.

Урок математики в I класі.

Т е м а: "Ділення на одноцифрове число. Розв'язування і аналіз складених задач".

М е т а: Довести необхідність умінь і знань ділити на одноцифрове число в межах тисячі, необхідність навичок розв'язувати і аналізувати задачі; розкрити особливості і процес ділення на одноцифрове число в межах тисячі; показати на прикладах процес ділення на одноцифрове число.

З а в д а н н я:

1. Навчити дітей виконувати дії ділення на одноцифрове число в межах 1000.
2. Сформувати навички та уміння використовувати набуті знання на практиці, розв'язувати складені задачі.

3. Виховувати самостійність; бажання доводити до кінця, терпелівість, допитливість.

Приклад третій.

Урок музики в 1 класі.

Т е м а: "Про що розповідає музика? Розучування пісні "Перепілочка". До мажорний звукоряд. Прослуховування Бетховена "Весела, муна", "Марш". Довгота нот.

М е т а: Довести необхідність слухання і вивчення музики в шкільній програмі; розкрити значимість знань про музику, її авторів, про народну музику; показати необхідність засвоєння матеріалу, який подає вчитель.

З а в д а н н я:

1. Вивчити пісню "Перепілочка", довготу нот.
2. Сформувати уміння практично застосовувати одержані знання музики в повсякденному житті.
3. Виховати почуття кращих людських якостей: переживання, розуміння стану іншого, почуття естетичної насолоди від сприйняття справжнього музичного твору високої мистецької якості.

Приклад четвертий.

Урок з природознавства в 2 класі.

Т е м а: "В країні Дрімучих трав".

М е т а: Довести необхідність вивчення рослинності лісу дітьми молодшого шкільного віку; розкрити значимість знань для подальшого їх застосування на практиці; показати необхідність засвоєння і застосування матеріалу на практиці.

З а в д а н н я:

1. Навчити дітей застосовувати здобуті знання на практиці.
2. Формувати пізнавальну діяльність школярів.
3. Виховувати любов до природи, бережливе ставлення до оточуючого світу.

Наведені приклади вдалого формулювання мети і завдань сучасного уроку і їх класифікації за дидактичною метою відповідають гуманістичним началам побудови педагогічного процесу в національній школі, є базисними і практичним втіленням ідей К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, інших провідних педагогів України, і вітчизняної етнопедагогіки.

/М.О.Л.Шурик/

Культура, освіта, шкільництва України, повернення до витоків національної етнопедагогіки-важливий крок у становленні нації, етносу. А тому українізації повинна розпочатися з шкільних класів, а то й ще раніше-з дошкільних закладів, з сім'ї, від самого народження дитини. В ідеальних умовах українська повинна розпочатися з відповідної підготовки майбутніх батьків та з першого виховання майбутніх громадян. І дуже добре зросло Міністерство освіти України, ввівши свого часу до програм загальноосвітніх виховних та навчальних закладів уроки народознавства у всіх класах. Але цей урок відтрав на початковому етапі етнізації учнів важливу роль, разом з тим народознавство почало здавати перед українознавством, окладовою частиною якого і в цей навчальний предмет. Але народознавству ще жити певний час, тому переключення його здобутки не можна, адже воно нарівно з іншими основами наук бере активну участь в процесі етнізації учнівської молоді.

Під етнізацією учнів загальноосвітньої школи слід розуміти формування поглибленого поєднання свідомими громадянами нового суспільства з іскровими вираженнями ознаками високого рівня національної самосвідомості, мелодією, яка духовно стала о природним спадком елемента моральних, культурних, етичних, естетичних, соціально-політичних, народнофілософських та інших здобутків свого народу, яка наслідувала о кращі традиції, обряди, ритуали, що перевірені віками, і живилася о рідною мовою, що колись була четвертою світовою, належність до талановитого, миролюбивого, співучого, твердого прадавньої праукраїнської цивілізації і вічно молодого українського народу.

Етнізація учнів повинна пройти опершу на урок, бо жоден факультатив чи гурток не дасть дітям того, що запаляється на звичайному робочому уроці, не замінить поволіденної копійки взаємодії вчителя та учня.

Елементи уроків, які є в книгах душах пробуджували національну ознаку чи рису характеру, повинні застосовуватися як на предметних уроках в старших класах, так і зонайперше-у початкових. Бо саме тут закладається осно-

ва основ української, саме тут дитина формується як національно-свідомою особистість.

Якість сучасного уроку, на якому здійснюється етнізація учнів молодших класів засобами вивчення рідної мови, залежить від багатьох факторів, а саме:

--- від дидактичного матеріалу, підібраного вчителем;
--- від методично правильного застосування матеріалу на різних етапах уроку;

--- від вибору виду уроку;

--- від вміння класовода зацікавити дітей та залучити їх до активної роботи на уроці;

--- від вміння зробити правильно і своєчасно потрібні висновки.

Як відомо, на уроках рідної мови класовод не тільки навчає дітей грамоті, а й виховує їх. Причому виховання в процесі навчання взагалі, а тимпаче в педагогічному процесі при здійсненні етнізації, найбільш результативне те, що здійснюється під час засвоєння навчального матеріалу, до того ж непомітно, поволі, без примусу, а шляхом глибинного сприйняття, осмислення, усвідомлення і формування певної системи знань, умінь, навичок, основ почуттів, чутливості, світоглядної позиції, переконань, норм поведінки і законів життя.

Все це зумовлює важливість добору такого фактичного матеріалу в рідній мові, який відповідає би програмовим вимогам і водночас ніс би таку конкретну інформацію, яка б прямо і опосередковано здійснювала о етнізацію молодших школярів. Це можуть бути пареміографічні твори українського народу/приказки та прислів'я, афористичні вислови тощо/що найбільш повно відповідали б задуму, ідейнопроблематичним, граматично синтаксичним вимогам/меті і завданням уроку/. Це можуть бути також інші твори українського фольклору, що розкривають основні ознаки етнічного угруповання, народності, нації, народу, характерні риси /ознаки/ українців, а саме: висока духовність і душевність, щирість, доброта, сила волі, висока національна свідомість, працьовитість, піснність, образне мислення, добродушність та інші риси менталітету.

На перших уроках вчитель розповіде першокласникам про нашу батьківщину- Україну, про народну символіку і державні символи, про тридцятилітніх ладів, які живуть на її території, про їх пісні та звичаї.

Ці уроки пройдуть більш ефективно та результативніше, якщо класовод у підготовці до них буде використовувати такі матеріали:

--- різні підручники та посібники з українознавства, які вже випущено /наприклад: енциклопедія українознавства: наукове Т-во ім. Шевченка.-Київ-Львів-Ірск, 1949.; Вступний курс українознавства, вид. заочним Курсом українознавства.-Київ, 1953.; Кононенко П.П. Українознавство.-К.: Вища школа, 1994./;

--- збірки українських прислів'їв, приказок, легенд, приповідок тощо

"Прислів'я та приказки: вземини між людьми /Упоряд. м.м.Павлік, -К., наук. думка, 1991; В.В.Якова, П.Валют, А.Валют. Українські народні прислів'я та приказки.-К.: Рад. школа, 1988; І.Лулашев. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях.-К. Довіра, 1992 і ін./;

—різноманітні матеріали про історію та героїку рідного краю /О.Тельничук, м.С.Киселого. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія. Навчальний посібник.-К.: Львів, 1988; м.С.Іршувський. Очерк історії українського народу.-К.: Львів, 1990; О.Суботельний. Україна: історія.-К.: Львів, 1991 і ін./;

—книги про українську минушину, звичаї, традиції та побут українського народу тощо /м.Пономарьов, Л.Артак, Т.Летехтіна і ін. Українська минушина.-К.: Львів, 1988; В.Наулко, Л.Артак, В.Горленко та ін. Культура і побут населення України: навчальний посібник.-К.: Львів, 1988; С.Воропай. Звичаї нашого народу /етнографічний нарис/.-К.: Освіта, 1991 і ін./;

—різноманітні газетні і журнальні статті та публікації на тему етнізації молоді /Л.Варшай. Своя Україну любть //Поч. шк. 17, 1994; м.Супрун. Урок-екскурсія з народознавства //Поч. шк. 10, 1994; всі матеріали газети "Ліва вода" видання ради ін. динської середньої української національної школи . ін./;

Крім того, користуючись методом занурення в середовище, учні перших класів повинні пізнати чарівність доступних для їх світосприймання народних обрядів, ритуалів, традицій, взяти участь у підготовці і проведенні шкільних св'ят і обрядів, що готуються на засадах національної етнопедagogіки.

У букварний період діти не тільки вивчають нові букви, а й збагачують свій словниковий запас, знайомляться з новими термінами. Ця робота, яку проводить вчитель по етнізації учнів у цей період, повинна бути більш вищою та результативнішою, адже клас-вод при вивченні кожної нової літери використовуватиме добрі ілюстрації, які повинні бути образними і конкретними, що спрямовані на збагачення певних емоцій, почуттів чи бодяч чутливості. Такими навчними посібниками можуть бути і дитячі книжки, в яких кожна буква, кожен її конструктивний елемент системою образотвірчої виразності несе смислове навантаження, а проблем етнізації і розуміння та усвідомлення самої букви. Такими творами /книжками/ в сучасній школі можуть бути:

—К и р п а Г. м. Ст р і л ь к о в. м. Андрійкова книжка: Уроки гарної поведінки: Проблемний посібник для учнів першого класу.-К.: Освіта, 1992.;

- і р е ш к о л. С. Весела абетка.- черніг в: видавн. "Десна", 1983;
 ---П а д а й Н. Абетка з історії України.-К.: МП "Пам'ятки Украї-
 ни", 1983;
 ---Д р и н ь к о В. букварик-веселик: Вірші, скоромовки, лічилки, загад-
 ки.-К.: Веселка, 1980;
 ---К о л е с н и ч е н к о В., Г о р я ч и й В., С а г а й д а к В.
 буквар. Підручник з навчання грамоти для першого класу початкової
 школи.-К.: Райдуга, 1984.

Під час вивчення м"якого знака вчитель неодмінно використе рід-
 ки з української народної пісні:

денчик-оренчик на пеньку

бренькнув у бандуричку.

вони можуть бути написані великими літерами на дошці чи плакаті,
 м"який знак виділяється іншим кольором. Вчитель, звичайно, перш за
 все пояснює дітям значення слова "бандура", "бандурьня", показує
 сам музичний інструмент. Коли є можливість, запросить кобзаря /бон-
 дуриста/, який міг би продемонструвати звучання цього стародавнього
 українського інструменту, зіграли бодай основну тему класичної пі-
 сеньної пам'ятки національної культури, розповісти про історію її
 виникнення і перетворення в символ етносу. На цьому уроці діти діз-
 наються про найбільш відомих в Україні і за її межами кобзарів. Важ-
 ливо в ході бесіди пояснити різницю між бандурами і кобзарем, між ко-
 зарем і бандуристом.

Використовуючи у букварний період різні незвичні /неординарні/
 дидактичні та додаткові матеріали, ілюстрації тощо, творчий вчитель
 знайде можливість природно включити до педагогічного дійства "Абет-
 ку Ковачат", що кілька літ тому створено педагогічним колективом Ки-
 ривоградської середньої школи №1. дже вдало добрані поетичні мі-
 ніатюри при вдалому методичному і педагогічному застосуванні допо-
 можуть школярам глибше усвідомити незамулене джерело українського
 етносу. Так, вже починаючи з вивчення першої літери, школярі знайо-
 мляться з основними, доступними їм термінами україністики:

абетку, школярки, всю прочитаєте,

а потім про славу ковацьку згадайте,

аби не забути історію роду,

аби бути гідними дітьми народу.

Цей мініатюрний, поетично насичений шедевр першокласники не тільки
 заучуть напам'ять, вчать його герно, виразно декламувати, а й пояснюють
 своє розуміння кожного слова. Відповіді учнів узагальнюються, систе-
 матизуються, обґрунтовуються вчителем. Під час такої словникової

роботи концентрується особлива увага на термінах "рід", "козак", "гідні діти". Провівши паралель між поняттями "рід" і "сім'я", спробувавши замінити у вірші перше слово на друге, учні з допомогою вчителя підходять до висновку, що слово "рід" має ширше значення ніж "сім'я". Адже рід- це сім'я і всі предки членів сім'ї, які жили в минулі століття. Для більш результативнішого засвоєння суті поняття, варто використати з "Абетки історії України" про слава Паладія уривок безсмертного вірша "Родина", де є такі рядки:

Ліси виростають родинами в горах,
Чаїки відлітають у вирій гуртами,
Родинами плавають риби у морі,
І хмари гуртами летять над містами...

Ста друзів нестане у справжньому горі,
Завелитьсь плани, мільйони й пам'яті,
Та сльозою рятунку в життєвому морі
Завжди для нас будуть-родина і мати.

Розпочата робота по етнізації учнів молодшого шкільного віку, обов'язково продовжується в післяшкільний період першого та наступних класів початкової ланки навчання. Вчитель повинен відійти від стереотипних методів та прийомів викладання, навчання і виховання молодших школярів, натомість неординарною педагогічною діяльністю кожен урок перетворить у основу просудження дитячої національної свідомості, почуття гордості за свій народ та особистої відповідальності за його незалежність і цисливе майбутнє, залишить вагомий слід в етнізації цих душ та сердець.

Календарне планування та планування безпосередньо конкретних уроків стане прогресивним тоді, коли кожен урок мови принесе емоційний заряд етнізації, включить різноманітні елементи українознавства. Наприклад, у другому класі під час закріплення знань про іменник та дієслово, класовод дає таке завдання:

У поданих уривках з українських народних пісень підкреслити одним лінією іменники, двома- дієслова

Вийди, вийди, сонечко, на д. дове полечко,
На басине зіллячко, на наше подвір'ячко,
На веселі квіточки, на маленьк. д. точки,
Там вони граються, тесе дождикється.

Зеленес жито жінці жнуть
Лоршії гості мене ждуть.

Ой ходила дівчина бережком,
Заганяла селезин батожком.

Учні, уважно вчитуючись в кожне речення, мимохіть поредметимуться криком, милозвучністю українського пісенного слова. У свідомості дітей, їхніх гол-вах опосередковано і прямо відкладатиметься сам зміст національного фольклорного твору. Цей етнізаційний вплив буде вагомим, якщо згадані уривки пісень не тільки записати в зошитах, на дошці чи на картках, а й програти платівку, добрати вдало композицію чи навіть діафиль або слайди.

Історію рідного краю, Запорозької Січі, звичай та традиції козаків теж можна дітям повідомити на уроках мови, якщо вдало, методично правильно добрати матеріал для вправ. Чому б у третьому класі під час вивчення прикметникових суфіксів не поставити перед учнями таке завдання:

Із поданого тексту виписати прикметники з суфіксами-ськ-, -зск-, -цьк-. В дужках записати іменники від яких вони створені:

У військовій музиці козаків була поширена дерев'яна труба, що звилася суркою, або козацькою трубою. Це був сигнальний інструмент війська Запорозького.

А за Л. Черкаським/

Тільки безвідповідальний, національно несвідомий вчитель дасть для виконання цю вправу не принісши на урок саму сурму, чи не показавши її на плакаті чи хоча б малюнку. Кожен з хлопчаків, потримавши її в руках і спробувавши сурмити, обов'язково загориться бажанням виготовити собі таку ж. А це вже значить, що школяр перейнявся українським духом, душею поринув у найчистіші глибини води українського етносу.

Уроки мови, на яких класовод дає диктанти для перевірки знань учнів, теж не можна залишити осторонь від етнізації дітей молодшого шкільного віку. Але збірники диктантів застаріли, не відображають сучасності, тож вчитель відповідні текоти мусить створювати сам, чи відшукувати в газетних чи журнальних публікаціях. Осб, наприклад, вчителька третього класу криворізької педагогічної гімназії для перевірки знань учнів про іменники у формі множини дала такий диктант:

О давніх-давен в Україні до вишитих рушників відносилися як до святині. Їх оберегли, передували як обереги злоту в рід. По багатьох місцях України батьки і нині бережуть рушники для дітей- і не лише для дітей, а й для хлопців, як реліквію, і нізащо не віддадуть з рідної хати. Мало і рушник- одвічні людські символи.

Завдання: підкреслити іменники у формі множини.

і це один з найдієвіших шляхів підвищення ефективності і результативності сучасного уроку в початкових класах середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу України.

Важливо методично правильно провести словникову роботу після першого знайомства тексту, дотримуватись всіх встановлених вимог читання диктанту.

Вище згадані прийоми та методи по етнізації учнів молодших класів обов'язково доповнять і інші, а саме:

- тематично добрані, науково обгрунтовані різні види диктантів (пояснювальних, пропедевтичних, коментованих, із деформованим текстом тощо);

- різні типи переказів за текстами народноетичного та історико-етнографічного значення;

- вступні, навчальні, підсумкові, перевірочні, розвивальні, творчі, пошукові та інші вправи, зміст яких формує певні етнічні риси українського менталітету;

- творчі роботи (дигячі оповідання, казки, байки, вірші тощо) та конкурси юних талантів;

- пізнавально-розвиваючі роботи за репродукціями картин на теми життя запорізького козацтва та визвольної боротьби українського народу;

- організація діяльності фольклорно-етнографічного ансамблю, "Юні козачата" ("Веселка Дніпрова", "Козацькі забави", "Під чумацьким шляхом" тощо);

- налагодження діяльності класного театру драматизації фольклорних творів "Ще як були ми козаками" ("Котигорошко приймає друзів" та ін.)

Мова – це найважливіша ознака кожної нації. Саме тому урок рідної мови в початкових класах не повинен проходити сухо, стандартно, буденно.

При високій професійній майстерності учителя рідна мова для учнів початкових класів перетворюється у могутній засіб етнізації, формування найкращих національних рис характеру, волі, вдачі, працелюбства і пісненності, волелюбства і прагнення до незалежності. всіх інших якостей, що українця роблять представником автотомного населення незалежної і суверенної України.

Зміст, форми та методи організації взаємної молодших школярів з природою - основи екологічного виховання.

/ І. Г. Д а б а р /

Спілкування з природою з давніх-давен вважалося важливим засобом виховання. Вплив природи на розумовий розвиток, формування моральних і естетичних якостей особистості відзначали великі педагоги Ж-Ж. Руссо, И-Г. Песталоцці, Ф.А.Дістервег, Г.С.Сковорода, О.В.Духнович, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський та багато інших. У своїх творах вони розвивають ідею природовиховуючого виховання, переконливо показують, що природа є геніальним вчителем, що пробуджує думку, почуття доброчинності.

Проблема участі школярів в охороні природи глибоко розроблена у педагогічній системі В.О.Сухомлинського. Природа в ній розглядається як об'єкт пізнання, сфера активної діяльності дітей, взаємовідношень, всього укладу дитячого життя. В.О.Сухомлинський прийшов до висновку, що природа сама по собі не виховує, а виховує тільки активна взаємодія людини з природою. Цей висновок є сьогодні головним принципом у здійсненні екологічного виховання учнівської молоді.

Серцевиною процесу спілкування дітей з природою є правильне природокористування, надання природним об'єктам допомоги, що в свою чергу вимагає від них певної підготовки, наявності екологічних знань, умінь і навичок.

Успішне розв'язання проблеми підготовки молодших школярів до активної практичної діяльності по збереженню природи передбачає керівну, спрямовуючу і регулюючу роль вчителя.

На жаль, значна частина вчителів початкових класів поверхово розуміє завдання природоохоронної роботи як складової частини екологічного виховання. Вони спрощено розуміють зміст цієї діяльності, не володіють методикою її організації та проведення. Це пояснюється тим, що згадані питання взагалі не передбачені при підготовці учительських кадрів у педагогічних навчальних закладах, не приділяється їм увага і органами народної освіти. Це, мабуть, дає підставу певній частині учителів вважати, що природоохоронна робота не вимагає якоїсь підготовки, що власне, життєвого і педагогічного досвіду завжди достатньо для її проведення. Такий спрощений підхід природньо визначає зміст цієї роботи, її наукову ефек-

тивність.

Спеціальні знання для правильної організації природоохоронної діяльності учнів у багатьох педагогів відсутні. Вони компенсуються інтуїцією та досвідом, що стихійно склався. А це в свою чергу веде до порушень основних закономірностей виховного процесу. Внаслідок захоплення педагогами словесною діяльністю і, зокрема, словесними формами і методами, в екологічному вихованні переважають вербальні можливості учнів і відстає сенсорно-рухливий розвиток. Це проявляється в тому, що багато учнів вільно володіють знаннями в галузі екології, але проявляють елементарне незнання при спілкуванні з природою.

Обмеженість змісту природоохоронної роботи, одноманітність її видів, форм та методів здійснення, приводить до втрати у школярів інтересу до неї. При такій поставці екологічні знання дітей не переростають у переконання, а практична діяльність носить формальний характер.

В останні роки взаємодія школярів з природою повсюдно має тенденцію до послаблення, а подекуди ця робота школою не проводиться. Пояснюється це падінням рівня педагогічної культури вчителів. Це є антиприродним явищем, адже активна взаємодія людини з природою, святе ставлення до землі та об'єктів природи є характерною рисою духовного світу українця. Його менталітету. Втрата цієї риси в характері та вчинках приведе до трагічних наслідків для держави, нації, кожної особистості.

Отже в цей складний для Української держави час, навіть труднощі не є виправданням занедбаності стану екологічного виховання учнівської молоді. Ця робота має бути паралельною, з практики попередніх років має залишитися національний зміст, форма та методи піклування молодших школярів про живу і неживу природу. У цій роботі треба дбати про те, аби окремі на уроках та в позакласній роботі наукові знання про природу поєднувалися з активною дієвою участю дітей в її збереженні, формувалось у школярів господарське ставлення до природи.

Формування активної взаємодії учнів з об'єктами природи успішно відбувається при певних умовах. Ними є такі як: усвідомлення школярами корисності своєї справи з охорони природних ресурсів; правильний вибір відповідних методів виховних впливів; систематичне залучення учнів до практичних справ з охорони природи; різноманітна праця в галузі охорони об'єктів природи; створення ат-

сфери непримирності до любых проявів антигромадської поведінки у природному середовищі; правильна організація дитячої праці з охорони природи; недопущення знищення природних об'єктів внаслідок відсутності необхідних знань, умінь та навичок природокористування; прогнозування наслідків діяльності у природі та інші.

Дотримання цих умов забезпечує реалізацію раціонального змісту творчої діяльності учнів у світі природи, як складного комплексу пізнавальних дій учнів, спрямованих на оволодіння ними:

1/ системов екологічних знань, сприйняття природи як системи цінностей;

2/ практичними вміннями і навичками правильного поводження у природному середовищі, поводження з найбільш поширеними знаряддями праці, інструментами і механізмами, необхідними для виконання різних видів праці з охорони природних багатств;

3/ громадянською переконаністю в суспільній значимості праці з охорони природних багатств України, в необхідності активно творчо працювати по збереженні рідної природи;

4/ досвідом високогуманістичних відношень, трудового і громадянського гарту боротьби з проявами антигромадської поведінки у природному середовищі, активних дій по захисту природних об'єктів.

Таке розуміння змісту природоохоронної діяльності учнів виключає вузький, утилітарний підхід до організації участі дітей в охороні природи. Праця учнів в природі є найбільшим методом повноцінного виховання, чому сприяє розмаїття елементів його змісту.

Основні елементи змісту трудової природоохоронної діяльності реалізуються конкретною програмою, виконання якої забезпечує систематичність дій школярів на збереження та примноження природних багатств. Нею передбачено:

1. Формування початкових уявлень про живу та неживу природу, про її розвиток; значення води для підтримки життя рослин, тварин і людини; сезонні прояви у житті рослин і тварин, зв'язок між природними явищами; праця людей в саду, на городі, у полі, лісі; природоперетворюючу діяльність людини; форму рельєфу; раціональне використання його; яри їх шкода для сільського та лісного господарства; заходи боротьби проти росту ярів; воду свого краю; раціональне використання місцевих водоймищ, забезпечення края водою; бережне ставлення до використання води; рослинний і тваринний світ

України, а також своєї місцевості, охорону рослин і тварин в різні пори року; диких та домашніх тварин, їх практичне значення; місцевих шкідників сільського і лісного господарства, боротьбу ними, охорону корисних комах, немоводних, плазунів та ссавців; роль людини у взаємодії на природу, державні заходи з охорони природи.

II. Освоєння досвідом практичної діяльності з охорони природи.

Виявлення об'єктів, що піддаються ерозії. Інформування при цьому керівників господарств, меліоративних станцій, лісгоспів та інших організацій.

Посильна участь у створенні полезахисних і лісних смуг, що захищають ґрунт від ерозії.

Озеленення берегів річок, ставків та інших водоймищ.

Збір насіння лискоростучих трав, кушів, дерев, необхідних для висіву при виконанні протиерозійних робіт.

Вирощування саджанців, посадка і догляд за деревонасадженнями, кушами, багаторічними травами.

Догляд за молодими посадками дерев та кушів.

Збір лікарської сировини, плодів, ягід.

Виготовлення пташників для зимуючих птахів і виставлення їх у садах, парках, лісних масивах; виготовлення "Ідалень" для птахів та тварин /косуль, зайців/; підбір птахів, що випали у негоду з гнізд, допомога покаліченим тваринам, догляд, по можливості, за ними.

Заготовка сіна, ягід, насіння і іншого корму для тварин та годування їх взимку; охорона мурашників.

Спостереження за станом зелених насаджень /парків, скверів, лісосмуг/, водоймищ постійно на протязі року і практична допомога природі.

Ведення механічної боротьби з комахами-шкідниками: знищення кладки комах, які скручені трубкою або склеєні павутиною, сухих листків, збір і знищення яблук-падалиць, травневого і колорадського жуків, бурякового довгоносика та інших; знищення бур'янів, побілка вапновим розчином стовбурів дерев садів, вулиць, алеї тощо.

Охорона тварин /комах, плазунів, земноводних, птахів, ссавців/, які знищують комах-шкідників.

Ш. Виховання громадянської переконаності в суспільній значимості праці з охорони природних багатств України.

Усвідомлення учнями корисності праці, розуміння її ціннісного значення для всього суспільства і кожної людини.

Формування позитивного ставлення школярів до сприйняття природоохоронних ідей.

Прищеплення школярам розуміння головної ідеї охорони природи - завжди і всюди любий вид трудової діяльності людини повинен погоджуватися з метою бережливого використання природних ресурсів та вимогами захисту природного середовища.

Виховання поваги до людей, зусилля яких спрямовані на збереження природи та поліпшення екологічного середовища, надання посильної допомоги у їхній праці.

ІУ. Залучення дітей з перших днів приходу до школи до виконання посильних робіт великої громадської значимості. Співробітництво з місцевими загонами товариств охорони природи, у боротьбі з бракон'єрами, особами, які наносять відчутну шкоду об'єктам природи.

Формування гуманних почуттів дітей, що виключає байдужість, черствість, жорстокість до живих об'єктів природи і до людини. Виховання непримиренності до недоліків у використанні природи, звернення з пропозиціями до місцевих органів влади, громадських організацій, рухів, редакцій газет тощо.

Поступове ускладнення колективної праці дітей, забезпечення їх участі у різноманітних видах екологічної роботи. Створення системи постійної і неперервної трудової діяльності дітей по збереженню та поліпшенню природи. Поєднання природоохоронної праці з дослідництвом, експериментальною роботою. Включення школярів до спільної з дорослими праці по охороні природного середовища /працівниками сільського, лісного господарства, рибоводами, рибінспекторами, вченими-біологами, екологами тощо/.

Цілеспрямоване використання чотирьох напрямків діяльності школярів з охорони екологічного середовища дозволяє реалізувати основні завдання підготовки школярів до активного спілкування з природою, її захисту.

Особлива роль у розвитку активності учнів з охорони природи належить засобам виховання. У цій роботі використовується широке розмаїття форм і методів діяльності. З допомогою словесних методів як бесіди, розповідь, переконання, робота з книгою тощо

учні поглиблюють свої знання про світ навколо них, пізнають його багатство, красу, його роль у житті людини тощо.

Використання методів організації практичної діяльності як привчання, вправи, змагання, прикладу та інших сприяє практичному вихованню дітей до спілкування з природою. Важливо домогтися у цій роботі, щоб співвідношення між способами впливу на дітей у процесі їх діяльності не були надто різкими. Зважається нормальним коли між словесними і практичними методами впливу на учнів встановлюється співвідношення як 1:1.

Таке поєднання форм і методів забезпечує досягнення одності свідомості та поведінки, переконань і дій.

Природоохоронна діяльність молодших школярів проводиться як індивідуально з кожним учнем так і в колективних формах. Такі види роботи як заготовка ягід і насіння на зиму, годівля птахів у зимку, догляд за рослинами у саду, квітнику та багато ін. можуть здійснюватися окремими особистостями, тоді ж як обстеження місцевих водоймищ, парків, скверів, лісосмуг, охорона мурашників, участь у боротьбі з водною та вітровою ерозією ґрунтів проводяться колективно через різні об'єднання школярів. Широкого поширення набули такі форми роботи як товариство охорони природи, шкільні лісництва, клуби юних любителів природи, загони по наданні допомоги тваринам в природних умовах, трудові десанти, трудові операції "Зелена аптека" тощо.

Діяльність цих та інших об'єднань учнів, як правило, спрямована на надання відчутної допомоги об'єктам природи. Учні оселяють території школи, вулиць, населених пунктів, береги рік і ставків, вирощують лікарські рослини на прикільних навчально-дослідних ділянках і в природних умовах, розвивають насіння окремих видів польових і лісних рослин, використовуючи різні способи розмноження, створюють полезахисні лісні смуги, проводять протиерозійні роботи на схилах і інші роботи відповідно змісту природоохоронної діяльності.

Впровадження оптимального змісту форм та методів природоохоронної діяльності сприяє посиленню активності молодших школярів у спілкуванні з природою та підвищенню рівня культури природокористування.

Методичні особливості занять з використанням народних промислів і хатніх ремесел

Л. В. Романова
СШ № 78 м.Кривого Рога/

Сучасна теорія і методика викладання в початкових класах та виховання в процесі навчання, на жаль, у повному об'ємі чи бодай у достатній мірі ще не торкалась проблеми побудови педагогічного процесу із залученням народних промислів і хатніх ремесел. Окремі статті на цю тему лише окреслюють, не даючи учителю методичної основи для практичної реалізації важливої ділянки відновлення національної школи, але ж комплекс цих питань стоїть на часі дня.

Зовсім недавно галуззю народної образотворчості визнані такі порівняльно молоді різновиди, як ткацтво смугчастих доріжок і в'язання "кружял" на підлогу з текстильних відходів, узорне шиття ковдр з різноколірних клаптиків тканини, виготовлення штучних квітів. У перших двох випадках майстрам доводиться вирізувати завдання естетичного оформлення твору з готових неоднорідних і значною мірою випадкових матеріалів найрізноманітнішого забарвлення, малюнка, фактури. Основними композиційними прийомами тут є ритм, масштаб і симетрія.

Якщо при тканні доріжок справа полегшується тим, що саме технологія /смугастий малюнок і нова суспільна фактура перепоптованна/ сприяє перетворенню матеріала вторинного використання в нову художню якість, то при зшиванні клаптив митець змушений виявити більше композиційного хисту, оскільки тут повністю, хоча і фрагментарно, зберігається старий малюнок, барви, фактура, які доводиться обігрувати переважно в тонально-колірному ключі. Цікаво, що здалося ці вироби сприймаються монументально-узгальнюючі, а при наблизненні починають візуально "працювати" деталі.

Сигналка, майстерність і винахідливість потрібні при виготовленні штучних квітів. Клаптики шовку, репсу, оксамиту, панелю просочуються розчинами з крохмалем, воском, парафіном, пошпаються в необхідних місцях підфарбованими крупами. Використовуються кольоровий і обмотаний дріт, паралон, крепований папір,

І. Докладніше див.: А н т о н о в и ч Є. А., С е л і в а - ч о в І. Р. Декоративно-прикладне мистецтво в практикуму у навчальних майстернях: Частина XI. - К., 1993. - С. 23.

анілінові барвники, горяче витискування пелюсток, виліплювання з парафіну гуль'янків тощо. Все це дає змогу передати іноді зі значною мірою правдоподібності безмежне розмаїття природних форм і відтінків.

"Однак, штучні квіти сучасного народного виготовлення та композиції з них у своїх кращих зразках далекі від поверхового натуралізму. Чимало є справжніх митців, які тонко відчувають ритм, колір, пластику об'ємів, фактурні можливості матеріалу. Типовий прийом – відтілювання слухлих форм заглибленими, м'яко-скрутаними – гостровидсваженими, алуцим кольоровим акордом".²

Планування занять по народних промислах і хатніх ремеслах завжди зустрічає певні труднощі. Для прикладу наведемо орієнтовну структуру заняття гуртка "Дніпрові квіти" /виготовлення штучних квітів/.

Т е м а: Виготовлення штучних гвоздик з відходів тканини.

М е т а: Розкрити можливості використання відходів тканини і створення з них справжніх виробів мистецтва; показати, що й учні початкових класів можуть створювати предмети прикрас і добрий настрій.

З а в д а н н я:

1. Навчити прийомом роботи з ножицями по тканині, голкою, ниткою і м'яким дротом.

2. Виховати стійке бажання виготовляти вироби народного шкляного мистецтва.

3. Сформувати навички і уміння добирати кольорову гаму у певних пропорціях і співвідношеннях.

С б л а д н а н н я: ножиці, тканина, шаблон, клей, дроти, кольоровий папір, нитки, голка, швейка; роздатковий матеріал – готова гвоздика.

Х і д з а н я т т я:

1. Вступна бесіда в техніки безпеки роботи з ножицями, швейною голкою, м'яким дротом.

2. Знайомство учнів-гуртківців із зразками готового виробу, його малюнково-креслярською проекцією деталей і технологічною карткою виготовлення деталей квітки /гвоздики/ та складання її.

1. Там само. – С. 24.

2. Див.: Я б л о н с к а я Т. У живого источника //Тверство, 1966. – № I. – С. 7.

3. Послідовність виготовлення:

- 3.1. Кладемо шаблон кола на тканину і обводимо його олівцем. Робимо три креслярські проєкції цього шаблону на тканину.
- 3.2. Ножницями вирізуємо по намкресленому /одержується з тканини три кола/.
- 3.3. Складаємо кожне коло вштерво і по лінії кола вирізуємо зубці.
- 3.4. Складаємо одержані три деталі до купи /зшиваємо три деталі по серединці кола один до одного/.
- 3.5. Прикріплюємо квітку до дротика за допомогою ниток.
- 3.6. Обмотуємо дротик смужкою зеленого паперу, користуючись клеєм для паперу чи тканини.
- 3.7. Вирізуємо із зеленого паперу /по шаблону/ деталь розетки квітки.
- 3.8. Обклеюємо цією заготовкою розетки нижню частину квітки і місця де квітка прикріплюється до дротика.

4. Підведення підсумків заняття, виявлення найбільш вдалих виробів та демонстрація їх гуртківцям, відбір кращих квітів на постійно діючу виставку дитячих поробок.

5. Завдання додому:

- 5.1. Розповісти батькам про те, чим займалися в гуртку.
- 5.2. Подарувати матері квітку, зроблену своїми руками.
- 5.3. Навчити матусю виготовляти таку квітку.
- 5.4. Попросити матусю підготувати необхідну сировину для наступного заняття в гуртку.

Трудове навчання може набути більшої результативності і ефективності за трьох шляхів /умов/:

1. Коли весь процес трудового виховання будувати як процес знайомства із сільськогосподарським виробництвом і народними промислами та ремеслами.

2. Як логічне вкраплення елементів народних промислів і хатніх ремесел до навчального процесу, і позакласних виховних закладів.

3. Шляхом комбінації трудового навчання із залученням елементів народних промислів і хатніх ремесел у формуванні навичок з певних виробничих операцій і формуванні почуття естетичного задоволення від самостійної праці, виховання почуття національної самосвідомості учнів тощо.

Перший шлях можливий лише за умови його реалізації в навчально-виховних закладах інтернатного типу.

Другий і третій шляхи найбільш реальні і результативні в школах всіх типів, бо дозволяють включати до діючих програм /на жаль, досі не існує програм трудового виховання на традиціях народних промислів і ремесел або з використанням їх елементів/ ті виробничі дії, рухи, операції, які властиві трудовим процесам в народних промислах і хатніх ремеслах.

І здійснювати таке треба буквально з перших класів національної школи і продовжувати протягом всього часу перебування в школі /на вищому рівні майстерності/.

Так, працюючи над розділами навчальної програми з трудового виховання /I клас/, діти вивчають теми:

- Папір, його властивості і призначення.
- Виготовлення об'ємних виробів.
- Виготовлення виробів з тканини.
- Природні матеріали.
- Аплікації з рослинних форм та інші /понад 20/.

В процесі роботи над цими та іншими темами учитель може навчати учнів перших класів елементарним прийомом традиційних народних промислів по виготовленню паперових, тканинних /накрохмалених/, восених, капронових та інших квітів декоративного, побутового, ритуального та іншого призначення.

Разом з тим то можуть бути художні аплікації і витинання за малюнками на теми українських історичних пісень, казок та легенд, можуть бути об'ємні макети із цупкого паперу чи напівкортону, а то й кортону /"Козацький зимівник", "Козацький досер в степу", "Сидиба українського селянина Інтульської паланки", "Козацька "Чайна" під парусами"тощо/. Крім того можна організувати навчання учнів II або III класу /по кілька уроків роботи з тканиною/ виготовленню м'якої іграшки, що здавна славиться в Україні як хатне популярне ремесло. М'яка іграшка дозволяє майстерності учнів піднести до рівня професійної художньої творчості, адже виготовлення іграшки популярної чи оригінальної форми. Це може бути зайчик, що схожий на персонажа з мультсеріалу "Ну, пострівай!", кізонька із будь-якої казки, котики-воркстики, Брєвко і його друг Лапко, кіногероїні шотландська вівчарка Лоссі і величезний ряд інших.

Ці казкові персонажі не просто принесуть радість в дім кожного учня, а за їх допомогою учитель зуміє сформувати, образно навучи, великі букети умінь і навичок /блоки: роботи над різними матеріалами; формування художнього образу і надання йому індивідуальних рис; навички домагатися кольорової гармонії; уміння раціонального плакування і розкром тощо; почуття любові до національних традицій, до самобутнього народного мистецтва; бажання доводити все до логічної праці та ін./.

Вражі все це приведе учнів до формування чітких уявлень, почуття і переконань глибокої свідомості національного патріотизму.

Основними складовими таких уроків /крім визначення теми, мети, завдань, обладнання/ повинні постійно бути такі компоненти структури:

- а к т у а л і з а ц і я педагогічного процесу засобами демонстрації готового виробу, захоплюючої розповіді про технологію виготовлення;
- п о с т а н о в к а проблемних завдань для самостійного вирішення елементів виготовлення певних деталей виробу та зв'язку між ними;
- творчий пошук кольорового вирішення добору вихідних матеріалів і окремих деталей, що є найбільш значимими у індивідуалізації характеристики готового виробу тощо.

Домашнє завдання кожного такого уроку повинно виконувати кілька функцій:

- залучення батьків до процесу відновлення національної культури;
- сприяння формуванню у учнів почуття національної гордості і самосвідомості засобами народних промислів і хатніх ремесел;
- залучення до участі в конкретній допомозі школі по відновленню національної школи і культури тощо.

У таких випадках домашнє завдання повинно в першій частині інформувати батьків про те, що відбувалось на занятті, демонструвати /дарувати/ батькам готовий виріб здійснений руками дитини і збуджувати у батьків стійке бажання всіляко допомогти школі формувати у учнів почуття національної самосвідомості засобами народних промислів і хатніх ремесел.

Лише дотримання цих умов дозволить перебудувати трудове

навчання на високому рівні традиційної духовності національної етнопедagogіки.

В більш старших класах ІІ, ІІІ, ІV/ варто включати до навчального процесу трудового виховання такі народні промисли, хатні ремесла та їх елементи:

- плетіння з соломки;
- інкрустація соломкою;
- плетіння з вірьвовок /макраме/;
- різьблення по дереву;
- інкрустація по дереву;
- плетіння з рогами;
- плетіння з лози;
- виготовлення ритуальних і концертно-естрадних віночків із жовто-синіми стрічками /малих форматів/;
- виготовлення /пошиття/ національного вбрання на ляльки тощо.

Отже, уроки трудового виховання повинні стати основною формою трудового навчання і виховання на засадах промислів і хатніх ремесел.

Позакласні виховні заходи разом з гуртковою роботою доповнюють класно-урочну систему і створюють єдиний комплекс відновлення національної культури і виховання почуття національної самосвідомості засобами української етнопедagogіки і, зокрема, народних промислів і ремесел.

У тому комплексі досить важливим є система позакласних навчально-виховних заходів приблизно такої тематики:

- "Рисові шедеври" /Вироби з рисової соломки/;
- "Чарівні пензалики" /Народний традиційний розпис Середньої Наддніпрянщини/;
- "Лозове диво" /Вироби традиційного народного лозоплетіння/;
- "Гарячі брусочки" /Традиційні вироби з інкрустацією по дереву/;
- "Іграшка - справа серйозна" /Народні вироби іграшкових ремесел і промислів Придніпров'я/;
- "Гей, коню мій вороненький!" /Традиційний промісел народних фігурних пряників Середньої Наддніпрянщини/.

Назви позакласних заходів, їх структура, насичення фактичним матеріалом, форм проведення, - абсолютно все повинно бути неор-

динарним схожим на те, що уже відоме учням, і, найголовніше, все повинно пронизуватись національним духом, змістом, відповідати давнім традиціям і здобуткам національної етнопедагогіки.

Основою методики побудови нетрадиційних занять і виховних заходів є використанням народних промислів та ремесел становить:

- якісний добір фактичного матеріалу /змісту/;
- визначення неординарних форм і методів роботи;
- якісно нова розробка структури виховних заходів і занять та методика їх проведення;
- вдосконалення професійної майстерності педагогічних кадрів по залученню народних промислів і хатніх промислів до виховання почуття національної самосвідомості.

Таким чином, простеживши за підвищенням результативності відродження народних промислів і ремесел та формування у дітей національної свідомості, вчителі експериментальних класів З "А" ШШ № 78 і З "А" ШШ № 50 дбають не лише про дітей тих шкіл, де вони працюють, а й про учнів всього міста, усієї України.

Зацікавленість дітей творами народних промислів і ремесел свідчить про невимручість народного таланту. Він несе в собі потенціальний виховний заряд, без якого не можна уявити сучасну школу в нашій незалежній суверенній Україні.

Отже, відроджуючи народні промисли та ремесла і тим самим формуючи у дітей почуття національної гідності і самосвідомості, ми сприяємо повній реалізації зв'язку школи з життям народу.

Вироби різних народних промислів та ремесел вчать жити, жити високоморально, чесно, долаючи труднощі.

Таким чином, уроки, позакласна і гурткова робота з трудово-го навчання і виховання свідчать про невикористані резерви, а саме:

- відсутня цілосна /комплексна/ програма відновлення національних промислів і хатніх ремесел засобами шкільного впливу і роботи в сім'ї;
- наявні /діючі/ програми трудового виховання учнів початкових класів 1986, 1989, 1992, 1993 років видання зовсім не враховують народні промисли і хатні ремесла, народні традиції і обряди, досягнення національної етнопедагогіки, і взагалі не відповідає вимогам сьогодення;
- не зумовлено рекомендацій до пошукової творчості учителя

у розробці структур неординарних уроків з використанням елементів народних промыслів і ремесел у вихованні почуття національної самосвідомості;

- не забезпечено ні дидактичними матеріалами, ні методичними посібниками, розробками і т.д.

А відновлення народних промыслів і ремесел - то наріжний камінь відновлення національної школи і культури, формування почуття національної самосвідомості.

Рекомендована література

1. Національна система виховання /Концепція/, - К.: Либідь, 1991.
2. Г р и б А. Квіти килимів //ЛТЕ. - 1972. - № 5. - С. 106-108.
3. Г у д а к В. Керамічна веселка Поділля //Наука і культура. - К., 1973. - С. 406-409.
4. К р а в е ц ь І. Увагу художнім промыслам //Образотворче мистецтво, 1972. - № 4. - С. 12-17.
5. К у л и к С. Українське народне художнє вишивання. - К., 1958.
6. Я в і р ч у к А. Дивосвіт орнаменту //ЛТЕ, 1970. - № 5. - С. 76-78.

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В I-IV КЛАСАХ

В.О.Андріанов

Фізична культура і спорт є самостійний вид людської діяльності, значення якого в розвитку суспільства досить різноманітне. Вони певним чином впливають на суспільне виробництво, формування людини як особистості, на розвиток суспільних відносин.

Фізична культура і спорт – це засіб ефективного самовираження з великим гуманістичним змістом, що побудований на суперечливому синтезі співробітництва і суперництва; вони дають людині можливість відчутти нічим необмежену радість руху, мети життя і задоволення від живого спілкування з іншими членами суспільства в процесі вільної, розковної ігрової діяльності.

Фізична культура і спорт є важливими багатofункціональними явищами життя сучасного суспільства і виконує ряд соціальних функцій:

- підготовку людей до високоефективної праці та захисту України;
- виховання всебічно і гармонійно розвинуту особистість;
- збереження і укріплення здоров'я людей, їх фізичне вдосконалення;
- зміцнення миру, дружби і співдружності між населенням різних національностей;
- активна участь у розбудові державності незалежної і суверенної України тощо.

Систему форм організації фізичного виховання учнів початкових класів національної школи становлять:

- уроки з фізичної культури;
- фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня;
- позвурочна спортивно-масова робота;
- самостійні заняття учнів фізичними вправами в сім'ї;
- участь в діяльності спортивних секцій.

Професійно-педагогічна спрямованість фізичної підготовки учителів початкових класів національної школи є одним з основних напрямків української традиційної системи фізичного виховання.

Учитель фізичного виховання в початкових класах, або класовод, хто проводить навчання фізичній культурі і спорту для молодших школярів середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу, повинен знати і уміти:

- добре володіти методикою фізичного виховання наймолодших школярів з використанням досягнень української етнопедагогіки;

- уміти організувати з учнями фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі дня школи, сім'ї і за місцем проживання;

- надавати консультаційні допомоги учням та їх батькам по використанню засобів фізичної культури і спорту в побуті;

- виконувати ролі суддів, організатора масової фізкультурної та туристської роботи в класі /школі/;

- знати індивідуальні і групові дитячі спортивні ігри та рухливі народні козацькі забави і добре володіти методикою їх проведення.

Фізичне виховання молодшого школяра включає в себе вирішення таких завдань, як розвиток функціональної та фізичної підготовки і розвитку, засвоєння певного об'єму знань та вмінь, підвищення адаптивних можливостей організму, виховання навичок здорового способу життя, морально-вольових якостей, а в цілому - зміцнення фізіології і сприяння правильному фізіологічному розвитку дитячого організму; виховання особистості в цілісному розумінні.

Основними складовими компонентами системи фізичного виховання учнів початкових класів є вранішня гігієна та гімнастика; фізичні вправи в режимі дня; фізична пауза; фізкультурхвилинка; урок фізичної культури; спортивна година; рухомі ігри у спортивних змаганнях та участь у спортивному житті сім'ї /родини/.

Добре поставлені заняття вранішньою гігієнічною гімнастикою

ва збудутками національної етнопедagogіки — сходінка до здоров'я, крок до оволодіння результативною фізичною культурою на засадах народної мудрості.

Урок фізичного виховання компенсує в середньому тільки 11 відсотків потрібного на добу об'єму рухів. Ранкова гімнастика вдома, гімнастика до уроків, фізкультхвилинки та рухливі ігри на перервах, прогулянки після занять у школі, спортивна година і т.і. дають змогу учням початкових класів збільшити до 33-40 відсотків, але, як стверджують психологи, фізіологи, педагоги, учень повинен отримати до 70 відсотків щоденної рухливої активності.

Для реалізації рухливої активності у початковій школі необхідно всебічно й ефективно використовувати народні засоби фізичного виховання, підкріплені народною педагогікою.

Більшість народних ігор та розваг запорозьких кавказів виникли у процесі трудової діяльності. Вони відображають своєрідний побут наших пращурів: біг вгору й під гору, веслування, стрибки у довжину з жердиною через природні перешкоди, метання у ціль та інші, тобто традиційна гра на місцевості.

Кожна гра має певну мету, завдання й спрямованість: "Мисливі й зайці", вишує елементи подивання — біг, стрибки, метання на точність й відстань; "Шишки, жолуді, горіхи" — спритність, швидкість; "Рибалки й сітки" спрямована на виховання витривалості і сили.

А елементи зимових ігор дозволяють формувати всі фізичні якості: силу, спритність, витривалість, швидкість й сміливість. На наш погляд, викладачем необхідно пам'ятати, що не всі народні ігри та розваги можуть вирішувати освітні, виховні та оздоровчі завдання. Тому необхідно їх уніфікувати, педагогічно обробити, знайти головне зерно /національний колорит/ гри або вправи. Ігри й розваги необхідно згрупувати та класифікувати за мірою їх впливу на організм учнів, які займаються, за силою, інтенсивністю та т.і. Формувати вміння та навички за допомогою рухливих національних ігор й розваг дає можливість здійснювати у тісному зв'язку з вихованням фізичних якостей, фізичну підготовку, укріпити здоров'я.

Спеціальних зборок українських народних спортивних і фізкультурно-гігієнічних ігор, методичних розробок по їх проведенню, на жаль, ще не існує. Тому дуже важливо врахувати той накопичений досвід, на підставі якого можна сформулювати теоретичні основи і методичні особливості організованого проведення народних рухливих ігор в спортзалі і на спортмайданчику в школі та за місцем проживання, в то і вдома.

До методичних вказівок по проведенню рухливих народних ігор на уроках /в спортивному залі школи і на спортивному майданчику/ слід вважати такі тематичні блоки:

1. При виборі народних рухливих ігор за характером потрібних раціональних фізичних навантажень на дитину:

- врахування дидактичних особливостей і характеру народної гри;
- фізичну підготовку, розвиток дітей та її відповідність сприйняттю пропонованого навантаження;
- вікові і фізичні якості кожної дитини і всього класу;
- час і місце проведення народної гри чи комплексу народних рухливих ігор.

2. При підготовці дітей до участі в народній грі і до початку гри:

- розмітка площадки, яке відповідає характеру народної гри;
- пояснення сутті гри, кількості учасників і команд;
- розміщення гравців відповідно до правил гри;
- висір ведучого, його можливих заступників;
- роздача інвентаря, що потрібний в цій грі;
- розташування наочних засобів і змінного інвентаря на випадок поломки;
- призначення помічників чи суддів по проведенню гри.

3. При поясненні народної гри:

- нагадування основних правил званої народної гри;
- пояснення зрозумілою мовою і точно у відповідності складності гри;
- дотримання відповідної послідовності пояснення;

- техніка безпеки гри;
- назва гри;
- зміст гри;
- основні правила гри;
- межа площадки;
- розміщення гравців;
- відповіді на питання;
- уміння надати допомогу товаришам на випадок непередбаченого;

4. При виборі ведучого /коли за умовами народної гри такий потрібен/:

- загальні вимоги до ведучого /спортивні, фізичні і особистісні якості/;
- спеціальна підготовленість /специфічні для ведучого певної гри якості/;
- можливість призначення учителем чи вибору ведучого самими учнями;
- спонукання, заохочення, здорове спортивне суперництво при призначенні чи заміні ведучого народної гри.

5. При організації і проведенні /ходом/ народної рухливої спортивної гри:

- пильне /уважне/ спостереження за початком і ходом гри;
- зацікавлене стеження за дозуванням фізичного навантаження на кожного учасника народної рухливої гри і всіх команд /класу/ учнів, щоб жодна дитина не випала з поля зору учителя;
- збільшенням або зменшенням часу продовження гри;
- збільшенням кількості повторень елементів народної гри;
- збільшенням або зменшенням розмірів майдана або дистанції;
- зміна характеру чи правил народної гри;
- зміна ведучого безпосередньо в ході народної рухливої гри /взаємозаміна/;
- заміна кількості учасників гри.

Крім цих основних педагогічно-методичних порад, що об'єдна-

ні в н"ять тематичних блоків, існують і інші, так би мовити, загально-дидактичні поради, а саме:

- на протязі всієї гри необхідно виховувати непримушеність, природність руху, повну мобілізацію рухових здібностей гравців, команди з командою /культуру суперництва/;

- гру слід закінчувати організовано і своєчасно, недопускаючи втоми і перевтоми, надмірної збудженості, зниження інтереса до гри;

- після закінчення гри доцільно давати спокійну ходьбу і вправи на увагу, підвести підсумки здобутих умінь і результатів гри; навести приклади позитивних дій окремих учасників гри, вказати на помилки і недоліки.

Важливо також не забути дати домашнє завдання приблизно такого змісту:

1. Розповісти в сім"ї, у які народні рухливі ігри грали на уроці фізичного виховання, наводячи позитивні приклади і чесно вказуючи на недоліки; сповістити про власну участь в грі.

2. Розпитати батьків, в які народні ігри вони грали в роки свого дитинства і отрочства та попросити розповісти про ті ігри /навчити правилам гри/.

У такий спосіб учитель фізичного виховання залучить батьків до участі в педагогічному процесі по вивченню народних рухливих і спортивних ігор до повсякденного життя сучасного учнівства, а значить, і до відродження національної культури, школи і педагогіки України.

В ході викладання фізичної культури учитель може використовувати найрізноманітніші народні ігри, що впливають на розвиток різних груп м"язів, кісточок та інших органів людини /м"язів тулуба, шиї, грудної клітини, спини, брешного пресу тощо/, а також на розвиток чутливості, акучності, глазоміру та інших якостей учнів.

В початкових класах це можуть бути такі народні рухливі і спортивні ігри: "Швидко в хатинку", "Вгадай, що за звір", "Живий левієг", "Знайти собі пару", "Гочка м"сця в колодах", "М"яч через коло за викликом", "Мисливець і лисичі", "Зустріч на естетоті" та ряд інших.

Козацькі забави і рухливі ігри в педагогічному процесі фізичного виховання в I-IV класах - найбільш активний стимулятор прегнення постійно вдосконалювати свою спортивну майстерність, загартування тіла, організму, формування атлетичної статури.

Педагогічно виправдана і методично продумане вклучення козацьких забав /перетягування канату, біг в обручі, піднімання важких предметів, здебільшого кумедних, тощо/ перетворить уроки фізичної культури і спорту у найбільш жадані, дошкочікувані і швидкоплинні.

Комплексний підхід до залучення народних рухливих і спортивних ігор до навчально-виховного процесу з фізичної культури - запорука фізичного гарту, високої спортивної майстерності, гігієнічної досконалості, загартування духу і тіла учнів початкових класів у повній відповідності до їх вікових і індивідуальних особливостей.

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
І САМОСВІДОМОСТІ ЗАДОБАМИ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ.

/О л і й н и к В. Ф., М і р о ш н и к З. М./

В 40-60 рр. XIX ст. члени Російського географічного товариства М.І.Нідеккін і К.Д.Кавелін і О.О.Потебня сформулювали основні принципи визначення характеру народу – вивчення його психічних властивостей в їх взаємозв'язку: народ є така органічна істота як і окрема людина, і тому необхідно досліджувати його заобони, спосіб мислення у взаємозв'язку стосовно єдиного народного організму, і таким чином, виявляти особливості, відрізняють один народ від інших.

Олександр Опанасович П о т е б н я /1835 – 1891/ висунув положення щодо вивчення психіки людини за продуктами духовної діяльності /пам'ятка мови, фольклору, вірування, культура взагалі/ вивчав питання співвідношення особистісного і того, що притаманне етнічним цінностям як таким, відрізняючи при цьому те, що властиве даній етнічній спільності народу і що запозичене в інших. Головною рисою потяну О.О.Потебні стала висунута в минулому столітті думка, що початком і основою народної психології є мови, котра зумовляє існування етнічних цінностей. Самосвідомість – це усвідомлення людиною себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок і почуттів, бажань і інтересів, оцінка свого відношення до світу, своєї здібності приймати самостійно рішення і вступати на цій основі в спілкування з людьми і з природою, нести відповідальність за прийняті рішення і дії. Формування самосвідомості характерне не тільки для окремої особистості, але і для нації, тобто національна свідомість. Це цілісний образ власного "Я" – /або "Я" – нація/.

Його компонентами є:

1. Когнітивний: образ своїх якостей, зовнішності, соціального значення /самосвідомість/.
2. Емоційний – самоповага, себелюбство, самозневаження і т.д.
3. Оціночно-вольовий: намагання підвищити самооцінку, завважати повагу та ін.

Механізм отримання особистістю знань про себе /самопізнання/ включає засвоєння чужих позицій про суб'єкта, порівняння себе з другими людьми, оцінку досягнутого, аналіз власної поведінки і

вчинків, спостереження за своїми думками і почуттями.

Самовідношення - система емоційно-ціннісних установок в адрес свого "Я" - найважливіший фактор задоволення ряду потреб. Фрустрація потреб і належності людини до значущих для неї спільностей людей, яка ставить під сумнів його соціальну самоідентичність, переживається як приниження "Я", зраду власним принципам, почуття вини. Форми вияву самосвідомості: самовідчуття, самоаналіз самооцінка - пов'язані переважно з пізнавальною стороною психічної діяльності людини. Інші - самолюбство, скромність, почуття відповідальності, власної гідності тощо - з емоційною стороною психічної діяльності. З вольовою стороною психічної діяльності особистості пов'язані її самошляхетство, самоконтроль, самодисципліна та ін.

Давачи психолого-етнічну характеристику українців, Павло платонович Чубинський /1839-1884/ вказував на такі риси, як щедрість, потяг до знань, працьовитість, життєлюбство, лагідність нравів у родинному житті, охайність, ретельність, ввічливість, поєднання наївності і тонкості розуму, поетичну мрійливість, красу, витонченість смаку і веселу співочу вдачу. Всі ці якості є результатом поєднання спадковості і соціального фактору, зокрема виховання. І якщо погодитися з результатами останніх досліджень в галузі генетики, що через гени наслідуються і життєвий досвід попередніх поколінь, то вище зазначені риси можна вважати генотипом українського народу. Естетичним і етичним генотипом української національної самосвідомості є потяг до прекрасного, намагання відтворити красу життя в характері стосунків між людьми, в мистецтві і перш за все в народній творчості.

Невичерпним джерелом, що живить ґрунт національної свідомості, є історія. Саме за допомогою історії, українцям судилося стати нацією. Ще на початку ХХ ст. Володимир Іванович Вернадський /1863 - 1945/ писав "Сутність українського питання полягає в тому, що українська народність вибилась в чітко окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій намагання близьких і далеких родичів перетворити її на звичайний етнографічний матеріал для посилення панівної народності лишались і лишаються безуспішними".

В той же час, як зазначає О.Пончарів, якщо говорити про українську людність у цілому, то рівень її національної свідомості

досить низький. І не пояснюється тим, що наш народ упродовж більш як трьохсот років відлучали від рідної історії найвизначніших діячів, якщо вони любили рідну землю хоч трохи більше ніж дозволялося оролошуванню націоналістами, ворогами народу. Заборонена сула і праця українського вченого Михайла Сергійовича Г р у ш е в с ь к о г о /1866 - 1934/ "Історія України - Руси", який вів в український народ в те, що він своєю міцною єдністю "становить велику силу, соціальну глибу, моволіт, якого нема іншого в Східній Європі". /с.120/

Змістом формування національної свідомості, самосвідомості та характеру українського народу повинна стати правдива історія про наш народ і наших справжніх героїв, нашу культуру, мову, що допоможе усвідомити себе світовою нацією. Цікавий матеріал щодо цього питання ми знаходимо в працях науковців лабораторії "проблеми педагогіки національної школи" Криворізького педінституту, О.О.Лабара і Д.Т.Федоренка.

Друга половина ХІІ - початок ХІІІ ст. - це час пробудження національної свідомості українського народу, його духовного піднесення: утверджується почуття рідної землі, вітчизни, нерозривності зв'язку поколінь, історичного обов'язку сприйняти і зберегти предковічні духовні здобутки свого народу - культуру, мистецтво, мову, народну творчість, звичаї та обрядовість, батьківську віру - тобто все, без чого неможливе існування нації. Збереження і розвиток духовної культури, культурно-національне відродження стає історичною необхідністю. В цей час спостерігається натиск польської культури.

Визначальний вплив на зміст, характер і спрямованість української освіти, філософської та суспільної думки справили ідеї гуманізму і Реформації /частя гуманісти вважали в свободі і освіченості особистості/. У племіні і церковними магнатами визрівала гуманістично-демократична ідея рівності всіх людей від природи і перед Богом. Найважливішою ознакою вільної людини вважалась свобода совісті.

В другій половині ХІІІ - ХІІІІ ст. мовна система протікає на прикладі Києво-Могилянської академії. /Слов'янська, українська книжка, латинська і польська мови/. Польська мова вивчалася як мова державна, на ній писали свої твори видатні діячі академії, такі як Петро Могила, Симеон Полоцький, Феодан Прокопавич та ін.

Формування української літературної мови не могло не турбувати провідників русифікаторської політики. Але не зважаючи на це, удосконалення національної мови продовжується. На початку XVII ст. зростає увага до німецької і французької мов. Багатомовність, ґрунтовні філологічні знання стають характерною ознакою культурної людини в Україні.

Одна з найстаріших і найцікавіших культур України є трипільська, яка є культурою праукраїнського народу. Крім хліборобської культури, яка визначала певні риси самосвідомості і характеру українців, треба відзначити піємандрівне життя чумаків, яке наклало свою сувору печатку на їх особистість:

"Чумак переважно помовчує, замкнений, він дивиться на життя з деяким приризирством. У всій його поведінці повно самоповаги. В ньому завжди є іронія, і він завжди готовий розважати жартом товариство, не тратячи власної гідності. Лице його горде й веселе або задумане / с. 69/. Чумацтво, мандрівне групове купецтво – не такий самий вислів духа української раси, як і хліборобство.

Українське козацтво було духовною елітою рідного народу. Козацька духовність була невіддільна від ідеї Бога як захисника народу, нації України. Козаки зберігали фізичне і духовне здоров'я нації, щоб не замулавалися джерела народної мудрості. Як підкреслює Ф. Руденко, "козацька доба породила і формувала національний тип українця, ментальність якого порівняно з іншими періодами нашої історії сягала найвищого рівня". За його думкою, історична доба козаччини формувала цілісну суверенну індивідуальність, повноцінну особистість, яка була творцем і володарем скарбів духовності /... с.6/.

Психологічні особливості козацтва мали своєю основою оригінальний спосіб життя та специфічні умови – геополітичне положення України, її природа, економічні, культурні та національні особливості.

"Козаки є люди з міцним здоров'ям, фізично духи, мудрі розумом, і досвідом, сильні духом, мужні серцем і щирі душею. Образно кажучи, козаки були діти квітучої, родючої землі і долуденого неба, розкішної української природи, неповторних чарівних ландшафтів. Безмежні причорноморські простори, незаймані і розлогі степи Півдня України, велич і краса прадавнього Дніпра-Славути, незабутні в пам'яті народній героїчні дії діячів предурів, їх духовні пориви і

досягнення - все це реально відчувалося і сприймалося, жило в уяві козаків, трансформувалося в їхній свідомості, формувало високу духовність". /О. Д. Руденко. -С.7/

Розглядаючи історичну долю української раси, Ю.Липа розкриває особливості психології її представників. В українській расі, відзначає автор книги "Призначення України" /Львів: Провіта, 1992. -270 с./, герої - це висловаки туті і праці багатьох поколінь. Вони завершують собою повторність і унескравляють традицію, "їхня особиста творчість - це завжди тільки одна сильна мелодія, що вилітається з потужний спів нації". /Ю.Липа, с. 45 - 46/.

Особливої обережності, чуйності і допільності вимагає складна структура українського відложка. Змістом українського консерватизму є відвічна боротьба добра зі злом, це "зміст народів - силу в вогні, зміст, перенесений з Месопотамії й Уралу. Знак цей - найстаріший знак трипільської культури і найчастіший старий орнамент українців" /Ю.Липа, с.153/.

Особливості історичного розвитку українського народу, складні умови для виживання зумовили й своєрідність характеру українця, що є найскладнішим характером серед інших народів. Дуже нелегко прийти українцю до якогось певного рішення. Ця нерішучість пояснюється тим, що українець може підійти до якогось події чи справи з кількох боків одночасно. Але коли він уже прийшов до певного висновку, тоді і чужа думка і обставина мало впливають на нього. Це риси характеру часто називають "українською упертістю", але це не зовсім так. Увага до дійсності, вміння проаналізувати ситуацію, обережність у прийнятті рішення допомогли виробленню в українців спритності, стриманості, що переходить у зручну хитрість, а не раз розвиває дипломатичні здібності". / с.162/.

Те, що українець сприймає життя в його складності суперечностях вносить філософський відтінок в мислення українця. Все найважливіше в людських почувань є в українських людях, що найвищі й найважливіші здобутки людства зростають і зростатимуть в українській расі і вряті, що єдина допільна дорога для української одиниці до висловлювання себе є лише в українській духовності. Патріотизм українців непомітний. Про Україну і свій патріотизм українець взагалі не любить говорити. Українці шли на смерть без зайвих слів і декларацій. Поняття Батьківщини, Краю для українця - це перш за все, поняття Родина, Хати, Дому. першою приметою відчуття

серединності своєї нації в українця - є прагнення до захисту свого рідного, своїх вірувань і святотців; друга прикмета - погляд на світ з "внутра" раси; третя - "сприймання предківщини". Ці три прикмети можна вважати зовнішнім виявом українського характеру.

Найкращу формулу психології українця, української нації, дав, за думкою Ю.Липи, М.В.Поголь: "Україна - це все, що тільки є на світі." /Ю.Липа, 169/.

Визначально у формуванні національного характеру українця - це бути працьовитим. В поті чола весь день трудитися задля власного і державного добробуду - ось до чого закликають автори з далекого минулого. Великий князь Київський Володимир Мономах, розвиваючи цю ідею у своєму "Повчанні", зверненому до власних дітей і до нащадків узагалі, переконує, що жоден народ, жодна держава не здобуде достатку й незалежності, якщо кожна людина в ній не трудитиметься на повну силу там, де їй покладено трудитися спрощення життя. Теорія Г.С.Сковороди "спорідненої праці" - не гімн людини, творцеві всіх благ, Але праця тільки тоді дає користь, коли вона усвідомлена і розумно спрямована. А це під силу тільки людині належно освіченій і вихованій.

За одноставною думкою багатьох дослідників, українська психічна структура відрізняється емоційно-почуттєвим характером /"кордоцентичністю"/.

Дмитро Чижевський /1894-1977/ відзначив "артистизм української вдачі". Всі дослідники національного характеру українства, і в емоційності вочаля прикмету нашої національності.

Генетичне пояснення української психіки дає О.Кульчицький /"Українська душа". -С.16-32/, вказуючи на такі чинники: 1/ расовий, 2/ географічний, 3/ історичний, 4/ соціологічний, 5/ культуро-морфічний, 6/ доглибинно-психічний. Щодо першого чинника суть його була нами розкрита в визначенні основних понять з цього питання /загальні спадкові особливості, пов'язані з єдністю походження і певною областю поширення/. Для української нації характерна в основному, селянська структура, малі соціальні групи - спільноти /звідси почуттєва близькість/. Цим спільностям властиві рефлексивні настанови, спрямовані на самозаглиблення, самопізнання. За О.Кульчицьким, найхарактерніший архетип українського колективного несвідомого є тип ласкавої плідної Землі, співжиття

хліборобського народу з доброю ненькою - Землею. Тому в українця немає агресивної активності, а є м'яка споглядальність. Активно-рефлексивна настанова / с.12 - 13/ українця значною мірою спрямована на насолоду життям, пошук кращого світу як компенсацію за дійсність, за реальний світ. За висловом М.Шлямкевича, результатом цього є "втеча від життя в душу і долю" / 16/.

Ідеї самостійності, незалежності, демократизму невмируть на Україні, вони глибоко вкорінилися в її душі. Волялюбність українців підтверджують і національно-визвольна боротьба, що не припинялася протягом віків, і її сьогодення і та рішучість, з якою вона відстоює свій державний суверенітет, духовне відродження, рідну мову!

Вміння слухати "неснідоме" в інсайтах /інсайт - прониєдливність, розуміння, акт безпосереднього "озаріння", осягнення, розуміння/, сповідіннях, тощо забезпечує найвищу продуктивність роботи свідомості, що ефективно позначається при предметному освоєнні світу.

Дуже цікаві на наш погляд, щодо особливостей соціальної спрямованості психіки спостереження В.Цимбалістого. Аналізуючи структури українського родинного життя, він вказує на одну особливість - на становище в ній жінки, зокрема жінки-матері. Майже вся ефективна влада належить в сім'ї матері. Роль батька часто зводиться лише до покарання дитини. Тому діти наслідують типові для жіночої свідомості норми поведінки, характер, моралі, настанову до життя. Звідси - відносна байдужість до загальнодержавних інтересів.

Ставлячи перед собою завдання розбудови нації і держави, найголовнішим, за думкою авторів "програми комплексної соціально-економічної реформи України /прогр. с.20/, необхідно визначити відродження суспільної - і найперше - національної самосвідомості. Першочерговим завданням у галузі національної самосвідомості є розробка і утвердження національної ідеї: українець мусить гордитися, що він українець. Однією з "хвороб" нашої самосвідомості автори "програми..." вважають комплекс "національної неповноцінності або меншевартості". Вони відмічають два різновиди цього комплексу. Суть першого - майже відверте визнання за собою цієї неповноцінності /українці без чужого керування ні на що не здатні/. Другий - навпаки - полягає у "синдромі компенсування" /більшість культурних надбань людства приписується своєму народові/.

Для подолання комплексу неповноцінності, для національного

відродження народу поряд з проміжною науковою і просвітницькою роботою, виданням історичних і популярних творів, регулярним серійним виданням художніх творів з історії України, важливим завданням мусить стати "виховання нової генерації носіїв національного духу і національної еліти.

Д м и т р о Д о н ц о в /1883-1973/ зупиняється на психологічній характеристиці "провідної верстви" народу, в якій втілюється дух, оживляючий суспільство. Цей дух, ця нематеріальна сила яка керує цілим життям держави і без якої організм суспільства стає трупом, були властиві представникам нашої стародавньої аристократії, князівській і козацькій. Греки і Римляни, як відмічав Д. Донцов, розрізняли три прикмети "володарної" /керуючої/ верстви: благородність, мужність, і розум.

Шляхетність, благородство – це прикмета члена провідної верстви. Шляхетній людині властиві не особисті вигоди, а його честь, його ідеали, які коріняться в його природі, в його крові /передаються з покоління в покоління/ і яким у жертву приносяться не тільки свої особисті справи, але все близьке і рідне. Шляхетність – це дуже складне утворення, в якому поєднуються і інтелект, і висока самосвідомість, і вихованість, що в свою чергу зумовлюють формування такого поняття, як честь, тобто безкорисне віддання справі, служіння речам високим і абстрактним, у порівнянні з якими все дочасне і матеріальне нічого не варте. Ця безкорисна відданість високим справам, слідування честі і обов'язку ставлять нас усі особисті прихильності.

Друга прикмета правлячої верхівки – це мудрість. В основі її лежить природний інтелект. Але цього недостатньо. Людина повинна мати ще й другий розум який керує першим. Цей розум особистість набуває в процесі життя, в процесі діяльності, спілкування. Не хитрість, зауважує Д. Донцов, не спритність, не демократичне дурисвідство, навіть не фахове вишколення чи розум інтелігента або його ерудиція. Мудрість не тільки відгадує майбутнє, але й його творить силою своєї креативної мислі. Мудра думка – це та сила, що творить речі, в тому числі і людські спільності, і тримає їх у формі.

Мужність поряд із шляхетністю і мудрістю була головною прикметою ідеалу нашої провідної касты /князівської, литовської і козацької доби/ – мужність і безстрашність на ворога; мужність суверенитету сил, що підточують державний механізм з зередини; вміння самому

на піддаватися ніяким шкідливим впливам, які підточували О, ослабили або знищили ту основу чесноту, його мужність; неблаганність і твердість до себе. /Д.Донцов, с.173-186/.

Наступне завдання, як вказують автори "програми", на шляху формування національної самосвідомості впливає із досить значної різниці /ментальної, культурної, економічної тощо/ між різними регіонами України. Тому психологічну і пропагандистську роботу в окремих регіонах /Схід, Південь, Закарпаття/ слід проводити так, щоб не виникло спротиву чи упередження не тільки на рівні свідомості, а навіть на підсвідомому і емоційному рівнях: "Потрібно по волі вносити на всі рівні психіки переконаність в національній самоідентичності і totoжності українства різних регіонів і при тому чимого більше підкреслювати саме психологічні і характерологічні відмінності від інших етносів, навіть одномовних /прогр, с.26/. В цьому зв'язку впливає необхідність створення і захисту власного інформаційного простору. Не може бути патріотом людина, вихована в чужій культурі, в чужому мовному середовищі.

Свідомість і самосвідомість формується і функціонує в мові і з допомогою мови. За О.О.Потєбнею, початком і основою народної психології є мова, котра зумовлює існування етнічних цінностей. Мова, міфологія, релігія і народна творчість О.О.Потєбні розглядає як складові елементи народного духу. Висунуте О.Потєбнею положення про єдність свідомості і мови має важливе значення для розуміння ролі останньої в національному самоусвідомленні людини як частічки певної спільності. У мові, головним чином, на думку О.Потєбні, містяться традиції народу. Тому дуже важливо, щоб дитина як найраніше оволодівала рідною мовою. З оволодінням мовою вона прилучається до народних традицій, набуває з віком національних рис оточуючого середовища. І в міру розумового розвитку в її мисленні починають виявлятися риси національного психічного устрою.

Духовне життя нації, національний прогрес, розвиток національної культури, зростання національної свідомості, національне самовиявлення і, нарешті, державність неможливі без існування національної мови. Українська мова, за словами Д.М.Полюг, не лише засіб спілкування українців, але й один із найважливіших репрезентантів національності. Процеси боротьби за волю та існування мови в українській історії тісно переплітаються. Українська мова в процесі формування нації, національної свідомості, як зазначає автор, була

початковим і часто основним чинником. Саме українська мова, незважаючи на часи жорстоких переслідувань, зберегла її носіїв як народ, як націю. В історії українського народу не переривалася тяглість єдиної мови, народних традицій, єдність національної свідомості народу. Спираючись на думки М. Грушевського щодо ролі української мови в формуванні духовності народу, Л. М. Поляга вважає, що в мові як засобі національного вираження, а часто як в джерелі національного пізнання, та в інших національних прикметах властивих етносові на різних етапах розвитку та існування народу, засвічується і проявляється стан української етнічної духовності, ідеї незалежності та свободоловства, ступінь розвитку матеріальної та духовної культури. Тому коли ми говоримо про "українське національне відродження", то перш за все маємо на увазі зростаючу національну духовність, національну свідомість.

До найголовніших функцій збереження і піднесення української національної духовності та свідомості належить українська мова. Мова населення України епохи пізнього палеоліту складалася з великої кількості говірок, що сполучалися у ширші місцеві виявлення — говори, групи, на яких здійснювалося виховання підростаючого покоління. Це родові мови, говори і групи говорів забезпечили передачу первинного досвіду родинного батьківського виховання, етнізації і соціалізації дитини в даній сім'ї, оту даносоцію, що у майбутньому допоможе українському народові зберегти риси національної належності, самобутності і менталітету. /Д ю б а р О. О., Ф е д з р е н к о Д. Т.; с. 15/

Однією з форм збереження української мови у всій її сукупності є усне мовлення, воно перш за все засвідчує національні ознаки українського етносу. Для представників інших національностей, які користуються українською мовою для спілкування з українцями, українська мова не буде ознакою національної належності, а лише свідченням їх культури, такту, рівня освіти та ін.

Льсна народна творчість — це окрема форма збереження української мови і одна з найскриповіших прикмет збереження національного самовиявлення. Багатство українського фольклору /переказів, легенд, казок, прислів'їв, приповісок/, народного епосу /дум та пісень/ свідчить про талант народу, про його високий інтелектуальний рівень. Одну із специфічних ознак української нації несе в собі пісня. Вона зберігає не лише мову, але і передає мелодику мови, з че-

реб'ялодику – настрій, почуття, тобто психічне життя людини, окрем пісня визначає самобутність нації.

Дуже цінним і достовірним свідченням етнічного самоусвідомлення є писемна творчість. Значним досягненням українського етносу була українська література кінця XVI – першої половини XVII ст. що розвивалася в різних жанрах і разом з політичним і релігійним факторами поступово готувала Визвольну війну українського народу 1648 року, сприяла створенню української державності. Самоусвідомлення українського етносу було настільки високим, що впливало не лише на зростання і змінення духовності самого українського, а й на інших слов'янських народів. Свідченням цього може бути діяльність Києво-могилянської академії, що стала важливим центром культурного єднання слов'янських народів.

Цікаві дослідження щодо ролі мови і мовлення у становленні духовності українського народу знаходимо в праці О.О.Лабара і Д.Т.Федоренка "Український народ про виховання словом і ділом". В мові зосереджені найвищі духовні надбання народу. Історичне минуле, мрії про майбутнє, мудрість багатьох поколінь – все це сконцентровано в мові. Слово, як визначають автори у народному житті завжди було "виразником духовності, вихованості, характеру взаємин, а часом зоросю у боротьбі за честь і гідність, насиченим любов'ю і неапатією... Слово надає сили виснаженому і окремлює на подвиг, бо все це поєднується людською широкосердністю і добротою." / с.4/. Це відображено в казках і легендах та особливо виразно у найбільш стислій в формі фольклору – приказках і прислів'ях, в яких український народ зберіг своє самобутність, неординарне мислення, національну свідомість,

Аналіз матеріалу збірника: "Прислів'я та приказки; людина, Родинне життя, гаск характеру /упорядкував М.М.Пазяк, -К.; Наукова думка, 1990. –528 с./ свідчить, що еталоном хлопця народна мудрість вважає красивого, високого, сильного юнака. Але більш за все народ цінував душевну красу; не залишав поза увагою і музичну культуру; "Гарний хлопець на натуру добре грає й на бандурі". Краса дівчини в її здоров'ї, скромності, працьовитості, тендітності: "Дівчина як квіточка...", "Толінава дівка, як не метина долівка", "З краси не пити роса", "Лале рум'яне, а серце в'яне". Над усе цінувалася чепурна дівчина: "Віднонька, а чепуренька". В одязі, за думкою народу, головне, – щоб він був зруч-

ний, відповідав тому, хто його носить: "Хай не буде мати, аби затишно", "Нарядилась як пави, а кричить як гага", "На несхожій людині всяка одежа погана". Багато уваги народна мудрість приділяє любові, без якої не може існувати світ. Краса любові у вірності, нескінченності; але вона не терпить рабства, насильства "до любові і співу не присилує", "Любов як перстень, не має кінця". Сім'я повинна будуватися тільки на любові, вірності, на взаємоповазі, порозумінні: "І в лиху родину не кидай дружину", "нашиє крадий скарб, коли в сім'ї лад", "На красиву жінку гарно дивитись, а з розумною гарно жити". З мікрокліматом в сім'ї тісно пов'язане виховання дитини; в тій сім'ї виросте добра дитина, яку виховує словом, а не бійком: "Не учи дитину штурханцями, а хорошими слівцями", "Учи дітей не страшкою, а ласкою"/.

Народ розкриває в приказках і прислів'ях і своє філософське ставлення до смислу життя, зміст якого повністю залежить від самої людини: "Який порядок у себе заведеш, таке і життя поведеш", "які люди, таке і життя буде", "Жив грішно - загинув смішно".

Особливе місце займають прислів'я про душу людини, про черству і добру, красиву і потворну: "Душа в неї чиста, як те сонечко навесні", "Душа в нього рогата", "Красиву душу здалека видно". У народному слові звучить краса людської душі, добро, мудрість, любов ладність.

Ставлення у народу до слова, мови, мовлення надзвичайно відповідальне.

Красива мова - це коротка, змістовна і правдива мова; базіки не викликали ніколи поваги: "Бесіди багато, а розуму малувато", "Народ скаже, як зав'яже", "Мало говори, а правдою дорожи". Про людину можна взяти х її мовлення: "Яка людина, така й бесіда". В змісті слова, в ставленні до нього втілюється доброзичливість, поетичність українського народу: "Красне слово - золотий ключ", "Удар забувається, а слово пам'ятається".

Саме за це, як відмічають О.Любар і Д.Федоренко до слова споконвіку ставилися побожно, воно стояло в одному ряду з такими поняттями, як хліб, сіль, вода, саме життя: "Словом вітають народження дитини, появу родини і шлях до домовини". Недоліки суспільства, негативні явища в ньому теж знаходимо в народних афоризмах; в них засуджується зрада, тупість, брехня та ін. Рідна мова зігрівала людей, була найкращим порадиником у найскрут-

ніші періоди життя, заступником, що оберігає честь, гідність, людяність і добродійність /"не гріє мене кожих, лиш слово гріє і тішить"/.

Нова сучасна українська літературна мова, започаткована і.Котляревським як найбільш досконала і відшліфована форма, виникла в процесі розвитку національної культури, національної свідомості розпочаті і.Котляревським літературне та національне відродження українського народу продовжується в творах Г.Квітки-Основ'яненка, П.Гулака-Артемівського, С.Гребінки, поетів романтиків, членів "Руської тріади" і в усій багатогранності – в творчості Т.Г.Шевченка. Ніхто так з попередників, як Т.Шевченко, не зумів розкрити національного духу народу, відчутти його біль, передати його мрії, глибини його психіки. Т.Шевченко став пророком нації, і його твори продовжують жити національний дух українців.

Т.Г.Шевченко був великим знавцем людської психіки, він прекрасно усвідомлював усю складність психічного життя людини, різноманітність його проявів, суперечливість, наявність багатьох ще не розгаданих таємниць. В психічному житті людини він підкреслював провідну роль знань, думки, розуму. Поет часто ставить питання про зв'язок слова і думки, для нього слово – є носієм думки. Серед почуттів поет великого значення надає любові до свого народу. З'ясовуючи природу людських почуттів, Шевченко виходить із визнання суспільної її обумовленості. Дуже важливими є думки Т.Г.Шевченка про націю та її роль у психічному житті людини. Багато уваги приділяє поет естетичним почуттям, що формуються явищами природи, людьми і результатами їхньої праці. Його розуміння психічного життя не споглядальне, а дійове; він виступає за дійові почуття і прагнення.

Погляди Т.Г.Шевченка на людську психіку глибоко оптимістичні. Він переконаний, що люди не народжуються злими, а стають такими під впливом суспільних умов життя. В своїй поезії великий кобзар виділяє окремі прекрасні риси українського народу. Особливо високо цінує він такі його якості, як працьовитість, любність, хоробрість, відвагу, благородство, честь, приїтність, любов до мистецтва.

Вияв багатонних духовних скарбів народу поет бачить в українській народній пісні.

Т.Г.Шевченко бачив в пісні велику виховну силу. Через сирій-

няття і відтворення народної пісні формується поняття про красу навколишнього світу, красу життя. Пісня займає, мабуть, в народній практиці ріданого виховання одне з перших місць серед багатьох засобів розвитку у дітей емоційних відчуттів, розширення їхнього естетичного світогляду й досвіду.

Залучення дітей до прекрасного починається дуже рано, а колискової пісні, в якій народ опоеетизовує природу, любов і ніжність, ладність і добро. Природа і праця супроводжують людину все її життя. Тому під час перебування з дітьми на лоні природи треба привернути її увагу на красу лісу, життєдайну силу сонця і дошки.

В українській рідинній етнопсихології і етнопедагогії в залученні до праці і в трудовому вихованні враховувалися як вікові, так і статеві особливості дітей. Трудове навчання і виховання, як зазначає М.Г.Стельмахович¹ умовно можна поділити на три етапи: вступний, або ігровий /2 - 6, 7 років/, помічний, або визначальний /7 - 15 років/ і основний, або завершальний /15 - 20 років/. Поняття "праця" починає засвоюватися через колискові пісні, песенки, утішки, в яких славиться праця /"Сорока-ворона", "Кур - кур чобіток", "Два півники" та ін./ . Велика педагогічне значення в вихованні поваги до праці мають казки /наприклад "Дідова дочка і бабина дочка" і ін./, загадки, прислів'я.

Але основний виховуючий фактор - це життя в сім'ї. У трудових родинах працюють всі без винятку, крім тяжко хворих. Діти допомагають трудитися батькам, батьки не можуть у своїй праці обійтись без дітей. Дитина працює, за словами В.О.Сухомлинського не для того, щоб потренуватись в праці, а тому, що ніхто в сім'ї не уявляє собі життя без праці.

У трудових сім'ях була добра традиція - привчати дітей піклуватися про старих, дітей, хворих калік. Це було виявленням однієї з основних ознак морального здоров'я народу. Мораль, як відомо, одна з форм суспільної свідомості. Практика народного виховання передбачає формування у кожної людини такого поняття моралі: моральний той, хто добрий, справедливий, цнотливий, шляхетний. При цьому спрацьовує такий могутній регулятор поведін-

1. Див.: Стельмахович М.Г. Народна педагогіка, -К.: Рад. шк., 1935. -С. 41 - 43

ки, як слово. Через слово і формується моральна свідомість і моральні почуття. Обсудження негативних вчинків в практиці народного виховання було через слово "гріх" /"брати гріх на душу" – робити щонебудь усупереч власній совісті/.

Одним з мірил людської доброти є ставлення до рослин і тварин. Дитина підростає й з часом пізнає, що корисно, а що паразитичне, а спочатку для неї "нехай буде все живе добрим" /М.Р.Стельмахович/.

Чудова природна схильність людини брати під захист слабшого від себе пробуджується в ранньому дитинстві. Діти татнуться до всього живого: оджівки, що залетіла в вікно, котика, курчати. В мові казок, піснів для малит ми бачимо доброзичливе ставлення народу до всього живого: "заччик-побігачик", "бовчик-братик", "дівчанка-квіточка".

Ознайомлення дітей з навколишнім світом, формування пізнавальних інтересів, інтелектуальних почуттів, розвиток пізнавальних здібностей, тобто розумове виховання розгортається в народній педагогіці як один з основних напрямків дошкільного і шкільного виховання. Розум – це найвищий ступінь виявлення здатності мислити, робити обмірковані висновки. /"щастя без розуму – торшина діла", "не краса красить, а розум"./ У повітках "розум, ум, мудрість", як зазначає М.І.Стельмахович, дуже часто уособлюється і такі позитивні риси характеру, як статичність, стриманість, серйозність, спостережливість, передбачливість, розсудливість, скромність. Добрий розвиток розуму дитини зв'язаний з мовленням /"Який розум, така й бєлачка"/. Народ високо цінив мову як основний засіб вираження самої сутності людини. З допомогою мови дитина здобуває знання про дійсність опосередковано, в вигляді понять. Таким чином, основну мету виховання народна педагогічна психологія бачила у тому, щоб навчити кожного думати людини, усвідомлювати себе як члена суспільства і в той же час як своєрідну, творчу особистість. Тому велика увага приділялась в сім'ях ранньому виявленню обдарованості. Це відбувалося через знайомство дітей з різними професіями.

Враховуючи схильності дитини, батьки підбирали, пропонували дітям той чи інший вид діяльнос і. Професія традиційно передавалась в сім'ї з покоління в покоління. Майже кожне село в Україні славилось людьми якоїсь професії /бондарство, столярство, ткацт-

во/. Особливе місце в Україні, а тому і в вихованні дітей, займає народне декоративне прикладне мистецтво. Батьки передавали дітям знання з художнього килимарства і ткацтва, кераміки, настінного розпису, художньої обробки дерева, скла, вишивки. Народне прикладне мистецтво – складне ливце національної художньої культури, одна з форм вираження національної самосвідомості. Знайомство дітей з народним візерунком, вишиванкою, керамікою, витинанкою та розписом, формування у них деяких прийомів техніки виконання сприяє розвитку дитячої декоративної творчості, забезпечує єдиність світогляду. Твори образотворчого мистецтва позитивно впливають на розвиток уявлень, фантазії та образного мислення. Ознайомлення дітей з творами народного мистецтва, створення ними оригінальних композицій, кольорових розписів, аплікацій, виробів з глини, дерева в колориті, в композиційному вирішенні, в пластичній формі яких спостерігається вплив народних образів, здійснюється переважно в двох основних формах:

- заняття з дітьми в дитячих садках, художніх школах, гуртках;
- знайомство з народним мистецтвом в природних умовах його існування, в районах художніх промислів.

Успіх навчання дітей основам художнього ремесла перш за все залежить від тісного зв'язку, живого контакту з народними промислами даної місцевості. Так, Полтавщина славиться кольоровими ковдрами та чудовими вишиванками. Косів – веселою керамікою, Дніпропетровщина – яскравим Петриківським розписом. Як показує досвід, така робота з дітьми сприяє духовному зближенню дитини з природою, виховує інтуїтивне /підсвідоме/ почуття належності до своєї нації.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РИС
ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦЯ В РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

І.М.Шаповал

Під поняттям національного характеру слід розуміти комплекс сталих властивостей, які притаманні спільності людей, об'єднаних мовним спілкуванням, матеріальними умовами життя, особливостями виробничої діяльності, культури, традицій, обрядів, що проявляється в певній національній своєрідності.

В психології характер визначають як індивідуальне сполучення сталих психічних особливостей людей, що зумовлює типовий для даної особистості засіб поведінки в певних життєвих умовах та обставинах, причому ці індивідуальні особливості формуються і проявляються в діяльності особистості та спілкуванні з іншими людьми, що має важливе значення в її житті.

Виходячи з цього, в структурі характеру можна виділити такі елементи:

- ставлення особистості до об'єктивної оточуючої дійсності та до себе;
- ставлення особистості до інших людей, різних ступенів зазначеності та спілкування;
- ставлення особистості до оточуючих речей, явищ, подій, станів.

На формування національного характеру впливають багато факторів. Варто виділити з усіх два головних.

Основою формування характеру є природні передумови. Це те, з чим людина народилася, - тип вищої нервової діяльності, нервово-психічні та анатомо-фізіологічні особливості. Ці якості складають ґрунт, на якому формується характер особистості.

Але є ще одна природна передумова формування і розвитку національного характеру особистості - це її менталітет, що становить так звану генетичну пам'ять багатьох попередніх поколінь.

Риси й особливості українського національного характеру склалися багатьма поколіннями етнічної спільності упродовж декількох століть. Найважливіші особливості, що зумовлюються специфікою матеріального життя, духовності та етнічно-психологічних якостей народу, національної культури, наслідуються наступними поколіннями. Менталітет українця створювався протягом тривалого історичного часу. Це перший, один з головних факторів формування національного

Другий фактор - це конкретні умови життя, в яких зростає земляна, формуються її взаємини з іншими членами етнічної спільності, тобто матеріальні умови життя, до визначаються особливостями сучасного середовища.

Категорійний зміст поняття національного характеру вимагає уточнень і доповнень відповідно до досягнень сучасних наук про людину, її світоглядність, свідомість і місце в суспільстві та природі. Отже, виникає потреба врахувати конкретні історичні умови формування національного характеру як узагальненого явища, тобто економічне, політичне, культурне, релігійне становище, виробничу діяльність всього народу, його духовність та дієвість соціально-генетичної пам'яті.

Формуванню українського національного характеру сприяло цінало історико-соціальних, релігійних, політико-економічних, кліматично-територіальних, побутово-характерологічних, психолого-біологічних та інших факторів.

З давніх часів українська людина мусила вести жорстоку боротьбу проти іноземного гноблення, чужинського зазіхання на своїй землі, родину, долю. Історичні умови так склалися, що українці зазнали свою батьківщину від зайд зі сходу /татарські набіги за часів Київської України-Русі, пізніше - влада московитів/, поневолювачів із заходу /Польща, Австро-Угорщина/ та інших загарбників. В наслідок цього склалися такі риси національного українського характеру: почуття патріотизму, національна гідність, волелюбність, стійкість у боротьбі за незалежність.

В ході історичного розвитку українці проживали в тісних стосунках з іншими народами, народностями та людьми різних етнічних формувань. Тому можна сказати, що деякі риси українського характеру сформувалися в процесі існування /життя, трудової, культурної, економічної, виробничої діяльності/ з іншими людьми, а саме: повти до людей інших етнічних спільностей.

↑ разом з тим українці зберегли свою національну гідність, самосвідомість та інші етнічні риси.

Постійні напади на Україну ворогів приводили до руйнації осель, міст, храмів. Це змушувало українців невпинно відновлювати не тільки самі будови православних храмів, але й відроджувати національну самосвідомість, етнічну свєрідність соціально-психологічних стосунків, що їх несла релігія, не тільки відбудовувати свої міста і оселі, але й поновлювати свій економічно-господарський устрій, національ-

но-політичний статус державності.

Отже невгамовне відтворення того, що було зруйновано ворогами-гацинцями, сприяло формуванню процельності, працездатності, напругливості в українському характері.

Не зважаючи на постійну боротьбу, а можливо, навіть всупереч їй, Україна залишилась державою високої культури. Мова українського народу була четвертою світовою після давньогрецької, латинської та давньоєврейської /іврит/. Це свідчить про тісні економічні, політичні, культурні і родинні стосунки України з багатьма країнами світу, починаючи від держав, об'єднаних Візантією, та з іншими країнами різних континентів.

В Україні існувала унікальна організація - Запорозька Січ, що об'єднувала українців у боротьбі проти поневолювачів, була чинником формування українського вільнолюбивого духу, засад козацької демократії, української державності як "козацької республіки".

Національний характер сучасного українця багато в чому своїми особливостями нагадує характер козака Запорозжя, що був сформований умовами його життя - політичними, економічними, соціальними, побутовими. Тому узагальнений образ українця часів Запорозької Січі потребує детального розкриття.

За свідченням українського історика та етнографа Д.І.Яворницького "і за зовнішнім видом, і за внутрішніми якостями запорозькі козаки являли собою характерні типи своєї народності". "Світлий бік характеру запорозьких козаків складала - їх добросердечність, щепрість, безкорисливість, постійність у дружбі; крім того - висока любов до своєї особистої свободи, через яку вони воліли лютої смерті, ніж ганебного рабства; глибока повага до старих воїнів; простота, невдаблявість та винахідливість в домашньому побуті або в різних безвихідних становищах та фізичній невузі".¹ У ставленні до зайзжди людей запорозькі козаки, як вказує Д.І.Яворницький, завжди були гостинними та "краслюбними".

Дуже високо вони ставили і цінували особисту чесність. "На війні запорозький козак визначався завжди розумом, хитрістю, дивував ворога великою відвагою, циповижним терпінням та рідкісною зватністю переносити надзвичайні нестатки".² Саме такі спартанські умови

¹ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Т.І. - К., 1990. - с.233-234.

² Там же, с.235.

життя, необхідність постійно знаходитись в бойовій формі, що потребує певних фізичних сил, зумовили можливість формування важливої риси українського національного характеру – толерантності /від латинського слова "терпіни"/, тобто значимості терпіти фізичні та моральні несприятливі фактори.

В Запорозькій Січі діяли дуже суворі закони. За будь-яку провинність винуватця суворо карали. Це, звичайно, пояснюється особливим ставленням Січі як військової установи, що сприяло формуванню інших рис характеру українців: дисциплінованості, зібраності, відповідальності.

Одним з найбільш тяжких злочинів, за значимістю навіть більшим за крадіжку, була образа жінки, тому що "подібний злочин на безславність усього козацького війська розповсюджується".¹ Це свідчить про поважне ставлення українських козаків до жінки-матері, жінки-дружини, сестри-козачки.

Дуже великий вплив на свідомість українського народу мала православна релігія, яку стали сповідати в Україні ще за часів князя Володимира. Як свідчить Д.І.Яворницький, "відмітною рисою характеру запорозьких козаків була їх глибока релігійність та щира, вірна від усілякого святенництва, набожність".²

Серед інших особливостей козацького характеру відзначається цютепність, почуття гумору. Д.І.Яворницький писав: "За природженими якостями, що притаманні справжньому українцю, запорожці відрізнялися вмінням майстерно розповідати, зміли відмічати кумедні риси в інших людей й передавати їх в жартівливому, але ні для кого не образливому тоні".³

Таким чином, козацтво мало виключний вплив на процес формування українського національного характеру. Нащадки запорозьких козаків успадкували від своїх прецків волелюбний дух, прагнення до незалежності, любов і відданість своїй батьківщині, почуття національної гідності, поваги до людей інших націй і народностей. Певні морально-етичні норми козацького устрою відбилися на формуванні таких рис українського національного характеру, які визначають ставлення особистості до інших людей. Це – щира відданість товаришам,

¹ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т.І. с.189.

² Там же, с.256.

³ Там же, с.236.

миролюбність, гостинність до друзів, і, в той же час, ненависть до ворогів, що ставала певним стимулом у боротьбі українського народу з захарбниками, яких було багато протягом історичного розвитку України як держави та українського народу як етнічної спільності.

Українці завжди відмічалися поважним ставленням до інших людей. За традицією українського спілкування – звертання до всіх співбесідишків, доросліших за себе, у ввічливій формі "Ви". Ця форма звертання вживалась в родинних стосунках при зверненні дітей до батьків, що є свідомством шанобливого ставлення українців по своїх батьків та до старих людей взагалі.

Історично склалося особливе становище жінки в Україні, що відбилося на формуванні своєрідного українського жіночого характеру та на ставленні до неї чоловіків.

Як писав український письменник-історіограф Д. Мордовець/Мордвцев/, "з української жінки вироблявся чарівний історичний тип – це тип самостійної жінки, самостійної усуди, куди б не покатилося її життєве колесо."¹

Першумовами цьому склалося багато історичних, економічних, психологічних, етнічних та інших умов. Насамперед це особливе становище українських козаків, а ними була більшість чоловіків в Україні за часів Запорозької Січі. Тим самим зумовлене становище української жінки як господарки в своїй оселі, як голови родини, де майже весь час відсутній батько-козак, навіть як діяча в суспільному житті громади, де вона мала свій голос.

У формуванні характеру велике значення мають умови зростання дитини, розвитку її особистості з дитинства. Українська жінка зростала у, так би мовити, вільних умовах. Вона мала широке коло спілкування, до якого надходили однолітки обох статей і люди різних віків. Тому найчастіше українським жінкам не властива така риса характеру, як замкненість у спілкуванні.

Коли українська дівчина виходила заміж, вона знала свого майбутнього чоловіка, навіть мала змогу сама зробити вибір нареченого. Цей момент набуває важливого значення у порівнянні з традиціями інших народів, за якими жінка не тільки не мала права на вибір нареченого, але й не мала права побачити його до весілля. Бєі ці умови, звичайно, сприяли формуванню таких рис українського жіночого характеру, як самостійність, впевненість в собі, в своїх силах, здібностях, діловитість, діяльність, усвідомлення свого рівноправного становища

¹ Мордовець Д. Д. Шляр і герман. – К.: Савва, 1992. – с. 74.

поряд з чоловіками.

Особливої уваги заслуговує національна специфічність взаємин між українськими чоловіком та жінкою.

Спілкування між людьми взагалі складається на ґрунті таких психологічних умов: особистісні якості партнерів, їх соціально-рольовий статус, норми за якими будуються стосунки між ними. В урахуванням національних особливостей українського чоловічого та жіночого характерів, становища чоловіка і жінки в суспільстві, норм міжособових взаємин, про які вже йшла мова, можна створити модель національного міжстатевого спілкування.

Стосунки українського подружжя склалися на підставах рівноправного соціально-психологічного становища партнерів. В той же час чоловік і жінка займали різні функціонально-рольові позиції в сім'ї. Чоловік – козак-воїн, а пізніше, за часів скасування козацького устрою, працюючий селянин, господар, голова родини. Жінка – господиня в домі, турботлива мати, ніжня дружина. Але за певних умов вона може виявити не аби-які рольові якості, навіть бути психологічним лідером у деяких ситуаціях. Про це свідчить численний цитатник українських параліграфічних творів /прислів'я та приказки/, що яскраво ілюструє виведену модель міжстатевого спілкування.

Найдорожчий клад, як в ролині лад.

Вся сім'я вмісті – так і душа на місті.

Де жінки тільки поряки дільбувати, там у хаті нелад і напорядки панують.

Дім держиться не на землі, а на жінці.

Добра жінка і лихого чоловіка направить.

Доки чоловік не має жінки, доти не є чоловіком.

Гарний чоловік і погану жінку красить.

Добрый чоловік надійніше кам'яного мосту.

Ми керуємо світом, а жінка керує нами.

Чоловік-голова, жінка – шия: куди захоче, туди й поверне.

Чоловік – голова в хаті, жінка – капелюх на голві.

Як квочка з курчатами, так і жінка з дітьми.

У кого є ненька, у того й голівонька гладенька.

В українських родинах у вихованні дітей брали участь і батько, й мати. Чинником цього були їх рівноправні взаємини, неізолюваність жінки від усіх сімейних справ. Але, звичайно, що стосується статевого виховання, то тут набувають значення стосунки дитини з тим із батьків, з яким відбувається її статевна ідентифікація /уявлення дитиною своєї статі шляхом порівняння себе з батьком чи

матір'я/.

В українців склалися особливі національні традиції родинного виховання дітей, які відображені в деяких народно-педагогічних висловках своєрідних приказках і прислів'ях.

Вихвай дитину в молодості, щоб спочив на старості.

Потурай малому, то як виросте, буде тебе на старість бити.

Вчи жінку без дітей, а дітей без лелей.

Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі,

Нагинай деревце, бо дерево не зможеш.

Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями.

Учи не страхом, а ласкою.

Кожному характеру властивий відповідний ступінь виразності. Що стосується характеру українця, то можна виділити такі його ознаки: виключна працьовитість і миролюбність; щиросердність і пісенна ліричність; сатирично-гумористичне сприйняття оточуючого середовища; своєрідність світоглядності; самобутність мислення; підтримання і продовження національних традицій, обрядів, свят і ритуалів.

Однак, національною рисою характеру українця, як не дивно, слід вважати і певний консерватизм, що допоміг спільності через віки зберегти свій менталітет, ствердити власний національний статус як світової нації.

Як характер кожної окремої людини знаходиться в процесі постійного формування і розвитку, під впливом життєвих умов і спілкування, так і національний характер /як узагальнене суспільно-історичне явище/ зазнає постійних доповнень, деяких змін в залежності від кліматичних умов, економічно-господарського становища, оточення даної етнічної спільності людьми інших національностей.

Характер є однією з індивідуально-психологічних властивостей людини будь-якої національності. Тому, визначаючи національний характер українця, варто виділити загальні закономірності формування його засобами сімейного виховання і в середовищі школярів.:

- допологові особливості національного виховання майбутнього члена сім'ї /режим харчування, відпочинку, фізичного навантаження майбутньої породиці, спілкування матусі і тата з майбутнім громадянином/;

- подтримання цінних національних традицій виховання та згопування маляти;

- знайомство дитини переддошкільного віку з колисковими піснями, піснями-забавлянками, народними потішками та іграми;

- введення дитини дошкільного віку в чарівний світ народної казки;
- знайомство учня початкових класів з національною символікою, національними героями, святими місцями для кожного українця;
- нестандартні сімейні заходи, свята і тематичні дні відпочинку, будовані на народних традиціях та ін.¹

Отже, виходячи з цього, слід визначити шляхи та заходи формування національних рис характеру українця.

Одним з головних чинників цього процесу є рідна мова і мовлення, що відображає історичне минуле, культурне надбання народу. Через мову людина пізнає духовну культуру, історію народу і стає причетною до неї. Все це закладає підмурівок характеру особистості будь-якої національності, у тому числі і українця.

З цієї метою у спілкуванні батьків з дитиною та одного з батьків слід застосовувати рідну мову.

Знайомство дитини з народною культурою, традиціями, мовою починається з перших днів життя через колискові пісні, що їх співає мати.

Витоки колискових пісень губляться у глибині віків, їх сюжети несуть значну за об'ємом різноманітну інформацію. Є багато пісень, де емоційний акцент зроблено на думках і почуттях матері. А ще ряд пісень розповідає маленькому слухачеві про пригоди і витівки тварин і птахів, про найближчих людей, які його оточують. Поза увагою колискових пісень не залишається жоден серйозний аспект життя дитини.

" " "

Ой ходить сон коло вікон,

а крімота коло плота.

Питається сон крімоти:

- Де ми будем ночувати?

- Де хатинка тепленька

Де дитина маленька,

Там ми будем ночувати,

Мале дитя присипляти.

¹ Докладніше див.: Федоренко Д.Т. Нетрадиційні уроки в початкових класах на засадах народної дидактики: Лекція із спец. курсу "Народна педагогіка". - Кр. Ріг: КДП, 1991.

Щоб вирости, не змарніло,
Щоб тяженько не хворіло,
Сили й розуму набралось,
Своїх батьків поцішало.

" " "

Бао, бао, бао!
Дровець нарубао
І в печі напотао:
Буде тепло в хаті,
Буде дитя спати.

" " "

Повішу я колисочку на дубочку,
Лолі, лолі, засни, поспи, мій синочку.
Буде вітрик повівати
І синочка колихати,
З куба листи опадати
Та синочка забавляти.
Буде сонечко сіяти,
Між листячком заглявати,
Між листячком заглядати
І синочка цілувати.

На певному етапі розвитку немовляти йому потрібна активність, яка б розвивала рухи, мислення, викликала жвавість, бадьорість, радісний настрій. Одним з видів такого спілкування є забавлянки /утішки/ - коротенькі пісеньки або віршики, поодинокі із своєрідними акцентами, покликані зміцнити дитячу фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій.

Купалися ластів'ята
/Співають під час купання дитини/

Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми білодіті
Та ще й білодіці.

Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці.

Щоб були ми чорноброві та
Та ще й білолиці.

У любисточку купали,
Живу воду наливали,
Щоб здоров'я тіло мало,
Лиха-горенька не знало.

Ототушки-тутушки
/Погладжуючи тільки дитини,
розводять її ручки/
Ототушки-тутушки!
На котика потягушки,
А на Василька растушки.
Ой тошки, тошки!
Щоб підросли трошки.

Пісні та ігри діти, як правило, засвоюють одне від одного. Але не можна зменшувати і роль дорослих – батьків, вчителів. Зміст, образи, ситуації в піснях та іграх при всій неправоподібності мають риси реального життя народу, його побуту, стосунків, традицій, праці, що становить зміст життя трудівника, є своєрідною історією дитинства людства. Такими є більшість існуючих нині пісень.

Покляночка

/Діти водять хорівод, а один, що стоїть у колі,
робить рухи, що відповідають змісту пісні/

Музична партитура для пісні «Покляночка». Вона складається з трьох рядків нот на п'ятилінійних лінійках. Під нотою кожного рядка наведено відповідні літери української абетки, що вказують на ритм і мелодію. Ритм складається з чотирьох частин: дві частини з двома нотами та двома частини з однією нотою. Друга частина кожної з пар нот є менш значущою за першу.

Літери під нотою першого рядка: Дес ь т у т б у - л л л о - д о - л я - н о ч - к а , д е с ь т у т б у - л л л

Літери під нотою другого рядка: м о - л о - д е - с е н ь - к а , т у т в о - н а с і - л а , т у т в о - н а в л а - л л ,

Літери під нотою третього рядка: д е с ь з я т и - л л п р и - л а - л л , с і м л и т н е в м и - в л а - л с ь , в о - в о - д и н е л - л л

-Грицю, Грицю, їм дісти!
-Ой чкайте! Де б тут сісти?

На вулиці дощ, дощ

На вулиці дощ, дощ.
На вулиці дрібний.
Ой лашеньки, лолі,
На вулиці дрібний.

А братик сестрицю
В колиці колише.
Ой лашеньки, лолі,
В колиці колише.

Не ситечком сіє,-
Вітром поливає.
Ой лашеньки, лолі,
Вітром поливає.

"Сестрице маленька,
Виростај скоренько,
Ой лашеньки, лолі,
Виростај скоренько!

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона сіла,
Тут вона здала,
До землі припала,
Сім літ не вмивалась,
Бо води не мала.

Ой устань, устань, подоляночко,
Ой устань, устань, молодесенька.
Умий своє личко
Та личко біленьке,
Віжи до Дунаю,
Бери молоденьку,
Бери ту, що скраю.

/Той, що посередені, вибирає когось з кола, замість себе,
і гра продовжується./

Грицю, Грицю, до роботи

- Грицю, Грицю, до роботи!
В Гриця порвані чоботи...
- Грицю, Грицю, до телят!
В Гриця ніженькі болять...

-Грицю, Грицю, молотити!
Гриць не відчуває роботи...
-Грицю, Грицю, рубай дров!
-Кахи-кахи! Не здоров...

-Грицю, Грицю, роби хліб!
-Кахи-кахи! Щось охрип...

З самого раннього віку дитину супроводжує казка. Український фольклор дуже багатий на різноманітні казки, що, як і казковий епос усіх народів, поділяється на три великих масиви: казка про тварин, чарівні казки /геротко-фантастичні/ та соціально-побутові. Казковий жанр має велике значення в формуванні і розвитку національних рис характеру особистості. І.Франко писав про казки, що вони, "як црібні, тонкі корінчики, вкорінують у нашу думку любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності"¹ У казках відобразилися світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання підростаючого покоління. У казках кожна моральна теза чи настанова виступає не на в'язливо, а виступає з усієї художньої тканини твору, існує як її початковий висновок, який роблять для себе слухачі казки. В цьому полягає

¹ Українські народні казки: Шерем. М.К. Дмитренко І.-К.: Веселка, 1989, - с. 5

секрет особливого великого впливу народної фантастики на формування внутрішнього світу дитини.

Чи не найдієвішими засобами виховання майбутнього громадянина є нетрадиційні шкільні та сімейні заходи, свята, тематичні вечори з використанням народних традицій, обрядів. Це, насамперед, календарні події - святкування Різдва, Нового року, Великдень, зустріч весни, обжинки /свято врожаю/. В родинному житті це можуть бути дні народження когось із членів сім'ї або якісь важливі події для усієї родини. Дієвість і ефективність таких засобів полягає в цінності спільної діяльності, що супроводжується емоційним піднесенням, активізацією індивідуальних дій, внеском кожного учасника в досягнення результату. Самі події, яким присвячені такі колективні заходи, традиції, за якими вони святкуються, пісні, обряди, обрядовий одяг, предмети побуту, що їх використовують в певних випадках, набувають значного місця і високого ступеня значущості в системі цінностей особистості майбутнього громадянина України.

У шкільному середовищі формування національного характеру українця на сучасному етапі відбували національної, школи, освіти і педагогіки висуває кілька невідкладних проблем, без реалізації яких не можна вести мову про позитивне вирішення проблеми виховання національного характеру. Це перш за все побудова підготовки учительських кадрів, здібних і готових звершувати національне виховання, формування основних рис характеру українця; перепідготовка існуючих учительських кадрів в плані української етнопедагогіки; нетрадиційні форми підвищення рівня педагогічної культури батьків; введення до шкільної програми курсу народознавчих дисциплін, забезпечення вчителів та викладачів відповідною літературою; створення етнографічних експедицій серед студентів педагогічних вузів з метою вишукування народних пісень, обрядів, традицій, особливостей побуту та одягу, що збереглися в різних районах України та ін.

Отже національний характер як суспільно-історичне явище повинен формуватися в комплексі психолого-педагогічного впливу на іншу особистість у певному мовному середовищі. Коли в суспільстві послаблюється бодай одна ланка комплексу виховання національного характеру, настає процес втрачати оригінальних рис характеру певної нації, нівелізація її під іншу, а то й асиміляція цілого народу. Таким чином виховання національних рис характеру українця набуває ознаки розбудови державності суверенної України.

ОСНОВИ ГУМАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ В
ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТЛЮНОГО
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ УКРАЇНИ

О. С. К О В Т К О

Одним із основних напрямків розвитку національної системи виховання і освіти є процес гуманізації, під яким слід розуміти таку форму організації діяльності школи, що базується на здобутках національної етнопедагогіки та її принципах, змістом якої виступає виховання людської, високоморальної, інтелектуально і духовно розвинутої особистості, орієнтованої на сприйняття, осмислення і засвоєння мудрості попередніх поколінь.

Не випадково український народ здавна бував виховання підростаючого покоління і навчання його на принципах гуманізму, суть яких полягає в олюдненні педагогічних взаємин дорослих і дітей, у визнанні цінності дитини як особистості, її права на щастя, соціальний захист, розвиток індивідуальних здібностей; у гармонізації відносин між людиною і суспільством, природою тощо.

Принцип гуманізму реалізується в процесі такої побудови викладання в початкових класах, коли досягнення до свідомості молодших школярів наукових істин здійснюється через формування позитивних почуттів, емоцій і таких уявлень, що розвивають або сприяють переходу /фундаменталізації/ спалахів окремих видів чутливості у стійкі якості, норми поведінки й існування, причому, можлива поява негативного у цьому процесі запобігається і компенсується щирістю, людяністю, доброчинністю, милосердям, порядністю та іншими якостями.

Основний зміст гуманітаризації освіти варто будувати кількома шляхами, а саме:

- реалізації природної єдності, інтеграційної цілісності та науково вираженої взаємодії /взаємопроникнення, взаємодоповнення, взаємозбагачення, взаємозумовлення тощо/ навчальних пред-

метів в початкових класах середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу України;

- оновлення змісту кожної навчальної дисципліни на засадах національної етнопедагогіки, вибір найбільш результативного і оптимального всередині окремо взятої науки та обрання ефективних методів і прийомів доведення суті предмета до свідомості молодших школярів;

- створення якісно нових підручників, навчальних посібників та дидактичного матеріалу з різних предметів, що своїм змістом, будовою та формою викладу сприяли б найбільш ефективному сприйняттю, засвоєнню і закріпленню навчального матеріалу, прилучали молодших школярів до кращих здобутків національної і світової культури, пробуджували самосвідомість учнів, підвищували їх загальний інтелектуальний рівень;

- надання переваги тим навчальним предметам, що несуть собою знання про українську людність, її менталітет, культуру, звичаї, традиції, про навколишній світ /рідна мова, дитячий фольклор, первинні знання української літератури, образотворче мистецтво та нові інтегровані курси, що включали б різнобічні відомості про ріднокрай, державу, її історію тощо/.¹

Заслужовує на увагу досвід роботи вчителів початкових класів Української гімназії в м.Стрию.² Основою їх методики стали гра і фантазія - на цьому підґрунті будується весь навчально-виховний процес. Виклад матеріалу здійснюється за принципом тижневих блоків, об'єднаних однією темою і метою. Уроки, побудовані таким чином, забезпечують єдність інтелектуального, морального, фізичного, естетичного і творчого розвитку особистості.

Гуманізація викладання відбувається за рахунок врахування індивідуальних інтелектуальних і фізичних здібностей дітей,

1. Шпак В. Мода на венігрет минула // Освіта.- 15 червня 1994 р.- С.10.

2. Турянський Я.В., Дмитрів Л.С., Ремізовська Г.Н. Гімназія в Стрию // Поч. школа.- 1994.- №1.- С.43-46.

вмілого використання форм, методів та засобів навчання, створення доброзичливого психологічного клімату, людяного ставлення до книг громадян. Наприклад, зустрічаючи вранці дітей, вчитель розмовляє з ними про новини, радощі, неприємності, настроє учнів на лагідний і доброзичливий тон, починає заняття з молитви тощо.

Важливою умовою ефективності і результативності гуманізації викладання виступає продумана систематична робота вчителя з придручення молодших школярів до національної і світової культури. Педагог повинен планувати урок так, щоб вплив гуманітарної культури на свідомість учнів відбувався на емоційному рівні. Так, при вивченні теми "Поняття про біосферу. Кругообіг речовин в природі" /Фкл./, доцільно ставити таку мету уроку:

- систематизувати знання учнів про біосферу; розкрити поняття "екологія", мету і завдання її як науки, показати залежність екологічної рівноваги від господарської діяльності людини; донести до свідомості школярів думку про те, що все живе на Землі тісно пов'язане між собою, і від того, як кожний із нас відноситься до природи, залежить майбутнє України і людства.

Такий підхід забезпечить засвоєння учнями не тільки фактичного матеріалу з предмету, а й формуватиме їх ставлення до оточуючого світу, матиме великий позитивний виховний потенціал.

Найбільш впливовим чинником підвищення ефективності викладання в початкових класах виступає використання вчителями здобутків української етнопедагогіки, яка на сьогодні становить основу процесу відродження національної самосвідомості, духовності і культури наших школярів. Її форми, засоби, методи і методичні прийоми впливу на підростаюче покоління мають саме той виховний потенціал, який так необхідний сучасній школі і заслуговує на найактивніше включення до навчально-виховного процесу.

Загальновідомо, що нестандартний, нетрадиційний підхід до викладу навчального матеріалу будить увагу дитини, впливає на засвоєння нових знань на емоційному, тобто найбільш ефектив-

тому рівні, сприяє активізації всіх її інтелектуальних можливостей. Віковічні знання, емпіричний виховний і дидактичний досвід народу, зосереджені в етнопедагогіці, виступають у вигляді образно-емоційних узагальнень, близьких і зрозумілих поєднань молодших школярів. Тому нетрадиційні уроки на засадах народної педагогіки є найбільш прийнятною формою ознайомлення учнів з навколишнім світом, природою, трудовою діяльністю людей тощо.¹

Заслужують на увагу і широке використання такі етнопедагогічні форми організації пізнавальної діяльності учнів, як навчальні екскурсії з елементами викладу нового матеріалу, походи, прогулянки, на яких діти прилучаються до світлих почуттів любові до рідного краю, бережливості, навчаються елементам екологічної культури. Велика роль належить навчальним гурткам, зміст яких ґрунтується на етнопедагогічних знаннях /наприклад, "Добляки і доймівочки" – гурток юних дослідників народної математики і народних обчислень/. Навчання "ланцюжком", самонавчання, наставництво можуть використовуватися на будь-якому уроці, при умові доцільності їх застосування.

ґрунтовність, міцність і легкість засвоєння навчального матеріалу забезпечують народнопедагогічні дидактичні методи і прийоми. Відомий дослідник національної етнопедагогіки професор М.Р.Стельмахович виділяє 3 групи таких методів:

- методи організації навчально-пізнавальної діяльності /що включають словесні, наочні й практичні методи навчання/;
- методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності /до яких відносяться привчання до інтелектуальної праці, похвала, заохочення, подарунок, участь в екскурсії, прогулянці та дидактичні ігри/;
- методи контролю за ефективністю навчальної роботи /усна і письмова перевірка знань, умінь і навичок, оцінка результа-

І. Федоренко Д.Т. Нетрадиційні уроки в початкових класах на засадах народної дидактики. – Кривий Ріг: КДПІ, 1991.

тів практичної діяльності, якості виконань завдань тощо/.¹

Ці дидактичні методи виступають висновком емпіричних знань народу про навчання як провідний фактор становлення особистості, зокрема її розуму й мислення, спостережливості, ставлення до життя, знань і праці, розвитку пізнавальних і творчих здібностей та інтересів. Разом із засобами етнопедagogіки /народними піснями, загадками, казками, легендами, переказами, оповіданнями, думами, прислів'ями, приказками та ін./ вони забезпечують гуманістичну орієнтацію молодших школярів.

Етнопедagogічні методи, засоби та форми викладу навчального матеріалу у своїй єдності та інтегрованості набагато підвищують емоційне сприйняття дітьми наукових істин, понять, суджень, одночасно прилучаючи їх до національної духовної культури.²

Так, вивчаючи на уроках рідної мови твори про природу, доцільно провести їх не в класі, а в парку, лісі чи на лузі /відповідно до можливостей і розташування школи/. Таке спілкування з природою обов'язково залишиться в пам'яті і серці людини, ще довго впливатиме на її свідомість і поведінку. Таким чином можна провести окремі уроки з природознавства, народознавства, образотворчого мистецтва і праці.

Щоб емоційний вплив народознавчих та етнопедagogічних елементів був постійним, надійним і міцним, необхідно залучати молодших школярів до спеціально організованої різноманітної позакласної і позанавчальної діяльності. Прикладом може служити діяльність недільних шкіл для учнів та їх батьків, про роботу яких все частіше згадують засоби масової інформації, пропагуючи цей поки ще новий спосіб навчання підрастаючого покоління людяності, милосердя, доброти, любові до ближ-

1. Нові орієнтири - народна педагогіка: Метод. рекомендації для студентів спеціальності 03.08. "Дошкільне виховання"/ Укл. М.Г.Стельмахович.- К.: ІСДО, 1993.

2. С т е л ь м а х о в и ч М.Г. Народна педагогіка.- К.: Рад. школа, 1985.

ного.

Створення в сім'ї діяльного українознавчого середовища, яке б спонукало учнів до самоосвіти і самовдосконалення - це одна умова гуманізації викладання в початкових класах національного середнього навчально-виховного закладу України. Спільні шкільні вечори, у проведенні яких активну участь беруть не тільки діти, але і їх батьки; святкування різноманітних обрядово-календарних дат, участь всіх членів сім'ї в оформленні шкільного /класного/ куточка народознавства - ось підґрунтя створення такого середовища, - ось джерело невичерпної духовності, працелюбності, немігучий струмок знань.

І все ж таки головну роль у гуманізації процесу викладання відіграє вчитель. Від нього залежить, чи стануть здобутки попередніх поколінь українців фейерверком думок, відчуттів, емоцій, стимулом до духовного розвитку, морального, фізичного та естетичного вдосконалення наших дітей. Для цього вчителеві потрібно мати високий рівень власної національної самосвідомості, глибокі знання звичаїв, традицій, обрядовості українського народу, володіти вміннями використовувати ці знання в практичній роботі при плануванні кінцевого результату формування особистості учня. Саме такі вимоги висувалься до особистості вчителя - нового вчителя суверенної і незалежної української держави.

Великого значення набуває самоосвітня робота вчителя початкових класів. Можна запропонувати такий приблизний її тематичний зміст:

- принципи гуманності в роботі класовода;
- форми, засоби та методи народної педагогіки як ефективні чинники гуманізації процесу викладання;
- рідна мова як засіб розвитку інтелектуальних і духовних можливостей молодших школярів;
- методичні особливості використання історичного і культурного минулого рідного краю на уроках материнської мови, поза-класного читання, народознавства, природознавства та ін.;
- народний календар і обрядовість тощо.

Зміст і обсяг тем конкретизується і при необхідності поповнюється відповідно до умов кожної окремо взятої місцевості й школи.

ДО ЕТИОПЕДАГОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ
МАЙБУТНІМ ПЕДАГОГАМ ПРО СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ УКРАЇНИ В 20-І РОКИ
КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

В.І. Чирва

Україна завжди тяжіла до створення самостійної національної системи підготовки учительських кадрів. Творча спадщина видатних діячів Києво-Могилянської академії, педагогічні ідеї П.С.Сковороди, М.Н.Драгоманова, М.М.Аркаса та інших постійно були в центрі уваги передової української громадської думки. На початку 20-х років народ України отримав можливість втілювати в життя споконвічні мрії про власну педагогічну школу.

Події кінця 1917 – початку 1918 рр., що привели до встановлення влади рад принаймні на частині території України, докорінно змінили місце та роль освіти в системі суспільних відносин. Державна школа з притаманними їй можливостями забезпечувати освітні потреби лише певних верств населення не могла за своєю функціональною спрямованістю задовольнити більшовицький уряд республіки. Плани тодішнього керівництва в галузі культурного будівництва передбачали максимальне охоплення навчанням всіх бажаних. Пізніше це знайде своє відображення і в Програмі РКН/6/ 1919 р. Перспективи запровадження в Україні загального обов'язкового навчання поставили Народний Комісаріат Освіти /НКО/ республіки перед необхідністю вирішення цілої низки проблем. Чи не найголовнішою серед них було забезпечення шкіл кваліфікованими педагогічними кадрами. В 1918 р. на українських землях працювало 19 340 шкіл, в яких навчалось 1 663 901 учнів. /Нар. освіта на Україні на 15 грудня 1927 р./ Попередні підсумки шкільного перепису. - Х., 1928. - С.9/. Незважаючи на виключно важкі умови періоду громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції, мережа шкіл залишилася на попередньому рівні, а кількість школярів зросла на 300 000 чол. /Ставицький В.А. Становлення і розвиток середньої педагогічної освіти в Укр.РСР /1917-1920/ //Вища і середня педагогічна освіта. Вип. 3. - К., 1969. - С.55/. Саме цей зріст змусив уряд Радянської України не зволікати з практичним розв'язанням питань забезпечення учбових закладів вчителями. Особливо гострою стала підготовка кадрів для початкової школи, адже з 20 000

шкіл, що існували в республіці на 1 січня 1919 р. лише 1 074 належали до середніх, решта - були початковими /Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки /1917-1985/. - К.: Либідь, 1992. - С.31/.

Актуальність проблеми, що повстала перед українським Наркомпросом, ускладнювалась відверто негативним ставленням більшості вчителів до жовтневого перевороту. Мазни на увазі саме перші роки радянського будівництва О. Мізерницький писав: "У цю добу ми не зустрічаємо вчителів ні в лавах Червоної Армії, ані тим більше - в лавах комуністичної партії" /Мізерницький О. На шляхах до радянізації українського вчителства //Шлях освіти. - 1927. - №9-10. - С.16/. На думку сучасних істориків, остаточно перехід основної маси освітян на позиції радянської влади завершився лише в 1924-1925 рр. Тому вже в 1919 р. було поставлене питання про необхідність підготовки вчителів нової формації, здатних бути носіями комуністичної ідеології в школі. "Тепер ми повинні виховати нову армію педагогічного учительського персоналу, який повинен бути тісно зв'язаний з партією, з її ідеями, повинен бути проїнятий її духом, повинен привертнути до себе робітничі маси, проїняти їх духом комунізму, зацікавити їх тим, що роблять комуністи" - підкреслював В.І. Ленін /Ленін В.І. Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти 3 листопада 1920 р. // ВЗР. - Т.21. - С.384/. Надмірна заїдеологізованість та апологетика класового підходу у вирішенні питань освітньої політики стали на довгі роки домінуючими факторами культурного будівництва в Україні.

Необхідно зазначити, що на початковому етапі розвитку радянської школи керівництво республіки вважало за краще створення якоїсь особливої, відмінної від РСФР, системи народної освіти. Ідея розбудови "всесвітньої радянської республіки" була на той час всепоглинаючою. Декрети та постанови російського Наркомоса автоматично поширювалися на територію України. Аналогічно проводилась політика і на місцевому рівні. Виконком Харківської ради робітничих і солдатських депутатів, наприклад, 24 січня 1918 р. виніс ухвалу: "... исполнительный комитет, считая необходимым продолжение занятий в учебных заведениях, ни в коем случае не допустит насильственного закрытия учебных заведений",

ким би то ни було, если занятія в них проходять в условиях не противоречавших циркуляру народного комиссара по образованию т. Луначарского" /Вестник УНР. - 1918. - 24 января/ Але пізніша особливості економічного становища республіки, де наслідки громадянської війни були більш відчутними, аніж в Росії, привели до створення національної системи народної освіти і, отже, освіти педагогічної.

Належну роль у цьому відношенні відіграло також бажання українського народу будувати школу на дійсно національній основі. Не чекаючи відповідних декретів з боку Наркомпросу, місцеві органи народної освіти на практиці почали здійснювати українізацію учбових закладів. Так було, наприклад, в Чернігівській губернії, де вже на початку 1919 р. українська мова стала обов'язковою для викладання /ЦДАВО, ф. 166, оп. 1, спр. 874, арк. 16/.

В дожовтневий період учителів початкової школи готували вчительські семінарії, педагогічні класи жіночих гімназій, двокласні вчительські школи, трикласні церковно-вчительські школи. Така спадщина не задовольняла керівництво народної освіти радянської України. По-перше, існуюча мережа педагогічних закладів була б не здатна підготувати необхідну кількість спеціалістів. По-друге, викладацький склад педагогіки відверто бойкотував всі заходи радянського керівництва в галузі освіти. Слід, однак, зауважити, що така позиція викладачів багато в чому пояснюється ворожим ставленням до т. зв. старої інтелігенції з боку самої влади. Як слушно зауважили сучасні дослідники, це були часи, коли "антирадянськими" словоувалися будь-які виступи з боку "колишніх" - від критики заходів Радянської влади до організації студентських страйків на захист учнівської автономії /Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція. - К.: Наук. думка, 1991. - С.23/.

Внаслідок зазначених причин створювати систему педагогіки в Україні довелося, по суті, на порожньому місці. Тому перші заходи Наркомосу в цьому напрямі не відзначалися особливою послідовністю та цілеспрямованістю. Хоча ще 21 травня 1919 р. при підвідділі підготовки вчителів була створена комісія для реформи педагогічних навчальних закладів у складі О.В.Музиченка і К.М.Шербіни, її роботу було припинено через денікінський

наступ. На цей час в республіці, щоправда, вже існувала мережа короткострокових учительських курсів. Але їх поява була результатом, перш за все місцевої творчості. До того ж було незрозуміло, який мусить бути їх статус в майбутній системі освіти. "Нові навчальні заклади, - зазначав І.Д.Золотоверхий, - виникли переважно з ініціативи місцевих Рад, часом без належного врахування матеріальних можливостей, наявності кадрів викладачів та інших необхідних умов" /Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури /1917-1920/. - К.: АН УРСР, 1961, - С.232/. Влітку 1919 р. на засіданні комісії по реформі учительських шкіл на Україні було проголошено, що "всякое державне на звание учителя людей со стороны есть педагогический нонсенс" /ЦДАВО, ф. 100, оп. 1, спр. 402, арк. 21/. Але, попри все, в деяких селах на той час іншого виходу із скрутного становища не було. Тем "на громадських зборах висувалися найбільш достойні та здібні місцеві селяни, на яких покладалися відповідальність і почесне завдання навчати і виховувати дітей" /Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури /1917-1920/. - К.: АН УРСР, 1961, - С.230/. Мабуть немає потреби говорити про якість викладання в таких школах. Чи насправді кращий був рівень підготовки слухачів учительських семінарів. Тому не дивно, що голова Головопресвіти УРСР Я.П.Ганпо, маючи на увазі розвиток в Україні освіти, підкреслював: "За два роки революції тут нічого істотного не змінилося. Не було ні системи, ні перспектив" /Ганпо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. - Х.: ДВУ, 1920. - С.13/.

Система педагогічної освіти була остаточно затверджена на II Всеукраїнській нараді з питань народної освіти в серпні 1920 р. Згідно з нею всі педагогічні навчальні заклади України поділялися на два типи - Інститути Народної Освіти /ІНО/ та вищі трирічні педагогічні курси. Перші виникли на базі ліквідованих в республіці університетів і готували вчителів другого центру семінарів, профспіал, технікумів, гімназій - й робітфаків. Основа другого типу була більш різноманітна. Це - колишні учительські семінарії, нещодавно утворені педтехнікуми, деякі з короткострокових підкурсів. Готували вони вчителів для початкової школи. Другий час ця мережа була нещастійшою за кількістю, і до того ж розподілі "х не територіально" Україна був переважно

нерівномірний. В.А.Ставицький писав в цього приводу: "Не слід було враховано наявність навчально-матеріальної бази і потреби відповідної губернії чи повіту в учительських кадрах на наступні роки. З часом частина таких курсів прийняла своє існування" /Ставицький В.А. Становлення і розвиток середньої педагогічної освіти в Укр.РСР /1917-1920/. - С.67/. Мережа вищих трирічних підкурсів, що існували в УРСР в 1920/1921 навчальному році, уже в 1925 р. зменшилася зі 128 до 60 /Зотін М. Третя Всеукраїнська конференція по педагогічному освітньому /Путь просвещения. - 1924. - №10. - С.162/. Звичайно, головною причиною такого бурхливого скорочення підкурсів була відсутність необхідних коштів на їх утримання. Ті ж курси, які змогли вижити в умовах скрутного фінансового становища вели наліцзобрані не існування. Д.Орпихів згадував, що в 1920 р. Охтирський педтехнікум /з 1922 р. - Охтирські трирічні підкурси/ мав у своєму розпорядженні лише два звичайних "общественних" будинки, відведені йому під гуртожиток. Будинку ж для учбових занять не було. Останні проводилися в гуртожитку, в садку, на городі, в місцевій книгозбірці та музеї" /Орпихів Д. Охтирський педтехнікум на десяти роковини Жовтня //Вісник освіти. - 1927. - №9-10. - С.102/. Біля того, тяжкі умови післявоєнної розруки дещо не поставили під сумнів необхідність кваліфікованих педагогічних кадрів для шкіл взагалі. Затверджена 1 липня 1920 р. "Декларація ІНО про соціальне виховання дітей" вважала єдиною організацією виховання дітей дитячий будинок. Відповідно роль школи за цими планами зменшилася нанівень. "Першою справою ІНО України буде не школа /не до школи тоді було/, а врятування дитячого населення. Не школа, а соціальне виховання дітей. *хня державне забезпечення стало основним завданням ІНО УРСР", - писав Я.П.Ганпо /Ганпо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. - С.15/.

З часом негативне ставлення керівництва українського Наркомпросу до школи дещо пом'якшало. Нарком Освіти УРСР того часу Г.В.Гринько підкреслював: "Некоторый сдвиг государственного внимания и государственных ресурсов в сторону беспризорного детства, включение его в систему воспитания означает не отказ от школьной организации, а выстраивание рядом с ней новой цепи учреждений и мероприятий, выполняющих иную функцию, чем школа"

Трицько Г. М. Соціальне виховання дітей // Пути просвещения. - 1922. - №1. - С. 48.

В середині 20-х рр. школа буде поновлена в своїх правах і знову належне місце в системі народної освіти.

І все ж, незважаючи на труднощі розвитку, система педагогічної освіти в республіці дозволила хоч почасти ліквідувати значний дефіцит вчителів в школах.

27 вересня 1920 р. комісія ІНО РСФРР, заслухавши доповідь Г. М. Трицька про стан підготовки вчительських кадрів у республіці, схвалила досвід України і рекомендувала втілювати його в життя /Майборода Б. К. Становлення і розвиток системи вищої педагогічної освіти на Україні /1917-1922/ //Вища і середня педагогічна освіта. Вип. 15. - К., 1991. - С. 114/. Оскільки на той час досить виразно виявили про себе особливості в організації освіти в УРСР і в РСФРР, то була здійснена спроба узгодити між собою позиції російського та українського Наркомпросів. На Першій Всеукраїнській партійній нараді, що проходила в Москві в кінці 1920 - на початку 1921 р., важливе місце належало проблемі створення загальноосвітньої системи підготовки педагогів. Однак різне розуміння представниками ІНО України і Росії цільового призначення освітніх закладів /Особливо на рівні шкіл II ступеня/ привела до того, що в УРСР складалася особлива, відмінна від Російської Федерації, система педагогічної освіти. Цьому не змігло перешкодити навіть відверто негативне ставлення В. І. Леніна до української схеми організації народної освіти. Сана-Восмишиць з її положеннями, лідер російських більшовиків писав: "Трицько, як видно, пересобачив до безглуздя, заперечуючи політехнічну освіту. виправити це." /Ленін В. І. Про політехнічну освіту // ІЗТ. - Т. 42. - С. 222/. Як бачимо, незалежність освітньої системи в Україні з самого початку викликала неабияку роздратованість з боку московських можновладців.

З точки зору деяких дослідників, не слід переоцінювати значення національних особливостей дітей в той період системи, бо її соціальна функція була такою ж і в Росії. С. К. Гутянський підкреслював: "Національні особливості і традиції в галузі народної освіти знайшли своє відображення в різних формах навчання й виховання дітей та молоді. Але зміст і мета навчання й виховання в кожній соціальній та автономній республіці чи національній області єдині" /Гутянський С. К. Здійснення ленінських прин-

ципів народної освіти на Україні. - К.: Наук. думка, 1980.

С. 26/. Згодом саме таке розуміння національних особливостей культурного розвитку соціальних республік призведе до звинувачення прихильників української системи народної освіти в "націонал-ухильничстві", що відкину шлях до створення уніфікованої системи в СРСР.

Загальне керівництво улюбленими закладами педагогіки в Україні належало створеному при Наркомосі республіки Головпрофосу, який з початку його існування очолював заступник наркома Я. Н. Ряпо. Принциповою, на погляд голови Головпрофосу, була теза, згідно з якою кожен вчитель має мати лише вищу освіту. "В галузі педагогічної освіти, - писав Я. Н. Ряпо, - українська система рішуче дотримує того погляду, що кваліфікація педагога є вища кваліфікація. Тому не може бути й мови про середню педагогічну профшколу, бо така школа неминує перетворитися в загальноосвітню підготовчу школу до вузів, де-то втрачає б характер профшколи" /Ряпо Я. Н. Народна освіта на Україні за 10 років революції. - С. 41/. Необхідність принципового дотримання такого положення продемонстрував сам Я. Н. Ряпо. Спочатку Наркомос вважав технікуми середніми навчальними закладами. Однак під впливом Головпрофосу така точка зору була переглянута, і в 1922 р. технікуми було визнано вищими улюбленими закладами. Хоча трирічні педагогічні курси з початку свого існування належали до вищої школи, все ж в їх превисокому статусі відчувалася деяка невизначеність, і тому в 1925 р. вони були віднесені до технікумів. Все того ж року стали надходити пропозиції щодо скорочення мережі педтехнікумів. А. Бандурівський вважав, що скорочення їх на 45 відсотків дасть можливість вирішити певну низку проблем. На його роздум, такий крок поставить ІНО та педтехнікуми на більш міцний матеріальний ґрунт, дасть можливість "скупчити педперсонал" і відібрати більш тривалий склад студентства щодо вибору спеціальності /Бандурівський А. Загальне навчання та підготовка робітників освіти // Пути просвещения. - 1925. - №11. - С. 14/. Пропозиція не знайшла з боку Наркомату необхідної підтримки, але сам факт є яскравим свідченням того, що система організації педагогіки в Україні була підкріплена для обговорення широкими верствами громадськості, і процес її творення будуватиметься на демократичних засадах.

Не менш, потенційні можливості педагогічних закладів в збагаченні початкової школи вчителями значно обмежувала політика пролетарізації вищої школи, яка неухильно і досить активно проводилася радянським урядом України. В історико-педагогічній літературі довгий час панувала концепція оцінки пролетарізації як однозначно прогресивного явища в розвитку народної освіти. Були навіть спроби зобразити процес створення штучних підліг в отриманні вищої освіти для пролетарських верств населення демократизацією школи. Навряд чи така точка зору може бути виправдані. Адже не в демократію реалізація прав однієї частини суспільства за рахунок обмеження прав іншої її частини. Головним засобом пролетарізації вищої педагогічної школи того часу було створення такої системи набору, через яку до вузу потрапляли "соціально цінні і академічно здатні". Уже весною 1919 р. НКО УРСР рекомендував прийомним комісіям орієнтуватися на наявність у абітурієнтів рекомендацій партійних, профспілкових та інших громадських організацій, що стоять на платформі радянської влади /ЦДАВО, ф. 166, сп. 1, спр. 10, арк. 51 зв./.

З початку 20-х рр. було запроваджено нову систему комплектування вузів - за розкладкою. Згідно з нею плани прийому до вузів і його підсилючі щорічно затверджувалися на рівні ЦК КПУ/б/У. Правонаправляти /командирувати/ до вищої школи своїх представників отримували лише ті громадські організації, які стримали дозвіл партійного керівництва. Якщо абітурієнти відповідали за рівнем підготовки майже символічним вимогам колониуму, їх зараховували до складу студентів. Дуже швидко така система поповнення вузів виявила свою хибність. Так в педагогічні навчальні заклади України в 1922/1923 навч. році було подано заяв з командировкою - 1544, без командировки - 399. Ніяк колониуму одержали можливість вступити відповідно - 1164 і 392. Тобто далеко не завжди "соціально цінні" були й "академічно здатними". До цього треба додати, що того року план набору до педвузів республіки не було виконано /ЦДАГОУ, ф. 1, сп. 20, д. 1020, арк. 122/. Створилася, по суті, ненормальна ситуація, коли вища школа мусила виконувати не властиву їй функцію по ліквідації неписьменності. Відповідною була і професійна підготовка майбутніх педагогів. Не змогла серйозно поліпшити справу і мережа допоміжних учбових закладів /курси підготовки, "нуль-семестри", робітшани/. Тому в 1926 р. керівництво Наркомпросу

України змушене було відмовитися від комплектації вузів за розверсткою. Однак запровадження конкурсної системи не означало відмову від політики пролетаризації. По-перше, ті ж робітфракції вступних іспитів не складали. По-друге, посилилися вимоги під час проведення т.зв. соціальних чисток. До речі, спрямовані вони були не тільки проти осіб непролетарського походження серед студентів, але й серед викладачів. Київські вищі педкурси практикували такі заходи ще на початку 20-х рр. Дослідник їх діяльності Н.П.Дичек писав: "Студенти боролися проти ворожих елементів, що проникали у педагогічний та курсантський колективи, бойкотували лекції реакційно настроєних вчителів. Для очищення курсів від по-антирадянськи настроєних студентів проводилися перевірки їх соціального походження..." /Дичек Н.П. З історії педагогічної освіти на Україні у 20-ті роки // Укр. іст. журнал. - 1989. - №9. - С.85/. В кінці 20-х рр. цей процес набрав таких темпів, що НКО УРСР запланував на I п'ятиріччю випуск лише 75 відсотків студентського складу вищих навчальних закладів /ЦДАВО, ф. 166, оп. 15, спр. 128, арк. 16/. В умовах, коли партія урочисто об'явила про початок здійснення в республіці загального обов'язкового початкового навчання, це ще більше загострило проблему забезпечення шкіл України вчителями. Особливий непокій у керівництва викликала початкова школа, бо в другій половині 20-х рр. саме вона була масовою школою. Гострий дефіцит педкадрів спонукав деяких членів Наркомпросу внести пропозицію щодо заміни чотирирічних шкіл трирічними, щоб охопити всіх дітей навчанням /Комуніст. - 1928. - 18 лютого/. За таких умов було порушено режим нормальної роботи педагогічних технікумів. У 1928 р. НКО республіки прийняв рішення направити в школи студентів педтехнікумів, які перейшли на третій курс, давши їм можливість завершити курс навчання в заочному педвузі /Кліцаков І.О. Підготовка і виховання вчительських кадрів на Україні /1927-1937/ //Укр. іст. журнал. - 1990. - №2. - С.61/. Не менш відчутного удару завдало педагогічним учбовим закладам рішення про зростання їх функціонального навантаження. Так, для того, щоб забезпечити школи кадрами вчителів, органи народної освіти в ряді округів /Київський, Дніпропетровський, Полтавський, Прилуцький, Криворізький/ організували в 1928/1929 навч.році при педтехнікумах спеціальні курси по підготовці вчителів строком на 4-6 місяців. Працювали

також курси із строком навчання I-I,5 місяця; вони готували вчителів з осіб, що мали достатню загальну освіту. /Ніколаско В.Д. Боротьба Комуністичної партії за розвиток загальноосвітньої школи на Україні в I п'ятиріччі //Питання історії народної освіти і школи на Україні: Наукові записки Українського науково-дослідного інституту історії. - Т. У'І. - С.41/. Практика надзвичайних заходів з боку українського уряду та Наркомпросу можна пояснити тим, що для виконання плану загального обов'язкового навчання в 1925-1930 рр. додатково потрібно було 46 тис. вчителів. Педагогічні технікуми та ІНО могли забезпечити лише 15 тис., отже не вистачало 31 тис. /Загальне навчання в УРСР. - Х.: Держ вид-во УРСР, 1928. - С.13-14/. Абсурдність ситуації полягала в тому, що таке відношення до підготовки педкадрів отримало статус державної політики. В той час, коли педтехнікуми задовольняли лише 45,6% потреб школи ІНО УРСР приймає рішення про те, що треба "визнати мережу вищих шкіл загальною стабільною на найближче п'ятиріччя" /Шлях освіти. - 1927. - №2-3. - С.141/. Таким чином, педтехнікумам довелося працювати з максимальною напругою.

Весь учбовий процес був підпорядкований якнайшвидшому випуску спеціалістів. Навчальний рік тривав II місяців, тривалість лекцій була збільшена з 40 до 50 хвилин /Майборода В.К. Становлення і розвиток системи вищої педагогічної освіти на Україні /1917-1928/. - С.115/. Постанова листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП/б/ ще більш посилювала навчальну дисципліну в вузах. Був значно скорочений час літніх та зимових канікул, почалося врахування відвідування лекцій студентами, умовні переводи на наступний курс було скасовано. Ще в 1923 р. Я.П.Ряппо акцентував увагу на необхідності зделати тенденцію переростання педагогічних шкіл в "замасковані загальноосвітні". Тобто мова йшла про посилення педагогічної спрямованості навчання в педагогічних учбових закладах, які повинні були "соединить в себе научну обстановку бывшего университета с педагогической обстановкой учительских институтов, объединить научную подготовку с подготовкой педагогической" /Ряппо Я.П. Новый этап реформы педагогического образования //Путь просвещения. - 1923. - №7-8. - С.22/. Під впливом Головпрофесу протягом 20-х років питома вага спеціальних педагогічних дисциплін в навчальних планах педтехнікумів неухильно зростала. Студенти вивчали педаго-

гіку, дидактику, школознавство, методику викладання, педологію. Обсягом була педпрактика. Випускники педтехнікумів повинні були після закінчення навчання на протязі року працювати в школах і удосконалювати майстерність під керівництвом досвідчених учителів і тільки після цього отримували диплом. Бажання більшовистського керівництва зробити учителя головною постаттю в процесі комуністичного виховання молоді примусило його включити до навчального плану навчальними дисциплінами основи марксизму та історію класової боротьби. Щодо самих навчальних планів, то спочатку педагогічні навчальні заклади України працювали за самостійно складеними їх варіантами. Перший стабільний навчально-виховний план для педвузів з'являється в республіці в 1921/1922 навчальному році.

Недивлячись на те, що програма РКП/б/ проголошувала в галузі освіти безплатність навчання, скрутне матеріальне становище України змусило керівництво Наркомпросу переглянути це положення. В червні 1922 р. на нараді завідуючих губернськими відділами нарпросвіти була прийнята постанова. В ній підкреслювалося, що нарада "считає правильним введення плати за право учения в высшей школе, в институтах, в техникумах, но считает необходимым сосредоточить все усилия на том, чтобы не один пролетарий и ни один действительно неимущий интеллигент при проведении этого мероприятия не потерял возможности в высших учебных заведениях обучаться" /ЦДАВО, ф. 166, оп. 2, спр. 1603, арк. 10/. Практична реалізація цієї постанови на місцях мала свої особливості в залежності від джерела та рівня фінансування вузу. Так, наприклад, Київські вищі трирічні педкурси були платними, з селян оплата стягалась натурою, 10 відсотків найбідніших курсантів від оплати були звільнені /Дичек Н.П. З історії педагогічної освіти на Україні у 20-ті роки. - С.86/. Потреби культурного розвитку УРСР наполегливо вимагали поліпшення фінансового становища закладів педосвіти. "Величезну хибу ставило те, - писав Я.П.Ряппо, - що з 60 педтехнікумів ще 1924-1925 навчального року 30 було на місцевому бюджеті, цеб-то на найгоłodнішій пайці" /Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. - С.78/. Остаточо на державне утримання педагогічні технікуми перейдуть лише в 1926 р. Це дозволить Наркомпросу ввести виплату стипендій принаймі частині студентів. Це, до речі, дасть можливість керівництву на-

родної освіти республіки здійснити спробу вирішити ще одну досить складну проблему. Мова йде про те, що випускники вузів дуже неохоче йшли працювати в сільську місцевість, де була розташована переважна більшість початкових шкіл України. З цього приводу Я.П.Ряппо підкреслював: "Справа ускладнюється тим, що значна частина випускників наших ІНО та педтехнікумів ідуть на іншу роботу, у промисловість і торгівлю, де вони мають, безперечно, більший заробіток" /Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. - С.79/. Дійсно, матеріальне становище вчителів на той час було дуже важким. На I Всеукраїнському з'їзді вчителів делегат Назаренко характеризував вчителя як людину "голу, босу, морально розбиту" /Перший Всеукраїнський учительський з'їзд. - Х.: Держ. вид-во України, 1925. - С.35/. І все ж потреби школи в кадрах треба було задовольняти. 29 квітня 1927 р. РНК УРСР приймає постанову "Про обов'язкову службу студентів стипендіатів вищих шкіл" Згідно з нею, за кожен рік сдержання стипендії випускники повинні обов'язково відпрацювати за фахом. У разі порушення стипендіального зобов'язання треба було погасити заборгованість" /Бюллетень НКІ УССР. - 1927. - №42. - С.9/.

Рівень викладання в педтехнікумах був невисоким. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що кращі представники "старої" інтелігенції опинились поза вищою школою внаслідок свого непролетарського походження. Це призвело до того, що в 1926 р. лише 50 відсотків викладачів в педтехнікумах республіки мали вищу освіту /Ромер І. Наші педтехнікуми //Шлях освіти. - 1926. - №6-7. - С.212/. До того ж реформаторська "лихоманка" 20-х рр. привела до відмови, хоч і недовгої, від педагогічної спадщини минулого. "Майже всіма педвузами було взято напрям до зниження лекційної системи, а вкупі з нею й "пресловутих заліків", - писав в 1926 р. А.Бандурівський /Бандурівський А. Рік праці в галузі педагогічної освіти на Україні // Шлях освіти. - 1927. - №2. - С.115/. Тривалий час був відсутній навіть індивідуальний облік знань. Розпочата в 1929 р. нова реформа педшколи привела до "реабілітації" традиційних методів роботи в педагогічних учбових закладах.

На той час значна кількість педтехнікумів УРСР була українізована. Розпочата в 1923 р. політика "коренізації" закладів

освіти знайшла в галузі педосвіти ширю підтримку. Особливо успішно українізація проходила в педтехнікумах. З 60 педагогічних технікумів в 50 викладання велося українською мовою. /Паначин І.Г. Педагогическое образование в СССР. - М.: Педагогика, 1975. - С.55/. В той же час не були забуті культурні потреби національних меншин України. Значна кількість відкритих в республіці початкових національних шкіл потребувала кваліфікованих вчителів. Їх в УРСР готували 4 єврейських педтехнікуми, 2 - російських, 2 - німецьких і по І польському та болгарському /Стан педагогічної освіти на Україні //Шлях освіти. - 1928. - №5-6. - С.92/. На жаль, процес подальшої українізації освітньої системи в Україні був перерваний на початку 30-х років. За умов тоталітарного режиму такий підсумок є закономірним. Ще на XVII з'їзді РКП(б), обговорюючи перспективи розвитку національної культури в союзних республіках, Сталін відверто сказав: "Следует помнить, что, кроме права народов на самоопределение, есть еще право рабочего класса на укрепление своей власти, и этому последнему праву подчинено право на самоопределение" /Двенадцатый съезд РКП(б): Стенографический отчет. - М., 1968. - С.650/. Коли, на роздум більшовистського керівництва, партія почала втрачати можливість реально контролювати розвиток культури, було вжито ряд репресивних заходів, які звели нанівець процеси "коренізації".

Головним змістом реформи педагогічної освіти, що проходила в 1929-1932 рр. була реалізація планів партійного керівництва щодо створення уніфікованої в межах всієї країни системи народної освіти. Це був час, коли на думку сучасних дослідників "найпопулярнішими й найширше вживаними офіційною пропагандою стали слова "єдиний", "єдина"; єдина /по суті унітарна/ держава, єдиний план, єдина система освіти, єдиний творчий метод, єдині літературно-художні спілки тощо" /Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30 роки. - К.: Либідь, 1991. - С.238/. Якщо на початку цього періоду ще можна вести мову про розвиток педтехнікумів в межах існуючої національної системи підготовки педкадрів, то вже постановою РНК УРСР "Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти" зробила значний крок у напрямі її узгодження з російською системою. Остаточою системою підготовки вчителів в Україні втрачає національні особливості в 1932 р. після постанови

РНК УРСР "Про навчальні програми і режим у вищій школі і технікумах".

Довгий час в історичній літературі панувала думка про те, що існування в Україні незалежної від союзного керівництва системи педагогічної освіти були результатом "розкольніцьких дій" українських націоналістів. "Деяка частина НКО-ських діячів, - писав Г.М.Шевчук, - була націоналістично настроєна і робила все для того, щоб створити на Україні особливу систему народної освіти, відмінну від системи освіти в Російській радянській республіці" /Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні в 1921-1925. - К.: АН УРСР, 1963. - С.245/. Такі твердження не мають під собою підстав. Я.П.Ряппо, один з творців української системи освіти, на III Нараді нарисів освіти союзних республік в грудні 1923 р. підкреслював: "Если бы наши типы профобразования навязать Вологодской губернии это было бы, конечно, неправильно" /Протоколи совещаний наркомов просвещения союзных и автономных республик. - М.: Наука, 1985, - С.76/. Створення власної системи педагогічної школи в Україні було намагання збудувати таку систему, яка б найкраще відповідала потребам республіки того часу. Окремі її положення та принципи не втратили своєї актуальності до сьогодні.

ШЛЯХИ І ЗАСОБИ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ
УКРАЇНИ

/ Т.А. Гаркуша /

Естетичне виховання, як складова частина інтелектуального рівня кожного учня, кожної людини, має свої характерні особливості і чинники. Важливим є все: музична освіта, обізнаність з класичною спадщиною кращих пісенно-музичних та танцювальних творів українського фольклору, невичерпної скарониці образотворчого мистецтва, народних ремесел і хатніх промислів, народної медицини, фітотерапії і національної кухні, архітектури, традиційних засобів пересування, характерних особливостей мислення і життя.

Шляхи і засоби музичного виховання в національній школі не бувають нетрадиційної реалізації в процесі діяльності різних форм піднесення рівня інтелектуальної естетичної вихованості, що в національній школі здійснюється як в процесі класної, позакласної та позашкільної навчально-виховної роботи і засобами народної фамілології /сімейного виховання/.

Причому кожна форма діяльності повинна наповнюватися таким неординарним змістом національної культури, що кожен урок, кожен виховний захід, муштуть перетворюватися на педагогічне дійство, своєю чарівністю і багатством методів вираження, наближались би до кавкових, неповторних, які водночас відповідали б вимогам відбудови національної школи.

Головним засобом активізації творчої діяльності учнів початкових класів національної школи залишається урок, як унікальна і основна форма підвищення інтелектуального рівня і естетичного виховання.

Уроки музики в національній школі своєю структурою і основними елементами повинні бути здебільшого нестандартними і нетрадиційними. Система уроків музики в початкових класах своїм змістом і методикою викладання національного музичного мистецтва сприяє підвищенню рівня інтелектуального розвитку учнів і естетичного їх виховання на рівні вимог світової класичної і фольклорної музичної культури, а разом з народною дидактикою повертатиме національну етнопедагогіку до засад освіти в Україні.

Проектування структури уроку музики, як і будь-яких інших предметів, є складним процесом інтелектуальної діяльності учителя-викладача, який повинен врахувати взаємодію і логічну взаємозумовленість інформаційного, дидактичного та психологічного аспектів навчання і інтелектуального зросту учнів.

Робота над уроками музики в національній школі вимагає такої послідовності етапів:

1. Визначення загального психологічного механізму засвоєння музичної культури, залежно від типу навчального матеріалу (Музична класика, фольклор та спадщина; пісня, гра на музичному інструменті, музична грамота, музичний твір для слухання/.

2. Зумовлення мети, завдання і зміст кожного конкретного уроку, його місце у процесі засвоєння навчального курсу.

3. Проектування послідовності засвоєння учнями навчального матеріалу та виділення логічно завершених і органічно взаємопов'язаних блоків навчальної інформації на різних етапах уроку, системи уроків і педагогічного процесу в цілому.

4. Врахування розвиваючих, формуючих, пізнавальних і виховних можливостей творів музичної класики і національного фольклору при підготовці до уроків, позакласних і позашкільних заходів як засобу піднесення рівня інтелектуальності учнів початкових класів національної школи і прискорення відновлення самої школи.

5. Адосконалення структурних одиниць нетрадиційних уроків музики в початкових класах національної школи за традиційми і вимогами української етнопедагогіки, а саме:

М е т а як формування теоретичних основ майбутнього заняття в плані знайомства дітей з надбанням музичної культури, розкриття потреби інтелектуального зросту засобами музичних творів та доведення природної потреби бути обізнаним в царині невичерпних джерел естетичних уявлень і розуміння прекрасного.

З а в д а н н я як концентрація практичних проблем, що повинні реалізуватися в ході нестандартного /чи будь-якого іншого/ уроку музики, позакласного і позашкільного заходу і розкривати сукупність системи знань в предмету, формування

умінь і навичок та виховання певних почуттів чи якостей характеру та рис українського менталітету.

Обладнання нестандартних уроків і заходів з музики передбачає попередню науково-дидактичну розробку тої частини уроку, що допомагає учителеві "занурити" учня до середовища, що активно сприятиме формуванню важливого соціально-психологічного почуття національної самосвідомості /фонотека "Солов'їна Україна", записи крадчих дитячих, підліткових та молодіжних ансамблів народної і духовної музики рідного народу, графічний розпис партитур та нотиювати розучуваних творів, наявність в музичному класі дошки з нотним станом, посібників типу = Ф А С М І =, комплектів сопілок, шумових народних інструментів та под./.

І такий спосіб сучасного уроку музики в початкових класах вимагає нового підходу до кожного структурного елементу /представлення і показ музичного твору, засвоєння основної теми, вокальних партій пісні, музичного супроводу, закріплення та відшліфовка виконавчої майстерності/.

Одним із основних видів музичної діяльності учнів на уроці музики і водночас чи не найскладнішою діяльною роботою учителя є спів. Співацькі навички формуються у взаємодії з іншими здібностями. Наприклад, всі вправи і теоретичні відомості пов'язуються з пісню, або танцювальною мелодією, що засвоюється на уроці.

Так, вивчаючи у перших класах українські народні забавлянки: "Ой, длі, длі"; "Диб-диб"; "Печу-печу хлібчик"; "Качка йде" та колискові пісні: "Ой, був собі коточок"; "А-а коточок!"; "Ой, ти, коте сірий" та інші, діти навчаються не тільки правильному звукоутворенню, ясності вимови, формують співацьке дихання /виробляють вокальні навички/, але й формують початкові уявлення про певні музичні явища; зміст і характер пісень, деякі доступні засоби музичної виразності, побудову пісні /заспів, приспів, рухи мелодії вгору, вниз/ тощо.

На пісенних зразках діти знайомляться з нотною грамотою, а також з виконанням цієї пісні на дитячому музичному інструменті, слухають її у залісу крадчих дитячих хороших колективів України.

Перед слуханням музичних творів учням доцільно дати завдання, що сформовані на практичних навиках і знаннях.

Прослухати українські народні пісні з набору платівок. Музична Україна", співає хор "Дударики", або у виконанні дитячого хору Українського радіо і телебачення, та провести невеличку бесіду за таким примірним планом:

1. Яку пісню прослухали?
2. Хто її виконував?
3. Чи сподобалась вам ця пісня?
4. Що в ній чарівного?
5. Чи співаєте ви дома разом з батьками пісні? Які саме?

Переглянути слайди про дитячі фольклорні колективи України різних регіонів.

Національна школа вводить ще один етап роботи на уроці музики - гра на музичних інструментах. Музичне навчання, розвиток здібностей і виховання варто починати якомога раніше, тому має бути втіленими форми, доступні й цікаві для учнів початкових класів.

Не можна не враховувати ступінь готовності до навчання гри на інструментах, що вимагають від дітей значної уваги, зосередженості, усвідомленості й певного фізичного розвитку. Вдало обраний музичний інструмент є запорукою успіху, а тому варто починати із давньої і вічно юної сопілки. Це надзвичайно зручний інструмент, постановка гри на ньому наближена до вокальної. До того ж, як стверджують лікарі, гра на сопілці благотворно впливає на розвиток грудної клітини і дихальної системи. Учні, які грають на сопілках, набагато швидше розвивають свої музичні здібності, краще розуміють музичні твори.

У першому класі, наприклад, за програмою діти вивчають українську народну пісню "Подоліночка".

М е т а: Показати чарівність і неповторність дитячих пісень українського фольклору, довести потребу вивчення українських дитячих пісень як вираження духовності народу; розкрити пісенну творчість українського фольклору як невичерпне джерело натхнення, людської краси і естетичної насолоди.

З а в д а н н я: I. Засвоїти основні прийоми викладання українських народних пісень.

2. Навчити розпізнавати мінорні лади, записи ритмічного малюнку народної пісні, сформувати навички визначення структури пісні, що вивчається, і різноманітність прийомів аранжування народно-пісенних творів.

3. Виховати почуття поваги до народних пісень, стійке бажання засвоїти найкращі здобуття пісенного фольклору.

Обладнання: музичний інструмент /фортепіано, баян, сопілка, апарат "ФАСМІУ", слайди, магнітофон із записом української народної пісні.

/Хід уроку, його структурні елементи, в основному, схожі з аналогічними по інших навчальних темах і предметах/.

Методичні поради.

Заняття готується і проводиться як дієва робота по засвоєнню нової пісні-гри. Кожен елемент заняття спрямований на поглиблення знань про народну пісню, гру, танець так як сходинка до формування прекрасного та потреба пізнання найкоштовніших скарбів народної мудрості. Діти поширюють уяву про процес співу, як відомо комплексний, у якому практично бере участь весь організм дитини – звукоутворюючий, артикуляційний, дихально-м'язковий апарат, причому порушення функцій одного з них неминуче позначиться на якість співу. Після розучування мелодії пісні треба переходити до постановки гри. При постановці гри слід використовувати творчу ініціативу школярів, формувати основи самостійності в музичній діяльності учнів.

Завдання до дому: розповісти батькам про засвоєння на занятті і попросити їх наспівати одну-дві народні пісні. Підібрати мелодії цієї пісні на музичному інструменті, звертаючи увагу на лад /мінорний/, розмір /2-х дольний/ та ритмічний малюнок.

Естетичне виховання в сьогодняшній уяві національної школи базується на широкому застосуванні музичної спадщини українського народу, на знайомстві з кращими національними традиціями, обрядами, ритуалами.

Велика виховна робота у цьому напрямку належить позакласній роботі, яка спрямована на поглиблення національної свідомості учнів, на розвиток творчих здібностей і нахилів учнів з різних галузей культури.

Шляхи музичного виховання в національній школі набувають нетрадиційної реалізації в процесі діяльності різних форм підведення інтелектуального рівня естетичного виховання, а саме:

- музично-фольклорні театри;
- шкільна народна опера;
- фольклорно-етнографічні ансамблі /квартет хлопчиків "Козачата"; танцювальний колектив "Козацькі забави"; дівоче тріо "Либідь" і под./.
- інструментальні ансамблі /ансамбль сопіляків "Дударьки", ансамбль трієстих музик "Джерельце", тріо бандуристів "Веселка Дніпрова" та ін/.

Так музично-фольклорні театри при національній школі здійснюють виховання національної свідомості і самосвідомості. Цей складний процес можливий за умови, коли шкільні музично-фольклорні театри будуть діяти нетрадиційно.

Так уже назви шкільних музично-фольклорних театрів повинні бути нестандартні, що дасть можливість не тільки виховувати неординарність мислення, а й опосередковано стверджувати самотутність національного українського народного музичного мистецтва.

Наприклад, назви шкільних музичних театрів "Веселка Дніпрова", "Чураївна", "Козацький курінь", "За порогами", "Шляхами Козацькими" та інші. Несуть собою певну інформацію про традиції українського музично-театрального мистецтва, з одного боку, з іншого - зобов'язують ретельно, вдумливо на виваженій науковій основі добирати репертуар, розробляти перспективні плани формування інтелектуального рівня учнів початкових класів засобами національного музичного мистецтва.

Так для театру "Веселка Дніпрова" крім концертних програм можуть бути спектаклі "Різдвяна ніч"; "Майська ніч" /за мотивами п'єси М.В.Гоголя/; "Різдвяне свято" /Український вертоп для учнів початкових класів; "Летючий корабель" /інсценізація одноіменної казки А.Шилля для учнів молодших класів/.

Для шкільного музично-фольклорного театру "Чураївна" репертуар мусить бути іншим.

Так, для старшокласників це можуть бути фрагменти інсценізованого роману Ліни Костенко "Маруся Чурай", для учнів середніх

класів це можуть бути сцени із опери С.Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм"; тематичний концерт з народних козацьких пісень чи пісенної спадщини Січових стрільців.

Багатим і оригінальним має бути репертуар інших шкільних музичних театрів і студій. Так шкільний музичний фольклорний театр «Козацький курінь» орієнтовано репертуар можуть складати такі спектаклі: «Як запорожці Січ боронили»; «Ой на горі та жінці жнуть»; «А було це під Ковтими Водами»; які побудовані за мотивами українських козацьких пісень.

Нетрадиційним в роботі шкільних фольклорно-музичних театрів повинно також бути:

- Попередні конкурси на добір репертуару і його реклами та проекти оформлення спектаклів;

- Творчі конкурси виконавців вокальних партій майбутніх спектаклів;

- Запрошення на прогляд спектаклю;

- Спонсорське забезпечення реквізитами та інше.

Участь дітей початкових класів у діяльності музично-фольклорних театрів¹ перекидає місточок єдності нашого сьогодення /мислення, сприйняття і відображення навколишнього світу і взагалі життя/ із давно минулими часами та поколіннями, утворюючи єдине ціле - історію культури буття українського народу.

А до того ж великий виховний вплив стародавніх традицій, обрядів і ритуалів та формування на їх основі кращих рис юної особистості - учнів початкових класів національної школи.

До педагогічного процесу повинні повернутися народні ігри, обряди, свята, які традиційно відбувалися у пісенному, танцювальному чи музичному супроводі, відіграли суттєву роль у розвитку українського оперного мистецтва.

Опера, є синтетичний жанр, в якому поєднуються музичне, хореографічне, літературне та образотворче мистецтво. Поєднання різних видів мистецтва для сприйняття однієї теми дозволяє

1. Перший досвід таких театрів здобуто в Центрі естетичного виховання учнівської молоді в Києві на базі СШ № 122

добити високих результатів у розумінні сюжету і теми казки, в опануванні учнями тих специфічних засобів виразності, які притаманні окремими видами мистецтва.

Прикрасою національної школи, буде народна опера, яка діятиме на базі навчального закладу. Для створення оперних вистав, можна залучити учнів та викладачів музичних шкіл, які знаходяться поруч. Хорові партії оперних вистав виконуватимуть учні школи, а партії головних героїв – учні, які мають системну музичну підготовку, або вихованці музичних шкіл і училищ.

Оперні спектаклі "Коза-Дерева", "Лисичка-сестричка" М.В.Лисенка та "Івасик-Телесик", "Лисичка, Котик і Півник" К.Стеценка познайомлять учнів з національною класичною музикою, народними традиціями в них та змістом прекрасних казок.

Сучасні оперні вистави М.Іорданського "Казка про Ріпку", "Колобок" та М.Коваля "Вояк і семеро козлят" – з музичною спадщиною сучасних композиторів та сюжетами давніх казок, які відомі українській людині ще в часи Київської України – Русі.

Створення народної шкільної опери формує національну самосвідомість, розвиває музичні смаки і стійке прагнення пізнати спадщину свого народу, вдосконалює виконавчу майстерність.

Дитяча опера підвищує рівень національної культури та розвиває музичні та артистичні здібності учнів початкових класів, якщо з ранніх років будемо виховувати дитину на кращих зразках музичної та поетичної творчості рідного народу, прищеплювати учневі любов до музичного мистецтва, то ставши дорослою, така людина буде красива душею, помислами, розумітиме прекрасне, у неї сформується потреба спілкування з мистецтвом, з прекрасним.

Познайомити кожного учня сучасної і майбутньої школи з величезною і багатоплановою спадщиною свого народу – то почесне, відповідальне і конче актуальне завдання: без глибоких знань національної культури не може йти мова про формування справжнього громадянина, інтелігента, патріота, не варто сподіватися генетично здорової нації і цивілізованої держави.

Прикрасою національної школи будуть і фольклорно-етнографічні ансамблі, які можуть створюватися із числа учнів одного чи кількох класів, або з усіх початкових класів /різновіковий ансамбль/. Це можуть бути "Дударики", "Козачата", "Золотий колосок", "Саксаганські солов'ята", "Веселі ложка-рята" та ін.

Назва і її вибір має певне значення для всього майбутнього життя ансамбля, бо вдалий вибір назви - запорука успіху.

То ж назва повинна відповідати кільком вимогам і розкривати:

- напрямок /жанрово-проблематичну спрямованість /діяльності дитячого гуртку;

- романтико-пісенну спрямованість неформованого об'єднання шанувальників українського фольклору і етнічно-побутових традицій рідного народу;

- належність ансамблю саме до наймолодшої вікової групи школярів;

- певну задиракуватість, гумористичну усміхненість чи навпаки - надмірну серйозність цих виконавців та ін.

Репертуар фольклорно-етнографічного ансамблю складається із відомих /раніше опублікованих в збірниках/ народних пісень, забавлянок, пестушок, народних ігор, або записаних чи створених ними членами творчого гуртку.

Талановитий педагог кожну забавлянку перетворить у мініспектакль, так би мовити, супроводить "живою картинкою", мімічною сценою, гучним солоспівом чи тихеньким акапельним фоном.

Наприклад, маленька забавлянка "Ой лелі, лелі", що записана на Криворіжжі Д. Федоренком. Режисура постановки цієї забавлянки може бути різноманітною, однак обов'язково мати приблизно такі варіанти:

1. Солістка виконує забавлянку на фоні ансамблевого співу, який вторить їй голосом, рухами, мімікою, іншими діями.

2. Забавлянку виконує весь ансамбль, імітуючи рухи, що колишуть колиску /підвішену до стелі, ліжко-колиску, колиску-візок/.

3. Всі члени ансамблю виконують цю забавлянку, сидючи на сцені, що декоративно відтворює внутрішнє вбрання та інтер'єр українського стародавнього житла /традиційний побут: стіл, лава, покуть з іконою і рушниками, п'яльці для вишивання, веретена та ін./.

У скарбниці народної творчості можна знайти багато чудових зразків, гідних для використання у виховній роботі з учнями I - IV класів.

Це - колискові пісні, потішки, пісеньки-небеліці, ігри, загадки та казки.

Народні ігри та пісні тісно пов'язані між собою, в основі їх лежить синкретизм¹.

Тому їх штучне розподілення принесе тільки шкоду.

Найдавнішими за походженням є хороводні пісні, драматичні ігри, які колись: у сиву давнину, були частиною весняного календарного обряду і які ще до сьогодні подекуди виконуються саме навесні. Це ігри з темою землеробської праці, в яких і в словах, і в пластичні рухів відтворюється сіяба, зростання, збирання, обробка різних рослин. Пісні у хороводних іграх прості, легкі для запам'ятування.

Веснянки – здебільшого пісні хороводного плану, що супроводжуються не лише рухом за певним візерунком, а й своєрідним, властивим певному пісенному твору, малюнком. Тому у формуванні почуття прекрасного і підвищенні інтелектуального рівня учнів початкових класів беруть участь не тільки пісні, обрядові твори, потішки, а й народні танці і танцювальні мелодії.

"Дівочі танки", – писав відомий дослідник української народної поезії М. Максимович, – за зовнішнім виглядом бувають:

1. К р у г о в і – які ведуть, зімкнувшись в коло, це: "Мак", "Перепілка", "Завішка", "Король" та ін.

2. К л ю ч о в і – які ведуть, зімкнувшись одним ключем, це: "Кривий танець", "Галка", "Шум" та інші.^{2/}

Кругові ігри виконуються усіма учасниками, що стають колом, а зміст пісні передає відповідними рухами той, хто перебуває всередині кола. У хороводах, що відображають трудові процеси, рухи і жести допомагають розкривати зміст пісні чи іншого музичного твору.

Ключові ігри інакше називають орнаментальними, тому що виконавці відповідно до слів створюють візерунчатий хореографічний малюнок: гурт, ряд або лінію.

Наприклад: "Плету, плету лісочку" – в якому ряд, або лінія "плете і розплітає лісочку", – утворюючи своєрідний орнамент

1. Нерозчленованість різних видів мистецтва, пов'язаних ще з трудовими процесами /співу, танців, музики/ театральної гри.
2. Дитячий фольклор /Упор., вст. стаття та примітки Г.В. Довженюк. – К.: Дніпро, 1986.

тальними, тому що виконавці відповідно до слів створюють візерунчатий хореографічний малюнок: сурт, ряд або лінію.

Наприклад: "Плету, плету лісошку" - в якому ряд, або лінія "плете і розплітає лісошку", - утворюючи своєрідний орнаментальний малюнок, в якому зображується процес плетіння ліси.

Гра свідчить про трудову основу народної поетичної творчості взагалі. Надзвичайно різноманітні дитячі ігри. Окремі з них за своїм походженням сягають в часи формування української людності, ще задовго до Хрещення Київської України-Русі. Наприклад, "А ми просо сіяли", "Мак", "У городочку", та інші пізнішого походження. Про давність таких ігор свідчать і мотиви мелодій, зміст співанок. В давніх танках - хороводах брали участь члени одного роду або статі, тоді, як в розстановці гравців у дві супротивні лави відбувалися зіткнення двох родів чи статей. Давні за походженням ігри "Мак" /"Ой на горі мак"/ і "Мак" /"По горі льон, льон"/, "Верста", донесли до нас давні трудові землеробські процеси, що ретрансьюовані в художніх образах.

Окремі хороводи виконуються як дівочі і як дитячі.

Зразки таких ігор, що супроводжуються піснями, народними мелодіями, любив награвати, обробляти для сценічного виконання відомий український композитор - класик М.В.Лисенко, творча спадщина якого, проситья до початкових класів національної школи. Усім відома його збірка "Молодощі"¹, в якій кожна пісня має сценічну дію, а кожен твір може влючатися до педагогічного дійства.

Відома збірка В.Верховинця "Весняночка"², в якій будь-яка сторінка, немов у сльві весняного сонця, іскриться життєрадісним дитячим дзвінкоголоссям, де, що не гра, то викінчена за формою і глибека за змістом мініатюра, зігріта безмірною любов'ю до дітей, пройнята великою турботою про їхнє виховання.

1. Л и с е н к о М. Молодощі: Збірка танків та веснянок - К.: 1991.

2. В е р х о в и н е ц ь В. Весняночка: - ігри з піснями для дітей молодшого шкільного віку. - К.: Музична Україна, 1989

В наш час ігри повністю перейшли у дитячий репертуар, хоча традиційно в них грають здебільшого дівчата.

Наприклад: "Перепілка", "Подоляночка", "Молоданчик", "Огірочки". Для хлопчиків залишилися народні ігри козацького походження, ігри яких джур. Одним з ігор, в яку грають переважно хлопчики, є "Бобер". Подібно до "Бобра" гра в "Ліжмурки".

Народні ігри у супроводі пісень та танцювальних рухів виконувалися в народі до різних календарних свят, тому слід подбати щоб в репертуарі фольклорно-етнографічних ансамблів народних ігор і забавлянок були твори, що символізують прихід весни, проводи літа, зустріч зими, новорічних свят та інші.

Серед творів дитячого репертуару, які виконувалися тільки на Новий Рік, слід назвати колядки та щедрівки – вітання батьків, учителів, однолітків та добрих трударів – господарів та под.

Участь дітей в календарних святах та обрядах, які в основі своїй пов'язані із стародавніми віруваннями, світоприйняттям і в яких трансформовані народний глузл, мудрість, збагачує світогляд дитини, її духовність. Досвід стверджує, що діти з насолодою щедрують і колядують, коли традиційну форму наситити новим змістом, новими якостями.

Так при організації щедрювання і колядування в сільській місцевості учитель музики розучує з дітьми /хлопчиками/ традиційні в даній місцевості щедрювання, а разом з усіма учнями ті, що адресовані конкретним особам: директорів школи, учителям, завідувачу фермою чи гаражем, бригадирові, культпрацівникам.

Гра в супроводі пісні і танцювальних рухів впливає на гравців /виконавців/ кількома емоційно сильними подразниками, через що почуття любові до рідного краю, до отчого дому, до національних джерел стають міцними. При певному закріпленні /попторенні/ вони здібні перерости у норми життя. Національна школа широко використовуватиме такі цікаві і корисні для музичного розвитку дітей види роботи як гра на музичних інструментах, що дає можливість створити такі об'єднання як ансамбль сопілкарів, ансамбль троїстих музик, ансамбль бандуристів та інших.

Враховуючи доцільність залучення молодших школярів до

різноманітної музичної діяльності з метою всебічного музичного розвитку доцільно поєднувати, комбінувати основні види музичної діяльності.

Наприклад, добре поєднувати спів з грою на музичних інструментах та танцювальними рухами.

Так, в Кривому Розі, в СШ № 26 існує фольклорно-етнографічний ансамбль "Маринька", який поєднує вокальну групу дівчаток, інструментальну групу та танцювальний колектив. Кожна група має свого керівника, але всіх їх об'єднує один репертуар та одна мета – ознайомити дітей з фольклорною спадщиною рідного народу, виховати любов до української культури, естетичного сприйняття всього справді народного, що перевірено віками; набуття виконавчої майстерності, розвитку естетичних смаків і формування на їх підставі естетичних почуттів та переконань.

Учитель початкових класів національної школи не може йти впротореними шляхами, а мусить постійно шукати нетрадиційних форм, засобів і методів навчання і виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва на традиціях народної педагогіки, а значить і шляхами залучення народно-пісенної, музичної, танцювальної творчості українців від сивої давнини до сьогодення.

Вивчення козацького пісенного
спадку у фольклорних ансамблях
учнів I - IV класів національної
школи

Г.М.Мартянова, Д.Т.Федоренко

Теорія і методика викладання в початкових класах національної школи мусить виключати і певні види позакласної навчально-виховної діяльності особливо в тих випадках, коли мова йде про формування основ національної свідомості і самосвідомості у молодших школярів.

Теоретичні дослідження і практична апробація їх наслідків свідчать, що найбільш результативним і ефективним стане цей процес, коли він здійснюватиметься безпосередньо у фольклорному (фольклорно-етнографічному) ансамблі чи безпосередньо в ході його діяльності (розучування творів і підготовки репертуара, концертної діяльності, пошукової збирацької роботи, тощо).

Останні роки наука здійснила певні кроки повернення виховного процесу до козацької педагогіки.¹ Однак ще й досі немало учителів початкових класів виявляють безпорадність у побудові виховання високої духовності і моральності засобами козацької педагогіки. Саме тому є потреба бодай коротко дати теоретичне обґрунтування постановки діяльності фольклорних ансамблів у них козачат, до складу якого входили б учні I - IV класів, запропонувати учителям орієнтовний навчальний план та деякі рекомендації.

Теоретичні основи та методичні
особливості організації навчальної
діяльності фольклорних ансамблів
"Дні козачата"

Серед величезної скарбниці народної пісенності варто зосередити увагу на тих піснях, що якомось міром визначають назву фольклорного ансамблю "Дні козачата". По-перше, це пісні, які родом із козацтва і воскрешають яскраві історичні сторінки. До пісень цієї ідейно-проблематичної і естетичної групи можна віднести такі, як,

1. Козацька педагогіка: Концепція// Освіта, 1992.- 1 вересня; Українська козацька педагогіка /У кн.: Основи національного виховання: Концептуальні положення. Частина I /за заг. редак. В.Г.Куща, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергіичук.-К., 1993.- С.60 - 83;

наприклад, "Ой на горі та жінці жнуть", що є своєрідним гімном запорозькому козацтву, "Пісня про Морозенка", а це вже пісня - плач, в якій виконання наближається до речитативу, що перемежується вигуком. Пісня відтворює малянок картини героїчної боротьби козака Морозенка з Батарем.

Серед історичних пісень немало таких, які варто вивчати сучасним учням початкових класів. Це пісні, що є прикрасою величезного про шарку скарбниці світової пісенності, якою є спадщина козацької чубатої республіки: "Ой п'є Байда", "Ой з-за лісу, із-за темного", ряд інших.

І ці пісні виступають специфічним пісенним літописом боротьби українського народу за незалежність. В них Байда б'ється з турецьким султаном, славний національний герой України Мечай бореться з польськими загарбниками і гине в нерівному бою, перемагаючи ворога.

Для виконавської практики дитячим фольклорним вокальним ансамблям перелічені пісні занадто складні. Вони мають багато куплетів, дуже розвинуту мелодію, яка наближається до речитативу, або до думи, що, як і гекзаметр, має складну ритмічну структуру. Тому краще їх використати на заняттях зі спеціальним прослуховуванням, щоб це було заняття-"казка" чи "легенда", яка б здійснювалась під музичний супровід запису на платівці, чи магнітній стрічці, або у виконанні учителя, який починає знайомити дітей з поетичною історією тих далеких подій.

Близько до історичних пісень лежать козацькі соціально-побутові, що мають зустріч козака на Січі чи в родині, або його проповіді до війська, на бія, обов'язково розкривається широчінь козацької душі, бойовий настрій, залихвастість і готовність до руху, а то і сам рух. Такі пісні із задоволенням виконуються і дітьми.

Це народно-поетичні твори "Ой при лужку, при лужку", "Засвістали козаченьки", "Розпрягайте, хлопці, коні", "Іхав козак за Дунай", "Козак од'їжджає, дівчинонька плаче", що виконуються під музичний супровід або акапельно.

З цим блоком пісень тісно пов'язаний досить значний за розмірами цикл народних творів, які теж розкривають нелегку долю козаків, "Останній шлях козака", "Добрий вечір тобі, зелена діброво", "Козака несуть", "Ой на горі всгонь горить", "Ой у полі могила", і в завершення тематичного циклу "Заповіт" на слова Тараса Шевченка (первинний варіант музики до "Заповіту" створив М.В.Лисенко.

Треба відзначити, що всі ці пісні досить складні, тому до виконавської практики молодших школярів не можуть увійти: майже кожна з них має складний розмір, оспізування складів, а мелодія рухається монотонно, тобто під час діяльності фольклорного ансамблю "Дні козачата" керівнику потрібно провести спеціальне заняття з аналізом названих пісень, показати у записі на платівці, або запросити когось із досвідчених співаків, і високо кваліфіковано продемонструвати народні пісні підвищеної виконавської складності.

Окремо варто виділити родинно-побутові пісні.

В роботі з ансамблем з величезної скарбни українських пісень слід відбирати такі самотутні козацькі пісні, які відповідали б вимогам виконавчої практики молодших школярів, були б доступними для сприймання за діапазоном, і які б відповідали можливостям і навичкам вокально-хорового співу учнів початкових класів. Це пісні "Добривечір, дівчино", "Ішов козак без ліс", "Ой лопнув обруч коло барила", "Дощик, дощик", "Ой за гаєм, гаєм" та ряд інших.

І не можна замовчати про пісні ліричного змісту, пісні про кохання, які частіше закінчуються драмою. Це за віком молодшим школярам не зовсім зрозуміло, не відповідає їх чутливим настроям. Досить пригадати у виконанні дитячого ансамблю "Зозуленята" (керівник Р. Пауло), відомої "дорослої" пісні "Вернісаж", щоб переконатися у невичерпних можливостях дитячого виконання. Але і в цьому випадку на допомогу учасникам ансамблю приходять їх керівник, який педагогічно виправдано і методично мотивовано планує окремі заняття на яких за допомогою платівок і програвача, магнітофону чи відеомагнітофону можуть вклучатися до знайомства дітьми твори фольклорної класики "Віють вітри, віють буйні" (де гірка доля дівчини, козак якої загинув у чужій стороні), "Ой на гору козак воду носить" (про те, як чарівна українка полюбила козака, а віддають за іншого, ще й нелюба), "Ой ти, дівчино заручена" (коли стає невірною вірна кохана).. А можна в цій бесіді-концерті заслухати і авторське виконання, а то й самого вчителя-керівника "Юних козачат".

Таким чином, окреслено лише тематичне спрямування українських козацьких пісень, які можна рекомендувати для вивчення у фольклорному ансамблі учнів I-IV класів "Дні козачата".

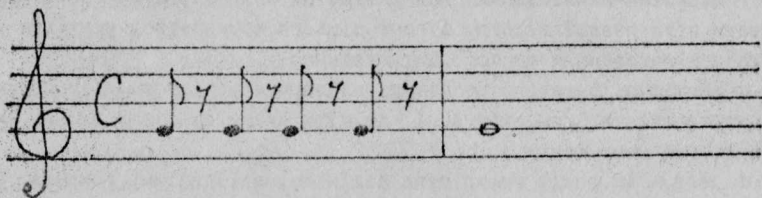
Такі теоретичні основи навчальної роботи в фольклорному ансамблі "Дні козачата" та деякі методичні поради вокальної роботи з школярами молодшого віку потребують окремого розгляду.

тобто "округлого".

Вокальне звучання й правильне дихання - поняття нерозривні.

При органічному поєднанні двох вокально-технічних навичок - дихання і звучання - постають такі важливі питання, як утримання дихальної опори та вільність звучання голосу.

Щоб краще відчувати дихальну опору можна запропонувати таку вправу: на одному диханні кожний звук співати

лі - ле - ля - льо - лю

не зв'язано, відокремлюючи один від одного.

Щоб навчити правильного звучання, необхідно навчити співака вивільняти м'язи гортані і губ, слід досягти такої координації між диханням, гортанням і ротом, при якій глибока вдихальна опора одночасно створюватиме вільну гортань (розширений "зівок").

Дотримання цих основних найближчих загальних правил (вимог) розумування українських народних пісень дозволить викладання в дитячому фольклорному ансамблі поставити на рівні сучасних вимог відродження національної пісенної культури. Успішному звершенню поставленої мети і практичному вирішенню завдань естетичного виховання засобами козацьких пісень сприятиме правильне планування занять в ансамблі по роках існування.

Багатолітній досвід дозволяє рекомендувати орієнтовний навчальний план на перші два роки роботи в дитячому ансамблі "Юні козачата".

Орієнтовний план роботи дитячого ансамблю "Юні козачата"

кк	: Зміст навчального матеріалу	:	Кіль-	:	
пп	: Теоретична	:	кіль-	:	Примітки
:	: частина	:	кіль-	:	
:	:	:	кіль-	:	
:	:	:	кіль-	:	
І :	2	:	3	:	4 : 5

Перший рік навчання

І. Мета, завдання

Слухання зразків

І г.

1	2	3	4	5
	вокальних фольклорних ансамблів тилу "Оні козачата"	дитячої вокально-хорової творчості (хор "Дударик" з Львівщини, хор "Щедрик" Довгнєвого району м. Києва		
2.	Знайомство з історією виникнення української народної пісні запорозьких козаків "Ой на горі та жінці жнуть"	Звучить українська народна пісня "Ой на горі та жінці жнуть" у виконанні керівника ансамблю	І р.	
	Використання портретів циклу "Гетьмани України" (в упорядкуванні Я. Іванченка			
3.	Звуки основного тризвуку мажору	"Добри вечір, дівчино" знайомство, розучування, інтонування розгорнутого тонічного тризвуку	І р.	Можлива транспозиція у більш низьку тональність
4.	Рити як вирішальний фактор у створенні танцювальності	"Добри вечір, дівчино" надання пружного звучання під час співу дрібних і пунктирних тривалостей	І р.	
5.	Драматургія пісні, засоби її втілення (динаміка, розподіл ролей - звідси різний характер звучання танцювальні рухи)	"Добри вечір, дівчино" - ігрова постановка між групою дівчат і хлопчаків, засвоєння рухів, створюючих елементи танцювальності	І р.	З урахуванням віку співаємо перші два куплети

Зразок орієнтовного плану заняття для кожного року навчання додається до навчального плану

1 :	2	:	3	:	4 :	5
6.	Побудова пісні - заспів (перша і друга фрази) і приспів (третя і четверта фрази)	-	"Добривечір, дівчино" Опрацювання мелодії заспіву - висхідної інтонації по звуках мажорного тризвуку з послідовним заповненням вниз			І г.
7.	Порівняння звучання тонічного тризвуку мажору і мінору		"Добривечір, дівчино" - виконання Знайомство з українською народною піснею "Реветя стогне Дніпр широкий" на вірші Т.Г.Шевченка			І г.
8.	"Реветя стогне Дніпр широкий" на слова Т.Г.Шевченка як символ української народної творчості		"Реветя стогне Дніпр широкий" - інтонування стійких звуків мінору			І г.
9.	Підвищене інтонування основного тону мінору через його деяку несталість		"Реветя стогне Дніпр широкий", "Сіно, мое сіно" - розспівування першої фрази на мінорний тризвук "Добривечір, дівчино" - повторення			І г.
10.	Висотне настроювання основного тону мінору під час співу слід спрямувати до квінти, яка звучить тонально більш стійко		"Реветя стогне Дніпр широкий" - робота над досягненням широкого дихання			І г.
11.	Запобігаючи при інтонуванні терції мінору її підвищення, дотримуватись		"Реветя стогне Дніпр широкий" - опрацювання кантілени, наспівного звучання мелодії			І г.

1 :	2 :	3 :	4 :	5 :
	деякого II збуження.			
12.	Відтворення ладово - контрастного відчуття мажору I мінору	"Ребе та стогне Дніпр широкий" - відтворення 4-х хвиль, першої I третьої - великих, другої I четвертої - малих	I г.	
13.	Художня виразність мінорного та мажорного ладів	Виконання пісень "Добривечір, дівчино" та "Ребе та стогне Дніпр широкий"	I г.	
14.	Бесіда про походження пісні I особливості діалекту української народної пісні "Ішов козак без ліс"	Показ пісні "Ішов козак без ліс", знайомство з мелодією	I г.	
15.	Надання жартівливого характеру за рахунок розбігу мелодії через T ⁶⁴	"Ішов козак без ліс" - розспівування мелодичного звороту T ⁶⁴ в першому такті та оспівування Д у другому та третьому тактах	I г.	
16.	Поєднання танцю I пісні	"Ішов козак без ліс" - в розмірі ⁹⁴ підкреслити акцент на 2-у долю I деяку танцювальність	I г.	Підкреслити акцент рухами тактування
17.	Досягнення танцювальності I за рахунок метру, де акцентована 2-га доля наближає до мазурки, I за рахунок ритму - чергування восьмих I шістнадцятих тривалостей	"Ішов козак без ліс" - робота над виробленням рухливості голосу під час розспівування складів шістнадцятими	I г.	
18.	Вплив місцевості походження пісні на	"Ішов козак без ліс" - опрацювання тексту	I г.	

1	2	3	4	5
	пісенний текст	місцевого колориту "без ліс", "без лідицу", "я ся не бояла", "переночуй" і т.п.		
19.	Побудова мелодії на прикладі пісні "Ішов козак без ліс"	"Ішов козак без ліс" - свідоме засвоєння мелодії з двох мотивів АББ А ¹ ББ А ¹ Б	І г.	
20.	Порівняння малюнку тонічного тризвуку 1 ³ 3 1 1 ⁴	"Ішов козак.." - виконання, "Добривеці р, дівчино" - повторення	І г.	Характер звуковедення
21.	Структура пісні: "Ой лопнув обруч коло барила" - заспів і приспів	Представлення веселої, комічної пісні, засвоєння мелодії	І г.	
22.	Співвідношення заспіва до приспіву як тоніки до Домінанти	"Ой лопнув обруч.." - опрацювання рухливої, танцювальної мелодії	І г.	
23.	З'ясування тотожності мелодії заспіву і приспіву	"Ой лопнув обруч.." - розподіл на групи виконавців заспіву і приспіву, робота над досягненням рухливості голосу	І г.	
24.	Пісня - танок з ритмом гопака або польки	"Український гопак" - слухання "Ой лопнув обруч коло барила" - підкреслити ритмічну структуру танцювальними рухами - два підскоки, три підтопи	І г.	
25.	Танцювальність в пісні	Повторення пісень "Ой лопнув обруч коло барила" та "Ішов козак без ліс"	І г.	

1 :	2	:	3	:	4	:	5
26.	Підсумкове заняття, Інтонування стійких звуків мажору та мі- нору	:	Повторення пісень "Добривечір, дівчино", "Рева та стогне Дніпр широкий"	:	1 г.	:	
27.	Весіла та концертне виконання пісень тан- цювального, жартівливо- го характеру	:	Виконання пісень "Доб- ривечір, дівчино", "Ішов козак без ліс", "Ой лопнув обруч коло ба- рила"	:	1 г.	:	

Другий рік навчання

1. Вступ Повернення до Історичного походження козацьких пісень
Знайомство з українсь-
кою народною піснею
"Нісня про Морозенка",
про боротьбу козаків
проти татар 1 г.
2. Продовження теми Іс-
торизму козацьких пі-
сень - козаки народ-
жуються не для щастя,
а для походів з Укра-
їни
Українські народні піс-
ні "Ой у лузі та ще й
при березі" - знайо-
муться не для щастя,
тво "Ой розвився" - слу-
хання, порівняння мелодії
обох пісень та вста-
новлення їх тожності 1 г.
3. Засоби музичної ви-
разності - співуча
мелодія заспіву, за-
мішана на доріській-
му та гармонічному
Інорі
Розучування другого го-
лосу приспіву "Ой у лу-
зі" - звернути увагу
на кварто-квінтові
стрибки, що надають ріш-
чості 1 г.
4. Залежність характеру
мелодії заспіву І
приспіву І ритмічно-
го малюнку
"Ой у лузі" - звертаєть-
ся увага на більш ста-
лий ритм чвертями у при-
співі 1 г.
5. Вміння виділити тотож-
ність мелодій двох пі-
сень І визначити різ-
ницю
"Ой розвився" - слухан-
ня з диригуванням у
розмірі ²⁴ "Ой у лузі"
продовжуючи засвоєння 1 г.

1	2	3	4	5
		другого голосу, звертаємо увагу на диригування у розмірі 4_4		
6.	Ладове пофарбування приспіву, використання народного фригійського ладу	"Ой у лузі" - додаючи перший голос приспіву ретельно опрацьовуємо зменшений тризвук (оспівування фригійського звороту)	I г.	
7.	Визначення загальних рис та розбіжностей у схожих за змістом піснях	"Ой розвився" - слухання "Ой у лузі" - виконання заспіву солістом або керівником, приспіву всіма учасниками	I г.	
8.	Надання рис характеру людини явищу природи - дощюку	Українська народна пісня "Дощик, дощик" - знайомство з піснею, визначаємо пунктирний ритм I дводольний метр	I г.	
9.	Побудова пісні - дві фрази, остання двічі повторена	"Дощик.." - опрацьовання першої фрази на зібраному, легкому, з твердою атакою звуці	I г.	Тональність можна транспо-
10.	Наближення ритму пісні до танцювального (нагадує галоп)	"Дощик.." - для кращого засвоєння ритму доречно застосувати танцювальні рухи, стрибки, тощо	I г.	нувати вивчати в залежності від мож-
11.	Розвиток мелодії, перемінний лад	"Дощик.." - чітка промова тексту, вірне розспівування голосних	I г.	ливістей ансамблю
12.	Оспівування звуків топічного тризвуччя	"Дощик.." - закріплення мелодичної лінії першої фрази в мажорі I	I г.	

1	2	3	4	5
		другої - в мінорі "Добривечір, дівчино" - звертаємо увагу на тонічний тризвук пер- шої фрази		
13.	Розвиток мелодії за рахунок варіаційних змін	"Дощик.." - варіаційні зміни у ковторі другої фрази доручаємо групі солістів	1 г.	
14.	Драматургія пісні, фермата в останньому куплеті	"Дощик.." - виконання, "Добривечір, дівчино"- повторення використан- ня ігрових моментів, танцювальних рухів	1 г.	
15.	Слухання, знайомство з піснею, визначення характеру і розміру	Українська народна пісня "В кінці греблі шумлять верби"- погой- дуючий малюнок мелодії першої фрази, працюємо над вирівнюванням во- кальної позиції	1 г.	
16.	Побудова пісні з 4 фраз, перша - мелодія соло, 2,3,4 - двого- лося	"В кінці греблі шумлять верби" - робота над дик- цією, розспівом складів	1 г.	Можливо виконан- ня зас- піву
17.	Мелодія першої фрази на ступенях мінорного тризвуку У-Ш-У-І-І	"Рече та стогне Дніпр широкий"- повторення "В кінці греблі"-порів- нюємо з характером попе- редньої пісні; визначає- мо різні фарби обох мі- норних мелодій	1 г.	керівни- ком або соліс- том
18.	Стрибок на октаву під час переходу на дво- голосся у другій фразі	"В кінці греблі" - опа- нування мелодією другого голосу, стрибок в мело- дії як знак тужіння дів- чини	1 г.	

1	2	3	4	5
19.	Восстановлення тотожності мелодії у другій та третій фразах	"В кінці греблі" - робота над єдиною вокальною позицією в нижній і верхній частині стрибка		I г.
20.	Знайомство з піснею, продовження теми нещасливого кохання	"Копав, копав криниченьку" - вивчення заспіву, рухливість підкреслюємо жестами "В кінці греблі" - виконання		I г.
21.	Насмішувате відношення до нерішучості козака підкреслюється засобами музичної виразності (темп, метр, ритм, розмір)	"Копав, копав" - для створення деякої танцювальності відіриваємо характер звуковедення -		I г.
22.	Побудова заспіву - двічі повторена фраза від тонічного обернення через домінанту до тоніки	"Копав, копав" - розслівування слів в кінці кожної фрази заспіву "Добривечір, дівчино" - повторення		I г.
23.	Драматургія пісні підкреслена перемінним ладом мінор-мажор	"Копав, копав" - засвоєння мелодії приспіву, тимчасового триголосся на мажорний тризвук		I г.
24.	Аналіз структури приспіву з трьох речень, де на початку першого і наприкінці третього звучить триголосся	"Копав, копав" - під час співу октавного унісону не переважувати нижній звук, верхній зменшити динамічно		I г.
25.	Жарт і посмішка в українській народній пісні	"Копав, копав" - виконання "Ой за гаєм, гаєм" - розучування, визначаємо жартівливий характер і відповідно до нього звуковедення		I г.

1	2	3	4	5
26.	Побудова пісні - куплет складається з двох фраз, друга двічі повторена	"Ой за гаєм, гаєм" - одна вокальна позиція від нижньої тоніки до верхньої		1 г.
27.	Встановлюємо тотожність засобів музичної виразності з вивченою за програмою піснею "Веселі гуси"	"Веселі гуси" - повторення, "Ой за гаєм, гаєм" - робота над динамікою, фразуванням		1 г.
28.	Повторення вивчених пісень, концертне виконання	Жарт і посмішка у побутових піснях "Дощик", "Копав, копав", "Ой за гаєм, гаєм"		1 г.

" В І щ І струни "

Учителю (керівнику) ансамблю "Юні козачата", солістам
І учасникам хору про кобзарське мистецтво Наддніпрянщини

Г.М.Мартянова, Д.Т.Федоренко

У місті Кременчуці Надворнянського району Івано-Франківської області на цвинтарі П'ятницький - 2 збереглась козацька могила визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр. в якій поховано 14 бандуристів - учасників тої Історичної війни під проводом Богдана Хмельницького за національну, політичну, економічну І культурну незалежність народу. Власне, це чи не єдина братська могила бандуристів, в якій поховано 12 старих полкових, 2 молоді кобзарі, на чиїх могилах встановлено висічені Із каменя бандури.

Хто ж такі полкові кобзарі, який подвиг здійснили, що назавжди увійшли до Історії як характерна ознака цієї епохи І виразник її, як герої козацтва, як літописці сивої минувшини.

С/М В.Д.Гриценка кобзарем називає співця, який акомпанує собі на кобзі.

Пробразом козацьких співців-кобзарів слід вважати Бояна, співця України-Русі, відомого по згадках в славнозвісній поемі "Слово про похід Ігорів".

Всім відомо про вщого Бояна, який "розіткався мислю по дереву, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами", того Бояна, що названий в рукопису "солов'єм давнього часу"; а в Київському літопису 1137 року мова йде про співця "гараздого Мануїла", у Волинському 1241 дія співець Митус...

Певно це ті Історичні особи, що саме в Україні перетворилися у кобзарів (бандуристів) та лірників, які стали супроводжувати козаків у їх нескінчених військових походах, навіть у битвах.

На превеликий жаль, Придніпров'я, як І вся середня Наддніпрянщина, де вивикали, жили, боролись І вмирали в боротьбі всі всім Запорозьких Січей, не збереглось групових (колективних) поховань кобзарів-бандуристів, І навіть значно пізніші поховання окремих кобзарів практично не дійшли до нас...

Історія не донесла свідчень про той момент, коли з першим загonom козаків пішли не співці-одинокі, а військові музиканти. Власне це зафіксовано в народній пісні "Ой пушу я конеченька в сад", в якій рефреном проводиться таке свідчення:

Військо йде, корогви мають,

Попереду музиченьки грають.

(Народні перлини: Українські народні пісні) Упор. текстів та вступне слово М. С т е л ь м а х а, - К.: Дніпро, 1971.- С. 90-91).

Але ж ця пісня є більш пізнім доказом того, що існували військові козацькі музиканти, що їх хтось же готував! А значить, на Землях Війська Запорозького діяли спеціальні школи полкової музики! Це припущення знаходить численні документальні підтвердження.

Було б добре, якби кожна школа мала свій ансамбль "Запорозькі козачата", бо то, найкращий засіб відродження національної самобутньої культури, якій уже не одна тисяча літ, відновлення українського шкільництва.

...1737 (в деяких джерелах 1738) року музична школа-училище (класи бандури, скрипки та гуслі) відкрито в м. Глухові. Тут готували співаків для придворної царської капели. Вихідці цієї школи в середині століття створювали капели в ряді міст України, зокрема в 1763 р. Інструментальну капелу при Київському магистраті. В її репертуарі були твори вітчизняних та західноєвропейських композиторів. При капелі діяла школа виконавців-інструменталістів, які виступали з концертами на народних святах (Див.: М а р к о А. П. Питання культури українського народу XVII - XIII ст. // Україн. Історичний журнал, 1971. - №2. - С. 101).

А до виникнення таких навчальних закладів (відділень) музичні і пісенні потреби народу задовольняли кобзарі, лірники, скрипалі, сопілкарі, співаки (з певним супроводом - звуконаслідувальними шумовими інструментами), які зовсім не обов'язково повинні бути сліпими. Вони були в кожному поселенні, слідували за кожним козацьким загоном, бо що може людина без пісні, без народної музики?

То ж відділення при загальних козацьких школах Землі Війська Запорозького дуже швидко набрали повсемісного визнання. Наприклад, до школи, що діяла на теперішній Орловщині (Новомоськовський район Дніпропетровської області) приїздили навіть з Києва, і що найбільш дивно, на навчання українському співу приїздили навіть з Варшави! Значить, музичне навчання і виховання було поставлено настільки високо і майстерно, що стало взірцем для тодішніх європейських держав.

Кобзарство невід'ємне від України, як Дніпро, як Запорозька Січ, як мальви біля хати. Як пише відомий дослідник запорозького

козацтва Дмитро Іванович Яворницький, "будучи високими цінувальниками пісень, дум і рідної музики, запорожці любили своїх боянів, сліпців-кобзарів, нерідко самі складали пісні та думи й самі бралися за кобзу. Кобзар, той же трувер, майстер-інгер, сліпчак-співак, завжди був у них бажаним гостем, бо він "всюди вештається і долю співає", кобзар-хранитель запорітних запорозьких переказів, живописець лицарських подвигів, часом перший лікар хворих і поранених, часом визволитель невільників із полону (Хто безкрилий - той безсилий // Україна, 1990. - 18 вересня. - № 212. - С.4).

Дніпропетровщина довгий час підтримувала давні традиції кобзарства. В обласному центрі діяв у післявоєнні роки ансамбль бандуристів, кобзарі-солісти, такі як Василь Шилипович Куриленко, композитор і співак, натхненник і організатор хору української пісні (Див.: Б р а в І н о к І. Під спів бандури// "Зоря", 1961. - І.ОІ. - № 1. - С.3), О.С.Коваль та інші.

У післявоєнний час на Дніпропетровщині навіть вважалось поганим смаком коли концерт художньої самодіяльності не включав виступу бандуристів чи кобзарів, якщо не зродених у власному гурті аматорів, то запрошених з інших.

В ті тяжкі для народу відбудовчі роки в багатьох містах (Київ, Полтава, Черкаси...) відроджуються професійні ансамблі (капели, тріо) бандуристів, до музичних ансамблів прославлених хорів вводяться кобзарі-солісти, супровід на бандурах; створюються нові колективи професійного і самодіяльного хорового мистецтва, в яких на повний голос звучить українська бандура. Наприклад, при Будинку культури Криворізького заводу "Комуніст" в 50-і роки діяла капела бандуристів і народний хор ("Зоря", 1957, - Іб.ХІІ. - № 246. - С.3).

Кобзарі-любители творили в більшості міст і великих сіл, в основному, районних центрів і селищ міського типу, однак поступово це мистецтво стало занепадати і підійшло було до межі існування..

Але ж історії відомо, що ще із утворенням перших поселень козацьких і військових об'єднань запорозької Січі на Україні зароджуються нові фольклорні жанри - думи і історичні пісні, що оспівували героїчну боротьбу українського народу за свою свободу і незалежність, за утворення своєї державності, за єдність українських земель і народу.

Думи і історичні пісні зі своєї появи і до наших днів виконували кілька важливих функцій, а саме:

- виступали, як усний опоеетизований літопис героїчної боротьби українського народу, тих незлічених жертв, що покладені на алтар незалежності;

- підтримували дух незалежності, почуття національної самосвідомості, кликали за будь-яких умов не коритися всіляким поневоловцям;

- виховували козацьких дітей і молодь на принципах загальнолюдських цінностей, на здобутках тої моралі і вірування, що передавалися протягом багатьох поколінь;

- формували переконання про непереможність давнього волелюбного і незалежного, працьовитого і співучого українського народу, який весь час (кілька тисячоліть!) жив на своїй землі, що для нього була і матір'ю, і колискою, і обетованою, і майбуттєм та ін.

Про їх давність свідчить такий факт. В одній з чеських граматики 1671 р. була вміщена українська народна пісня, яка належала, певно ще XV століттю (Див.: Історія Української РСР/гол.редактор О.К.К а с и м е н к о. - Т.І. - К.: Вид. АН України, 1968. - С.176).

На землях Війська Запорозького школи існували в кожному населеному пункті і виникали водночас з їх заснуванням, тому наприкінці XVII ст. їх уже було понад 2 тисячі (Див. Ш е о д о с і Я, Исторический обзор православной христианской церкви в пределах нынешней Екатеринославской епархии до времени формального открытия. - Екатеринослав, 1876. - С.5).

В ті далекі часи в кожній козацькій школі у великій пошані було кобзарське мистецтво, при більшості шкіл діяли дитячі колективи зних бандуристів-козачат, і у такий спосіб передавалося мистецтво народного співу і підтримувалися традиції солоспіву у супроводі гри на давньому щипковому інструменті.

Залишається лише здогадуватися, скільки то музичних відділень існувало при загальних козацьких школах (більшість архівів і статистичних даних Запорозької Січі згоріло, а решта зберігається в Санкт-Петербурзі, скільки носіями в душах українців усних поетичних літописів Історії батьківщини кожного - дум.

Значення слова д у м а змінювалося протягом довгого часу. Взагалі під думою слід розуміти такий великий віршований епічний твір з рядками різної довжини з частими римами (більш дієслівними) що багаторазово повторюються (Див.: Р и л ь с ь к и й М. Об українських думах/ В кн.: Украинские народные думы в переводах Бориса

Гурганова. - М., 1968, - С.8).

В підручниках для школи розповідь про думи і кобзарів, на превеликий жаль, уже давно не відповідає вимогам дня, втратила свою актуальність, адже про думи і кобзарів слід викладати дітям не в догматичних, та ще й затиснутих лежачими застою і закостенілими формами, а в перебудованому плані. І розповідь повинна звучати на уроках літератури і позакласного читання, історії, народознавства, у позакласній навчально-виховній роботі серед учнів різних вікових категорій.

Поетична форма української думи шліфувалася і вдосконалювалася протягом століть і має цілковиту завершеність. Поетичній формі дум властиве класичне надбання народної поезики, індивідуальна епічна чи ліроепічна художня оповідь - спів у супроводі кобзи (бандури) або ліри (Див.: П а в л і й П.Д. Героїчна поезія українського народу/ В кн.: Українські народні думи та історичні пісні/ Під ред. М.І.Р и л ь с ь к о г о. - К.: Вид. АН України, 1955.- С.42).

Одна з найперших дум, які зафіксовані датується XVI ст. Під 1606 р. в польській хроніці Сарніцького зроблено перший опис твору, що належав до жанру дум (про братів Струсів) і зафіксовано термін "дума" (Див.:Українська народна поетична творчість.- К.:Рад.школа, 1965, - С.22).

До 1684 року відноситься перший запис думи "Козак голота" (там само),

Для дум характерний вступ (заспів, зачин), епічна розповідь (розгортання сюжету) і кінцівка (закінчення, славословіс). Думи не мають пісенної строфіки, а розраховані здебільшого на речитатив, спів під акомпанемент, типу мелодекламації, вигуки та музичні заставки, що відіграють важливу композиційну та емоційну роль. Ось, наприклад, після кількох музичних акордів кобзар виконує заспів (зачин) думи:

На татарських полях
 Та на козацьких шляхах
 То ж не вовки-сіромани
 Квилять та проквиляють,
 Не орли-чорноскрильці клекоцуть,
 Попід небесами літають, -
 То ж сидить на могилі
 Козак старесенький
 Та на бандуру грає-виграє,

Голосно жалібно співає!

(Дума "Смерть бандуриста").

І хоча це лише зачин, але в ньому і емоційні епітети, і порівняння і оті всі особливості, які дають підстави твердити про високо-художній мистецький твір. У такому ж ключі виконана і кінцівка думи (заключення):

І будуть козаки подорожні проїжджати,

І твій голос зачувати,

І до могили будуть привертати

(Історичні народні думки та історичні пісні... - К., 1966. - С. 37-38).

Думи, що дійшли до нас, напевно являють собою жалюгідні уламки, відлуння більш давнішого самотнього українського епосу, щось на зразок опоетизованих "переодягнених" у форму новітніх жанрів фольклору перлин українського літописання Межигірського, Хмельницького, Лизогубівського, Київського, Львівського руського, Волинського та ін. (а то й загальнослав'янських Лаврентівського, Іпатівського, Ніконовського та ін) літописів, що містять у собі багатий матеріал з історії боротьби українського народу проти турецько-татарських навал, проти зазіхань польської шляхти, інших завойовників.

Думи своєю суттю, проблематикою, призначенням дуже тяжіють до історичних пісень, інколи вбирають в свої жанрові ознаки, деякі риси іншого жанру, але однаково цінні в процесі відродження національної самосвідомості українського народу.

А хто може переконливо довести, що думи та історичні пісні незрозумілі для сприйняття учнями початкових класів національної школи України? Таких наукових свідчень в природі не існує, тому варто обрати єдино достовірний шлях - знайомити молодших школярів у доступній для них формі із творами минушини, а до репертуару дитячих фольклорних ансамблів "Запорозькі козацата" добирати твори такої виконавської складності, щоб були під силу юним співакам і музикантам.

... Відомо, що кобзарі найчастіше виступали з козацьким військом, переносили труднощі походів, а часто їх бандура відігравала чи не однакову з багнетами роль, за що безстрашні співці волі і носії совісті українського народу клали свої сивочубі голови.

Документально підтверджено, що після розгрому Коліївщини польська шляхта щонайперше розправлялася з кобзарями, стративши

популярних в народі виразників "непокірної душі народу" Прокопа Сврягу, Василя Варченка, Михайла Сокового, слава їм вічна! І страчено їх за те, що "гайдамакам на бандурі грали", як записано в "Коденській книзі" (Див.: Л а в р о в Ф. І. Кобзар Остапа Вересая. - К.: Вид. АН України, 1908. - С. 4).

На превеликий жаль, до нас просто не дійшли, а можливо (що маловірогідно), поки ще не знайдено багато дум, які, якщо їх поставити у хронологічний ряд поруч з уже існуючими і відомими, утворили б своєрідний український епоетизований літопис, цінність якого у порівнянні навіть із всесвітньо відомим "Словом о полку Ігоревім" чи віршованими епосами інших народів (Коли народний епос, "Коблан" - каракалпакський, "Гесер" - бурятський героїчний епос, "Джангар" - калмицький національний епос, давні і вічно кні руди "Калевали" - карельський епос... (була б не меншою, і хто знає, можливо й ні з чим незрівняною...).

До того ж наявні всі підстави стверджувати, що на Україні в часи Запорозької Січі було кілька так званих шкіл кобзарського мистецтва, кілька самостійних джерел появи історичних дум - літописів (Запорозька, Орловщанська, Чернігівська, Галицька, Полтавська, Глухівська, Київська та ін.).

На Лівобережній Україні діяло 800 полкових, крім того існували парафіяльні, згодом (з 1746 року) державні (казенні) школи, у більшості з яких навчали дітей закону божому, вивчали російську, німецьку, французьку мови (деякі - турецьку), арифметику, вчилися малюванню, співу, танцям (Див.: Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: X - поч. XX ст. / Відп. ред. М. Д. Я р м а ч е н к о. - К.: Рад. школа, 1991. - С. 74, 76).

Навколо цих своєрідних центрів групувалися певні кобзарі, кожен із власним репертуаром, поширювалися фольклорні твори певної сюжетно-історичної проблематики.

Так на території Запорозького центру кобзарського мистецтва в різний час записані думи "Козак Голоста", "Самійло Кішка", "Іван Богуславець", "Маруся Богуслаєвка" та ін. Орловщина (нині Дніпропетровська область) дала світу думи та історичні пісні "Зажурилась Україна, бо нічим прожити", "Свратиша, стара мати, а три сини мала", "Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі".

З Чернігівських земель по Україні пішли думи "Федір Безродний, бездольний", "Смерть козака Сандуриста", "Козак нетяга Фесько Ганжа Анцибер" і т.д.

Інк бачимо, думи за походженням мають своє чітко виражене спрямування і у переважній більшості несхожі змістом, формами і мовно-літературними засобами, хоча чимось водночас схожі і на російські биліни. Чи не нагадують ці рядки нам російську биліну?

Зло супротивна хвилечна хвиля встает,
Суда козацькі молодецькі
На три часті розбиває.
Перву часть ухопило -
У білараяську землю занесло;
Другу часть схопило -
У Дунай в гирло забіло:
А третя часть тут має -
Посеред Чорного моря
На бистрій хвилі
На лихій хуртовині потопляє.

(Дума "Олексій Попович").

Звернімо увагу на мову твору, на якій відчутний значний вплив давньоукраїнського усного мовлення...

Герої українських дум - захисники Інтересів народу ("Козак Голота", "Отаман Маташ-старий", "Самійло Кішка", "Розмова Дніпра з Дунаєм") славили героїв селянських повстань, а деякі стверджували високу моральність засобами соціально-побутових сюжетів.

Кобзарське мистецтво здавна цікавило фольклористів та етнографів, літераторів і музикознавців, адже кожна дума - то якась часточка, якийсь елемент, на жаль, незведеної до купи української "Іллади" і "Одісеї" літопису української Трої - зруйнованої Січі...

Захоплювались кобзарством відомі вчені минувшини Філарет Колесса (Українські народні думи. - Львів, 1920), Михайло Максимович (Украинские народные песни. - М., 1834; Сборник Украинских песен. - К., 1849), Амвросій Метлинський (Народные южноукраинские песни. - К., 1864), Вл. Антонович і М. Драгоманов (Исторические песни малорусского народа. - т. I-2. - К., -1874-1875) та багато інших,

Записували, вивчали, добре знали думи і історичні пісні провідні письменники України Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, Леся Українка, Іван Манжура та велика плеяда інших дореволюційних поетів, драматургів, прозаїків, письменники радянської доби.

При багатьох військових церквах Запорозької Січі існували хори, репертуаром яких були псалми і контакти, релігійна форма яких поступово набувала світського змісту, а хористи все частіше вико-

нували і народні пісні та думи про відомі всім співвітчизникам події.

До того ж в Київському, Харківському та Чернігівському колегіумах існували хори і оркестри, що дали світу визначних композиторів М.С.Березовського, А.Л.Веделя, Г.Рачинського і ін. (М а к а р о в А.П. назв. праця. - С.101).

Керівнику фольклорного ансамблю учнів I-II класів "запорозькі козацата", учителям музики та співу і взагалі всім, хто має причетність до відродження національної школи, культури і свідомості, треба знати історію кобзарства на Україні, особливості єдиного у своєму роді явища світової культури, яку несли кобзарі, лірники, сопілярі і скрипалі, якою полонили серця сотень поколінь, і нині є джерелом естетичної насолоди і духовного задоволення людей різних вікових груп.

Варто відтінити, що українське козацьке хорове мистецтво, унікальне в історії пісенно-музичної культури, кобзарство і лірництво дали ще й першого в світі теоретика українського багатоголосся, так званого партесного співу М.П.Ділецького, хто першим в історії культурної музики ввів народні козацькі мелодії. У всякому разі до XIII ст. такого явища цивілізований світ ще не знав, а підручник М.П.Ділецького "Ідея граматики мусекийской...", на якому виховувалось багато поколінь українських і російських композиторів того часу, був єдиним кілька століть (Див. Історія Української РСР. - т. I. - К., 1958. - С.304).

З того часу починається обробка українських дум і народних пісень. Дуже поширеними стали обробки пісень "Іа нема гіри нікому", "Ой під вишнею, під черешнею", "На березку ставка" невідомих авторів. А які прекрасні переробки Н.І.Ніщинського, М.В.Лисенка стали світовою класикою!

Кобзарство (і лірництво), втративши свої первісні функції супроводу козацьких загонів, поступово перетворилося в самостійне мистецтво здебільшого сліпих бандуристів (кобзарів) - одинаків, хто при допомозі поводирів (хлопчика чи дівчинки-сирітки) або самостійно мандрували по Україні, відвідуючи слободи, хутори, села, міста, ярмарки. Це вже настав період початку занепаду кобзарства. Однак і в цей час не було свята чи ярмарки без кобзаря, бандуриста, лірника чи скрипаля, а то й кількох музик (поява тріоїстої музики, теж суто українського явища).

Відомий український художник і етнограф, мистецтвознавець і

співець Запорозької Січі Опанас Георгієвич Сластін (1800 -1933) все своє життя малював портрети тих кобзарів і лірників, хто на той час ще блукав стежками українських степів чи доживав вік на якомусь хуторі. Так науці і прийдешнім поколінням збережена галерея сліпих співців в Українській Трої, як називали в освічених колах зруйновану Катериною II Запорозьку Січ (Див. Портрети українських кобзарів О.С л а с т і н а / Вст. стаття, примітки і коментарі Ю. Турченка. - К.: Вид. АН УРСР, 1961. - С. 62).

Продовжуючи традиції музичних відділень загальних козацьких шкіл взагалі, і тої, що діяла при військовій церкві в 1870 р. в Січській фортеці в гирі р. Самари (Орловщина Новомосківського району), кобзарі, лірники і співці Придніпров'я у дореволюційний час прагнули збудити заснулу національну свідомість, козацьке лицарство і славу, стремління до справжньої свободи, за що зазнавали не лише утисків, а й фізичної кари, заточення на Соловецькі острови, страти,

Визначні кобзарі минулого і початку двадцятого століття Остап Микитович Вересай (в народі ще Лабза), Михайло Степанович Кравченко, Федір Данилович Кущнерик, Степан Артемович Пасюга, Петро Іванович Неховайзуб, Дмитро Скорик, Трихон Магадина, Петро Сіроштан та інші виконували кожен свої думи та історичні пісні, а об'єднані в єдиний ряд, вони воскресали в художньо-емоційній формі історію запорозького козацтва і гірку долю України. Це думи "Три брати Озовські", "Удова і три сини", "Коні вченко", "Слексі Попович", "Про сестру та брата", "В Царграді на риночку", "В Царграді на базарі", "Буря на Чорному морі", "Про смерть Барабаша у Великих Сорочинцях", більшість з яких складено чи відновлено, перероблено, окремі уривки стародавнього тексту об'єднані в цілий самостійний твір... А це внесок, що дорівнюється подвигу літописця...

Досить цікава творчість славнозвісного кобзаря Егора Хомича Мовчана, який був майстерним виконавцем "Маршу атаманові кошовому Війська Запорозького Івану Сірку" (слова Яс. Щоголіва, музика народна).

... Загула Козацька Рада,
Батько волю нам вволив,
Сколихнулася громада,
До кордонів з куренів.
Ркуть на волі добрі коні,

Гострі шаблі бризкотять,
На верхах шлики червоні,
Мов маки у нас горять...

С.Х.Мовчан - єдиний, хто врятувався після розстрілу 225 кобзарів і лірників, які співали про голодомор 1933 року. Уже незадовго до смерті патріарх радянських кобзарів згадував ту думу, в якій шлося про канібалізм, коли одна божевільна від голоду мати з'їла свого синочка.

"Не можна її співати. Не час... У 1935 році через неї було знищено в Харкові близько 225 кобзарів і лірників. Зразу ж після голоду вони ходили по селах і співали цю думу. Тоді влада зібрала їх усіх у Харкові, нібито на "слет народних півців" і за місцем усіх розстріляла. Мені вдалося не поїхати. Мій поводитир на той час десь запропастився. Я пішов його шукати, і ловці мене не знайшли". (М і н я й л о Г. Кобзарська пісня про Запорізьку Січ / Нар.творчість та етнографія, 1991. - № 1. - С.179).

Уже не раз сповіщалося про те, що Д.І.Яворницький багатократно запрошував до Катеринослава (Дніпропетровська) провідних кобзарів усієї України М.Кравченка, С.Насюгу, І.Кучугуру-Кучеренка, Г.Кажушка, Е.Мовчана, які співали мало відомі і непоширені в репертуарах інших кобзарів твори "Про Сагайдачного", "Плач невольників в турецькій неволі", "Северин Паливайко" та інші.

Д.І.Яворницький прагнув допомогти матеріально і підтримати духовно кожного кобзаря України, збираючи водночас всі можливі відомості про кобзарів минувшини.

Не покращала доля народних співців Катеринослащини (Дніпропетровщини) і у довоєнний час - вони жили на межі злидарства.

Правда, в квітні 1939 р. проведена перша республіканська нарада фольклористів, у програмі якої - нарада-семінар і концерт кобзарів і лірників (від Дніпропетровської області взяли участь Андрій Сіренко, Михайло Бадловка, Захар Дудуа, Єфімія Чирва), зустріч з українськими письменниками і вченими-фольклористами...

Свій почесний обов'язок вони виконали і в грізне лихоліття Великої Вітчизняної війни - калатали у дзвони людської пам'яті, будили серця, вселяли ослаблomu віру, нагадували про патріотизм і героїзм українського козацтва і його славних нащадків - білців і командирів, відважних воїнів, підпільників і партизан. В роки війни і після неї кобзарі створили чудові думи та історичні пісні "В неділю рано-пораненьку", "Встали ми за волю краю", "Героїня

Зоя" (дума Ганни Пилипівни Черев"язко з м.Навлограда), "На закінчення війни" (дума кобзаря Андрія Сіренка з села Олександропіль Петропавлівського району) та ряд інших.

Дніпропетровський дослідник ріднокраю, вчений і письменник Іван Шаповал простежив життя і творчість кобзаря і музичних справ майстра Олексія Семеновича Коваля з Підгороднього, що біля обласного центру.

Кохаючи у народній пісні О.С.Коваль тонко розумів її душу, то й умів викресати сміх - коли пісня жартівлива, чи сльозу- якщо сумна, вмів примусити глибоко замислитись, зачаровуючи слухачів щирим співом, що завжди йшов у нього від від самого серця. Кобзар майстрував неповторні бандури (зробив їх понад 30), які дарував шанувальникам цього мистецтва.

Уславився Олексій Семенович як різьбяр: численні побутові речі його роботи прикрашають музеї Києва, Харкова, Дніпропетровська, інших міст і сіл. Зібрав кобзар і багатющу бібліотеку з автографами О.Гончара, П.Усенка, письменників Дніпропетровщини. Крім того, був О.Коваль заснував капелу бандуристів... багато зусиль доклав до створення народного музею. Багатим було життя цієї непересічної людини, чий кобзарський хист благословив свого часу сам академік Яворницький, батьком козацьким, батьком кобзарським званням у народі. Воістину, така творча особистість, як Олексій Семенович Коваль, гідна окремої книги. (Див.: Нікуліна Н.Струни не замовкли// Зоря, 1991.- В.Х. - № 192. С.4).

Багата Земля Придніпров"я на кобзарів. Те ж Підгороднє дало світу ще одного поета-співця Івана Тимоновича Ляценка (учня самого Федора Даниловича Кушнерика), гнівного і ліричного, буремного і душевного, який увійшов у Історію української культури під прізвиськом Ляценка-Старченка. Це його пісні і думи були прикрасою фольклору цілого століття, а "Дума про розбійників-шалапутів на Україні" пережила той вік.

Ганну Пилипівну Черев"язко, кобзарів Івана Панасовича Скотаренка, Степана Макаровича Мацуру, село Олександропіль Петропавлівського району уславив співець козацької долі кобзар Андрій Сіренко, чиї думи і пісні увійшли до золотого фонду народної скарбниці.

В Історичних піснях післявоєнного періоду ("Пісня про Кривбас"; "Пісня Криворізьких гірників", "Наша шахта у змаганні" і т.д.) відтворюються прагнення народу відродити зруйноване війною господар-

ство, славиться натхненна праця народу, що переніс найтяжчі випробування найжахливішої в Історії людства війни.

У повоєнний час кобзарство довгий час миготіло мов слабенька лампадка перед Іконою відродження, тліло, немов Іскорка в пригашеному багатті людської самосвідомості. Нарешті настав час переудови, що торкнувся і кобзарства.

З концертними програмами по радіо і телебаченню, безпосередньо перед трудящими України виступають бандурист Остап Стахів ("Ой поліг гай, гай зелененький", "Ой казали мені люди"..) Олексій Чуприна ("При кобзаревій могилі", "Ой три шляхи широкі"..), Василь Литвин ("Максим козак Залізник", "Годі, коню, в стайні спати") Геннадія Неметний ("Дума про козака-бандуриста", "Дума про матір-удовицю", "Ревуть-стогнуть гори-хвилі"...), державна заслужена капела бандуристів України (худ.керівник - засл. артист України Микола Гвоздь) та інші виконавці.

Як відомо, М.В.Лисенко ще в 1904 р. заснував музично-драматичну школу, в якій в січні 1907 р. відкрито клас бандури, до якого входило 17 учнів - майбутніх кобзарів (Див.Н и р к о О.Ф. Кобзарська спадщина О.С.Корнієвського //Укр.народна творчість та етнографія, 1990.- № 2.- С.8).

Олександр Самійлович Корнієвський (1869-1968рр.) -майстер по виготовленню бандур, який значно модернізував класичні не тільки форму, а й структуру бандур, створив власної конструкції 4-5-пальцеву, що облетіла світ, піднявши і збагативши мистецтво кобзарства, піднісши його до віртуозності. Один з перших бандуристів - Інструменталіст О.С.Корнієвський збагачує репертуар новими творами і жанрами Інструментальної музики, новими кобзами (за своє столітнє життя він виготовив 180 різних бандур, на яких грали бандуристи із світовим ім'ям І.В.Ланченко, К.П.Везчасний, А.М.Бобир, С.С.Жарко, В.А.Кабачко, М.Р.Підгайний, Володимир, Дмитро і Семен Лазаренки). Немало екземплярів бандур О.С.Корнієвського потрапило за кордон, багато стало музейними експонатами, як унікальні.. (Там же.- С.8-21).

В Дніпропетровському Історичному музеї ім.академіка Д.І.Яворницького зберігається кілька стародавніх козацьких кобз, в тому числі роботи уже згаданого майстра Олексія Семеновича Коваля (1809-1879) (Прикрашених вирізаними розеткою і гілкою дуба, що виконав А.А.Солодкий, художнім розписом петриківського майстра

народного художника УРСР Ф.С.Панка).

Нещодавно в селі Стрітівка, що на київщині, створена перша на Україні школа кобзарського мистецтва (директор відомий кобзар Володимир Горбатюк, викладачі спеціалісту кобзар-віртуоз Литвин В.С., лірник високої майстерності М.В.Хай та Ін). Відбулася урочиста посвята в кобзарі перших 24 юнаків з Дніпропетровської, Київської, Черкаської, Тернопільської, Полтавської, Івано-Франківської та Донецької областей (Минко Я. Відродження кобзарства// Рад. школа, 1989.- № II.- С.90-92; Жаркова Л. Прийшла пора// Пам'ятки України, 1989.- № I.- С.36-37.)

Відрадно, що хвиля відродження кобзарського мистецтва торкнулася і всіх куточків Придніпров'я, де ще в часи кобзарства існувало кілька кобзарських шкіл (на Орловщині, Нікопольщині, Павлоградщині та Ін. місцевостях).

При Палаці культури Імені К.Ліжнехта 1989 року створено фольклорний колектив "Запорозькі козаки", в репертуарі якого давні українські думи, Історичні пісні, танці, Ігри та забави лицарів волі, як називали колись запорозьких січовиків.

В музичній школі № 1 м.Павлограда, наприклад відкрито клас української кобзи, до якого зараховано перших учнів - нащадків давніх лицарів Хортиці і Чортомлика (педагог класу бандури Н.І. Навлова).

Успішно опановують стародавній Інструмент учениці початкових класів Аня Біловол, Олена Вовк, Неля Москаленко, Іскристо виконують "Ой у лісі калина", "Подоляночку" та Інші царівні твори із вінка української слави...

Так Товариство української мови Ім.Т.Г.Шевченка м.Павлограда створило прекрасний ансамбль бандуристок, що успішно виступає на відроджуваних традиційних народних святах Різдва Христового, Івана Кунака та Інших. В репертуарі павлоградських бандуристок колядки, щедрівки, засівалки, веснянки та Інші твори безсмертної скарбниці української пісенності. "Наколядовані" кошти ансамбль перераховує у Дитячий фонд та Українському фонду культури.

Такі ж самодіяльні гурти бандуристів діють в Палацах культури міст...

А на рівні гуртків і дитячих ансамблів відроджується кобзарство в Павлограді в палаці культури машинобудівників, в багатьох районних центрах Дніпропетровської і Інших областей України. Ку-

бані, Далекого Сходу, де є українське населення (гуртки і ансамблі шкіл міст Миколаєва, Кіровограда, Запоріжжя...)

Проте ще не досить використовується наявні можливості. Так у Кривому Розі діє понад 10 денних музичних шкіл, 3 вечірніх, музичне училище, при місцевому педінституті є музично-педагогічний факультет, а на факультеті підготовки учителів початкових класів здійснюється підготовка другої спеціальності - "музика". Існує кільканадцять творчих колективів художньої самодіяльності, а от кобзарське мистецтво майже не чути, деінде Інколи здзвенить не-смілива бандура, як одинока соплочка в скаженому гуркоті оркестру хеві-металу, поп-музики, немов на фоні реву реактивного літака на злеті... І знову ніяково замовкне...

І все ж в Кривому Розі живе і творить лауреат конкурсу "Червона рута" відомий кобзар Валерій Харченко, якого радо зустрічають школи і училища, гімназії і інститути; він гість і учасник фестивалів, загальноукраїнських свят, міжнародних фольклорних фестивалів, переможцем яких є кобзар за покликанням, а "в миру" верстатник Валерій Володимирович Харченко.

З ініціатииви кобзари В.Харченка на Криворіжжі відтворено загін козаків Інгулецької паланки (паланка - поселення козацьких полків). Валерій Харченко не лише кобзар-виконавець, він автор багатьох пісень на слова Т.Г.Шевченка і інших поетів України, він активний борець за відродження культури, самосвідомості, народних витоків.

В час перебудови, коли з'явилась можливість встановити з'язки з кобзарями, що живуть і творять далеко від України, до нас зачастили кобзарі з Канади і США, з Аргентини, Польщі, Чехо-Словаччини, де їх мистецтво не зазнавало офіційного утиску.

Так 1989 року по республіці гастролював засновник школи кобзарів у Нью-Йорку Євген Китастиї, хто разом із своїм батьком кобзарем Петром Китастиєм заснували школи і ансамблі бандуристів в Канаді, Бразилії, Австралії. В 1991 року гастролював ансамбль бандуристів ім.Т.Г.Шевченка з м.Детроїта (США)...

До репертуару тих ансамблів входять думи в обробці Богдана Коцюка, гетьманський танець (муз.П.Гончаренка), українські історичні пісні.

Влітку 1991 року у Львові проходив Міжнародний кобзарський фестиваль "Думи мої, думи..." організований товариством "Світ

культури" при театрі "Громада", що в соборі бенедиктинців. Запрошено було бандуристів і лірників з України і діаспори. З нашої області було аж семеро: троє - з Нікополя, троє - з Дніпропетровська і павлоградць.

Львівський фестиваль 1991 року став святом кобзарського мистецтва. Вся Україна і українська діаспора дізналися про майстерність дідуса М.Д.Топчія з Нікополя, В.Горбатека з Києва, сім'ю Лотосів з Харкова. Дружина читає монолог на слова Тараса Шевченка, а чоловік співає і грає на бандурі. Квітнет дівчаток з польського міста Перемишля полонив слухачів, а вершиною концерту став виступ капели бандуристок "Галичанка" (Львів), яка виконала молитву за Україну Миколи Лисенка "Боже великий, єдиний..".

То ж не вмерло кобзарське сьвяте діло, не вибито з народної пам'яті героїчні сторінки сивої минувшини, що врешті визначили і наш час, звитяжні подвиги, легендарні життя славетних національних героїв, що під акомпонемент старезних кобз оспівані ще літописцями української Трой - Землі Війська Запорізького, адже ще в ті далекі часи в Історичній пісні "Зібралися всі бурлаки" вони запитували:

що діється тепер в світі
да чиї ж ми діти?

І коли на сцені актового залу вашої школи (чи на загальношкільному святі на подвір'ї, національному святі на галявині, а то і просто на вулиці) з'явиться ансамбль "Запорозькі козацата", знайте - то вашими зусиллями перший конкретний крок національного відродження зробила сама незалежна і демократична Україна.

Л і т е р а т у р а

Д е к л а р а ц і я про державний суверенітет України. К.: Україна, 1991. - 3 с.

А к т проголошення незалежності України // Рад. Україна, 1991. - 31 серпня.

П р о о с в і т у : Закон Української РСР // Рад. школа, 1991. - № 9.

П р о м о в и в Українській РСР: Закон УРСР // Укр. мова і літерат. в школі. 1990. - № 5

К о н ц е п ц і я середньої загальноосвітньої національної школи України // Поч. школа, 1990. - № 11.

К о н ц е п ц і я розвитку національної вищої (після середньої) освіти України // Рад. освіта, 1990. - 23 листопада.

К о н ц е п ц і я педагогічної освіти України. - К.: МО України, 1992. - 25 с.

О с н о в и національного виховання ...К.: Львів, 1991. - 32 с.

В е с е л к а д н і п р о в а : Метод. рекоменд. для керівників фольклорних ансамблів учнів І-ІV кл. загальноосвітньої школи / Розроб. Д.Т.Федоренко, Т.А.Гаркуша. - Кривий Ріг, 1991. - 29 с. Іх же: Д у д а р и к и : Метод. матеріали для керівників фольклорно-етнографічних ансамблів нар. ігор і забавлянок. - Кривий Ріг, 1990. - 39 с.

І в а н и ц ь к и й А. Українська народна музична творчість - К.: Муз. Україна, 1990.

Л е о н т о в и ч М.Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. - К.: Муз. Україна, 1989.

М а р о с л а в с ь к и й А. Практичні основи роботи в хоровому класі. - К.: Муз. Україна, 1981.

П а д а л к о Л. Виховання ансамблю в хорі. - К.: Мистецтво, 1969.

У к р а ї н с ь к і народні думи та історичні пісні. - К.: АН України, 1955.

Ф е д о р е н к о Д.Т. Школа і освіта Запорозької Січі. - Кривий Ріг: Кр.ДНІ, 1990; й о г о ж : Нетрадиційні уроки в початкових класах. - Кривий Ріг: Кр.ДНІ, 1991; й о г о ж : Пісенна біографія України. - Кривий Ріг: Кр.ДНІ, 1991.

Х р е с т о м а т і я українських народних пісень для шкільних хорів. - К.: Муз. Україна, 1972.

СИМВОЛІКА КОЛЬСРІВ ЯК ЗАСІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЮДИ

Т.І.Р е й з е н к і н а

Одним з першочергових завдань національної школи є формування самосвідомості, яка пов'язана з культурою мислення. Відомо, що самосвідомість це усвідомлення людиною самої себе, своїх здібностей, якостей, думок, почуттів, інтересів, дій, місця й ролі в природі та суспільстві. Самосвідомість спрямована на пізнання внутрішнього світу суб'єкта і його відношення до об'єктивного дійсності.

"Пізнай самого себе" – говорить східна філософія. Такою ж думки ще у ХІІ ст. був київський митрополит Ісидор Могिला. Він вважав, що тільки вислідивши природу, можливе пізнання Бога і самих себе.

З точки зору української національної ідеології самосвідомість людини містить у собі частину вселенського Розуму. Але реалізація всесвітнього ідеалу повинна здійснюватися без усунення національних відрізняючих рис, без заперечення національної суті, так як нація, в тому числі й українська, є складовою частиною людства, служить всесвітньому ідеалові, є початком вселенського. Можна припустити, що вселенське начало конструє ідеал особистості. Національна душа живе в особистому, утворює в його змісті, як писав видатний український вчений Г.Гуцковський, є його скарбом. Встановлення вселенського ідеалу особи веде до перетворення національного в особисте, а національна душа народу – це те, з чого виростає особисте.

Важливу роль у формуванні самосвідомості українців мають національні символи. Символіка – це один з засобів пізнання, процесу мислення людини. Відомо, що символи, відображаючи реальні явища, втілюють в дійсних образах інший досвід більш високого порядку. В них об'єднуються два світи – той, до якого символ належить предметно, і той, на який він вказує, тобто, позначає. Символ внутрішньо пов'язаний з тим, що символізує. Він стає знаком, який виник внаслідок взаємодії матеріального з духовним, несе енергію, вміщену в форму знака.

Відображаючи реальне, будучи його переробленою сутністю на новому рівні, символ є умовним позначенням чогось. В основі його

можуть знаходитися два пераги сприйнятливості. Верхній запобігає збільшенню відриву символу від реальності ніж нижній. Символ є проявом внутрішньої сутності в зовнішній формі. Наприклад, в свіденій та світській символіці одяг – символ тіла. В площині такого мислення можна також навести приклад таїнства з одним з визначних символів древніх культур – дзеркалом. Дзеркало, хоч і відображає реальність, проте це відображення опосередковане. Якщо різними дзеркалами відхилити промені світла, то за кожним новим зображенням буде стояти своя неповторна таємниця. А однакового зображення не буде. Таким чином, символіка – особливий вид абстрактного мислення, пов'язаного з інтелектуальною діяльністю.

Розглянемо можливості формування національної самосвідомості молоді з використанням символіки кольорів.

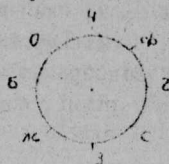
В символіку кольорів покладено глибокий духовний зміст. Наприклад, бірюзово-голубий колір символізує повітря, небо, духовний світ. Блакитний колір спонукає до споглядання, спокору та роздумів. Блакить неба – це проєкція світла на темряву. Синій колір – символ чистого неба, миру. Він ясний, погодилиий, як душа степовика-українця. Жовтий – це колір пшеничного лагу. Золотий колір нагадує спалахи на ясном небі, лене світло, до частоти якого варто прагнути. Цік кольорами є органічне співвідношення та зв'язок. Звернемося до найпростішої лінійної системи кольорів, де вони розміщені в тому порядку, в якому знаходяться у веселі. Така побудова була зроблена ще Ньютоном після того, як він одержав шляхом розкладання білого кольору.

Захоплений пошуками аналогій між кольором і звуком Ньютон розділив одержаний ним спектр на сім кольорів віддаючи осми тонам музичної гамми: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний та фіолетовий.

Видатний художник В.Кандінський уловлював символіку руху, асоціюючи її з кругом, який базується на рівновазі, протиставленні та протидії.

Символ круга у нього знаходить відображення у взаємодії

ч – червоний	ж – жовтий
ф – фіолетовий	б – білий
ч – чорний	с – синій
з – зелений	о – оранжевий

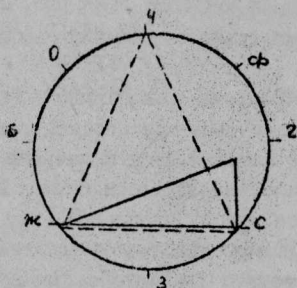

Діаграма I.

Зауважимо, що тема кругу по різному висвітлюється вченими, філософами, художниками, обрастаючи все новими ознаками. Суть вічного руху знаходить відбиток в біблійній філософії в такій думці: суспільна кругова сфера – це символ вічного кругообігу життя. Кожний круг має свою значимість. Круг – магічна фігура, таємниця для душі.

Але наше життя не лише кругообіг. Існує ще й духовний трикутник, в якому верхня частина символізує собою духовність. Звернемося ще раз до круга взаємодії кольорів В.Кандицького. Спираючись на закон рівноваги, протидії та протилежності поєднуємо премою лінією точки, які означають жовтий, синій чи блакитний /як різновид синього/ кольори.

Ідея графічного вираження системи кольорів підказує, що ктнці спектру /основні кольори/ мають тенденцію замкнутися: синій кінець через жовтий переходить у чорний, ніби-то вступає у боротьбу з темнотою. В даному разі у вершині трикутника розташований жовтий колір.

Малюнок 2.

Якщо увести круг взаємодії кольорів у русі, то у вершині Духовного трикутника може бути розташований синій колір. Тоді синій чи блакитний кольори вступають у взаємодію з червоним та жовтим кольорами. /Див. малюнок 2/.

Зауважимо, що в процесі діяльності кожна людина породжує енергію. Цейхінні якості можуть мати відображення у кольорах. Потяг українців до конкретних чистих тонів, відображених у символі, пов'язаний перш за все з вищим рівнем духовності нації. Бо жовтий колір символізує собою світло сонця. Блакитний – символ глибокої внутрішньої енергії. Сполучення їх символізує стійкість і міцність Духу українців, окрасність внутрішнього горіння,

прагнення до творчості, самоглиблення, роздумів. Нам здається, що звертання до таких форм Духовності буде сприяти формуванню національної самосвідомості в учнів та студентської молоді.

Помітимо, що українці багатий духовний зміст бачили і в інших кольорах, а не тільки в жовтому та блакитному. Відомо, що калина є символом українського роду. Колись у сиву давнину вона пов'язувалася з народженням Веселіту, вогненої трійці: Сонця, Місяця і Зорі. Тому і назву свою має від давньої назви Сонця – коло. А оскільки ягоди калини червоні, то й стали вони символом крові та навмирущості роду. Ось через це весільні рушники, дівочі і навіть парубочі сорочки тяжкі тими м'ягкими гронами. Міцний космотворчий український ланцюжок: кралелька крові – жінка – народження – Україна – Відродження.

У полі калина,
У полі червона, –
Хоршенько цвіте.
Ой रहे наш красний,
Рече нам прекрасний,
Не дураймося, признавамося,
Во багачько нас є.

Сполучення жовтого та блакитного кольорів у національному прапорі України не є випадковим. Воно передає витончені почуття, притаманні нашій і відображає потребу українського народу в гармонії та красі, прагнення жити в мирі та згоді, веселітньому братстві народів.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ І САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ.

/М. П. Трофановч/

Сучасний етап духовно-інтелектуального відродження українського народу, розбудови демократичної суверенної держави загостряє проблему підготовки висококваліфікованих спеціалістів, зокрема вчительських кадрів.

Виконання такого складного соціального замовлення можливе тільки на основі національної спрямованості системи освіти і виховання в країні. Запорукою його є такі об'єктивні фактори, як демократизація суспільного життя, наявність відповідних державних документів - Закону України "Про освіту", Державної національної програми "Освіта" /М., 1992/, концепцій народної освіти, педагогічної освіти в Україні, педагогічної освіти в ХХІ ст., інших документів про розбудову шкільництва і педагогічної науки, підготовку вчительських кадрів, пріоритетним напрямком яких є постійне духовне самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Тому стратегічною метою вищої педагогічної школи слід вважати:

- теоретичне наукове обґрунтування і розробка змісту формування національної свідомості і самосвідомості вчительських кадрів;

- пошуки ефективних і результативних методик практичної реалізації проблем формування складних соціальних почуттів національної свідомості і самосвідомості;

- розробка рекомендацій з практичної організації формування і виховання національно свідомої і соціально активної особистості майбутнього вчителя.

Основними умовами поставленої мети є:

- запровадження нового чи поглибленого змісту навчальних дисциплін, зокрема педагогічних, їх міждисциплінарна інтеграція;

- утвердження єдиного критерію суспільно-мовленнєвої практики, Закону про українську мову як державну мову України.

Знання рідної мови - це вияв національної самосвідомості, гро-

мадлянської позиції;

- критичне переосмислення і теоретичне узагальнення досвіду роботи, нагромадженого в педагогічних вузах України, з громадянського та морального виховання.

Необхідно зазначити, що приділяючи велику увагу формуванню ідейно-політичних якостей особистості, практично недооцінювались значення і роль національної ідеї, яка б мала бути не тільки духовним феноменом, а й утворювала

глибокий патріотизм, почуття національної гідності, причетності і гордості за свій народ, свою націю. В результаті серед молоді набули поширення громадянська пасивність, національний нігілізм, зневага до рідної мови, вірогідданство чужій державі. Окрема частина молоді вважає себе "втраченим поколінням".

Практика, аналіз свідчать, що не всі молоді люди мають уявлення, поняття про свідомість, а відтак про національну свідомість і самосвідомість, з розуміння суті яких починається формування громадянської зрілості. Тому важливо визначити у цьому складному процесі структурні зв'язки, компоненти, які виступають, за висловом академіка Стельмаховича М.Г., показниками вирощення людської особистості як соціального індивіда, що поєднує в собі риси національного, загальнолюдського, суспільнознавчого.

Філософський словник /За ред. ак. В.І. Шинкарука. К., 1986/ дає визначення свідомості як способу відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, у всіх її смислах і значеннях...

Самосвідомість - це вищий ступінь свідомості, це усвідомлення людиною самої себе, своїх здібностей, якостей, думок, почуттів, інтересів, дій, місця й ролі в природі і суспільстві. Як провідний компонент формування особистості самосвідомість виражається в самспівнанні, самоаналізі, самокритичності, самооцінці, які служать основою для вироблення принципів планувальної і практичної діяльності, життєвих цілей, визначення шляхів і способів їх здійснення.

Як зазначено в Концепції національного виховання /Освіта, 1994. - 30 червня/, найважливішою рисою особистості є сформованість національної свідомості. Вона передбачає освоєн-

ня молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей /мови, території, культури/, відчуття своєї причетності до розвитку національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю, свій народ.

Обформованість національної самосвідомості - це втілення в життя головної мети національного виховання: передати молодому поколінню свій соціальний досвід, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, національного світогляду. "Виховання, створене самим народом, - писав видатний український вчений К.Д.Ушинський, - має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або залозичених в чужого народу" /К.Д.Ушинський. Вибр. пед. тв.: У 2-х т. - Т.І., К., 1983. -С.100/.

Високий рівень національної свідомості виражається таким у чіткому розумінні своїх обов'язків перед Батьківщиною, суспільством, сім'єю, у глибокій переконаності, в необхідності виконувати ці обов'язки, в організованій і свідомій дисципліні, звичках діяти відповідно до обов'язку, умінні підпорядкувати свої інтереси бажанням, інтересам інших людей. Виховання національної свідомості - це сфера духовності, де стикаються думка і праця, знання і активна діяльність.

Підготовці національно свідомих педагогічних кадрів сприяє діяльність нових типів навчально-виховних закладів - гімназій, ліцеїв, коледжів. Сьогодні в Україні діє понад 300 шкіл суспільно-гуманітарного, природничо-математичного, технічного, педагогічного, естетичного та інших профілів. Серед них - Криворізькі обласні педагогічні гімназії, в тому числі для сільської молоді, яка має нахили і здібності до учительської праці. Навчально-виховний процес у вказаних закладах, як і в усіх системах освіти, переорієнтовується на розвиток здібностей, збагачення надбаннями національної та загальнонаціональної культури, виховання високосвідомих представників, патріотів українського народу, вільних громадян незалежної України.

Завдання вищих педагогічних закладів - значно поліпшити якість профвідбору абітурієнтів з урахуванням розуміння ними високої місії Учителя в умовах будівництва і становлення ос-

віти в Українській державі.

Процес удосконалення виховання і підготовки майбутніх учителів буде ефективним тоді, коли він при оптимально вибраних умовах внесе суттєві зміни в якість. Визначення ефективності формування національно свідомих педагогічних кадрів пов'язане із виділенням критеріїв. При їх визначенні ми виходимо з положень державних документів про освіту, зокрема концепції педагогічної освіти в Україні, концепції національного виховання.

Діагностику формування національної свідомості і самосвідомості студентів в системі вивчення психолого-педагогічних дисциплін пропонуємо за такою структурою:

Компоненти виховного процесу	Критерії сформованості національної свідомості і самосвідомості студентів.	Методи виміру
1	2	3
I - знання	<ul style="list-style-type: none"> - Ступінь оволодіння студентами змістом класичних і народних, філософських, психологічних педагогічних категорій і понять форм національної свідомості і самосвідомості, національного способу мислення, характеру народу. - Знання рідної мови, культурно-історичної спадщини, народних традицій, особливостей національного характеру нашої держави; інтерес до історії і культури інших народів, що проживають в Україні. 	<p>Метод масового опитування /анкетування, бесіди, інтерв'ю, твори./</p> <p>Методи масового опитування, контрольні роботи, творчі завдання, конкурси.</p>
II - переконання	<ul style="list-style-type: none"> - Національна сформованість особистості: ідеали, принципи, потреби; власне національна гідність, совість, справедливість, культура поведінки, повага до батьків, людей, почуття патріотизму, прийняття ідеєю незалежної України. - Відношення до національних цінностей, національної символіки Української держави, рідної мови 	<p>Метод узагальнених незалежних характеристик</p> <p>Анкетування, академічна атестація</p>

I	2	3
	<p>як головного фактора формування національної свідомості. Розуміння місця й ролі національної спадщини, її етнічної специфіки.</p>	
III - діяльність	<ul style="list-style-type: none"> - Відношення до розуміння соціальної значимості учительської праці, ролі вчителів у відродженні національної освіти і культури; до перспективи працювати за спеціальністю в умовах ринкових відносин. - Достиження у навчальній, науковій, суспільно-громадській діяльності; ініціативна, громадська активність. - Готовність свідомо служити інтересам Української держави. Уміння на практиці будувати навчально-виховний процес по формуванню в молодих школярів національної свідомості і самосвідомості, почуття патріотизму. 	<p>Масова опитування; спосіб самооцінка, створення соціальних ситуацій.</p> <p>Академічна атестація, самооцінка, соціометричні методи.</p> <p>Самооцінка, оцінка комп'ютерних осіб.</p>

Виходячи із наявності соціально-значимих характеристик національної свідомості особи /осмислене засвоєння змісту найважливіших понять, філософських категорій, які мають певне значення для розуміння суті процесу національної свідомості і самосвідомості, прагнення відстоювати свої погляди, переконання, ідеали, уміння виявляти відповідальну позицію у своїй щоденній діяльності і в майбутній педагогічній праці/, а також критеріїв, які характеризують сформованість національної свідомості і самосвідомості, ми передбачаємо 3 рівні цієї сформованості: високий, середній, низький.

Високий /б/ - студент володіє певною системою знань змісту категорійних понять національної свідомості і самосвідомості; має глибокі знання про культурно-історичну і моральну спадщину українського народу;

високий рівень професійної освіти; досконало володіє українською мовою. Уміє поєднувати слово і діло, переконання і вчинки. Соціально активний.

Середній /4/ - усвідомлюючи важливість і необхідність знань сутності і закономірностей формування національної свідомості і самосвідомості, необхідність вивчення суспільно-політичних, психолого-педагогічних дисциплін, сумлінного ставлення до професійної праці у розбудові національної освіти, студент пасивно ставиться до цих видів діяльності. Характеризується недостатнім, нецілісним характером свідомості і самосвідомості, життєвих установок, принципів.

Низький /3/ - студент не опанував основами наукових знань, проявляє формально-задовільне ставлення до всіх видів навчальної діяльності. Має місце чітко виражений національний нігілізм, соціальний песимізм, розрив між переконаннями і вчинками, індиферентність.

Розробка критеріїв і рівневих показників дасть можливість свідомо планувати, моделювати, коректувати, організувати процес формування національної свідомості і самосвідомості майбутніх учителів, координувати в цій роботі зусилля науковців і учителів новаторів, всіх, хто причетний до справи підготовки нової генерації педагогічних кадрів.

З М І С Т

Характерні особливості української національної школи /О.С.Л ю б а р/	3
Система національного виховання в загальноосвітньому навчально-виховному закладі /Д.Т.Ф е д о р е н к о , О.Г.С у в о р о в а/	25
Сучасний урок в початкових класах національного загально-освітнього навчально-виховного закладу України /Д.Т.Ф е - д о р е н к о/	39
Ідентифікація учнів початкових класів на уроках рідної мови /Ю.О.А ш у р к о/	66
Зміст, форми та методи взаємодії молодших школярів з при-родою - основи екологічного виховання /І.Г.Л ю б а р/	66
Методичні особливості занять з використанням народних промислів і ремесел /О.В.Р о м а н о в а/	71
Етнопедagogічні основи викладання фізичної культури в І-ІУ класах /В.О.А н д р і а н о в/	79
Формування основ національної свідомості і самосвідомості засобами етнопсихології /В.Ф.О л і й н и к , З.М.М і р о ш н и к/	86
Особливості формування національних рис характеру укра-їнця в роботі вчителя початкових класів /І.М.Ш а п о - в а л/	102
Основи гуманізації викладання в початкових класах націo-нального середнього навчально-виховного закладу /О.С. К о в т к о/	115
До етнопедagogічних джерел: Майбутнім педагогам про ста-новлення національної системи підготовки учителів початко-вих класів України в 20-і роки. /Короткий історичний на-рис/ /Ю.І.Ч и р в а/	121
Шляхи і засоби музично-естетичного виховання учнів по-чаткових класів національної школи України /Т.А.Г а р - к у ш а/	135
Вивчення козацького пісенного спадку в фольклорних ан-самблях учнів І-ІУ класів національної школи /Г.М.М а р - т ь я н о в а , Д.Т.Ф е д о р е н к о/	148

Відді струни: Учителів /керівнику ансамблю "Дні коза- чати", солістам і учасникам хору про кобзарську мисте- цтво Наддніпрянщини /Г.А.Март'янова, Д.Т.Фе- доренко/	162
Символіка кольорів як засіб формування національної самосвідомості молоді /Т.Й.Резенкінді/	179
Формування національної свідомості і самосвідомості май- бутніх учителів. /М.П.Трофанова/	183

Викладання і виховання в початкових класах національної школи. – Випуск I. /Група авторів. Упорядкування і загальна редакція доцента, кандидата педагогічних наук Д.Т.Федоренка. – Кривий Ріг: КрДІІ, 1996.